

ПЕТЪР ДОБРЕВ

САГА ЗА ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ

ПРАВДИНА И СТРАВОСТЕЛЕНИЕ

ПЕТЪР ДОБРЕВ
САГА ЗА ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ
ПРАРОДИНА И
СТРАНСТВАНЯ

chitanka.info

Новата книга на ст.н.с. Петър Добрев „Сага за древните българи“ е изградена върху преосмисляне на факти и исторически свидетелства. Авторът предлага необичаен, интригуващ поглед върху произхода и прародината на някогашните българи, а сред акцентите в текста са четирите държави, които те последователно създават в азиатските и европейските предели.

Петър Добрев, изследовател добре известен както на специалистите, така и на широката публика съчетава умело изследователските и занимателните аспекти в изложението, ориентирано към ценителите на историята.

УВОД

Много народи е имало по света, но трудно може да се открие по-необикновен и загадъчен народ от древните българи. Малцина все още съзнават, че на този забравен народ принадлежат няколко редки исторически рекорда. Първото и най-удивително нещо в неговата история е, че по волята на своята трудна историческа съдба той се е придвижил на огромни разстояния от своята прародина и при все това не е изгубил името си сред многобройните чужди народи и племена, а след всяко свое ново голямо преселение е възкръсвал под своето прастаро и изначално име „българи“. Изминатите от този народ разстояния през огромния Евразийски материк далеч надхвърлят прочутите морски пътешествия на древните гърци, а териториите, на които той е оставил следи се простират от запад на Изток на повече от 6 хил. километра, а от север на юг на близо 5 хиляди километра разстояние. Въпреки това древните българи не се споменават сред имената на народите-пътешественици, а на тяхната необикновена устойчивост не е обърнато никакво внимание досега.

Географските пространства, които е прекосил по своите пътища този народ, са многократно по-големи от тези, които някога са били пребродени от древните елини или от знаменитите скандинавски викинги. Но светът благоговее пред митовете на елините и сагите на викингите, а името на древните българи тъне дори до днес в пълен мрак. Техните пътешествия и преселения на запад и север през Евразия остават неописани, а още по-малко се знае за техните многобройни пътешествия към Индия, започнали още по времето на прочутия цар Кардама, както и за пътешествията и преселенията към Армения, а оттам и към планината Булгар в Мала Азия.

Причината за тази празнота е, че на древните българи у нас дълго време се гледаше не като на главни творци на българската история, а по-скоро като на неудобни и нежелани гости, които едва ли не случайно се намесили в живота на подчинените на Византия славянски племена. Стана така, че незрелите български политици за

почти половин век практически изхвърлиха древните българи зад борда на българската история, подобно на това, както други крайни политици днес са готови да изхвърлят от българската история всяка славянска следа. Люшкането от крайност в крайност рискува да превърне българската историческа наука в клон от политическата метеорология. Затова време е да се намери равновесната научна позиция и да се поднесе на българския народ чисто познание както за древните българи, така и за техните главни исторически спътници в балканските земи — славяните от българската група.

Същевременно постиженията на древните българи са от такива мащаби, че не е нужно особено красноречие, за да бъдат описани. Трудно може да бъде открит в Европа или някъде другаде по света дори и един народ, който да е създал на четири различни места четири големи свои държави, при това не държави с различни имена, а наречени по неговото собствено име. Тези държави, които, намирайки се на хиляди километра една от друга, са носили името България, са четири огромни златни стълба, оставени, за да напомнят на чужди и свои що за народ са били нашите древни български предци и каква огромна съзидателна енергия са притежавали. А ако трябва днес да се разкаже съвсем накратко цялата българска история, това може да стане само с четири думи — и те са имената на четирите български държави: първата и най-стара държава — в подножията на Памир и Хиндукуш, от която са водили произхода си множество знаменити герои и царе, които дори след преселението си в Индия са наричали себе си с името БАЛХАРА /българи/; втората държава — при Кавказ, наричана от византийците Старата Велика България, за която днес напомнят широките шест метра стени на крепостта Хумар, по които подобно на стените на Вавилон е можело да мине запретната колесница; третата държава — край Волга, наричана от русите също с името Велики Болгар; и четвъртата — край Дунав — последната по време, но не и по ранг, България на света, защото на нея се е паднала честта да изгради като своя столица огромната Плиска — един град с над 23 кв. км. площ, който по единодушното мнение на археолозите е бил през IX–X в. най-големият град не само на Балканите, но и в цяла Европа.

Тази именно мощна държава наскоро след своето създаване е препънала буйно настъпващия към Византия Арабски халифат и е отбила неговите атаки, без да даде дори педя своя земя, за разлика от

франките, които са успели да го спрат, след като изгубили почти половината от днешна Франция.

Такива победи се открояват завинаги като хилядометрови жалони, ето защо днес няма нищо по-лесно от това да се опишат подвизите на онези епични древни българи. Много по-трудно е да се опише това, което стана с България през ХХ в. и особено към неговия край, но и премеждията си като народ ще можем да разберем по-добре, ако познаваме уменията и държавните достойния на древните български векове, трагично потъпкани от чужди насилия, а след това и от наивни политически и идеологически подражателства.

Ако речем да опишем съвсем накратко българската история, можем да си послужим освен с четирите имена на български държави и с четири всеизвестни имена на български планини. Първа от тях е планината Булгар в далечния Памир, спомената от арабите в Х век. Втора — планината Булгар в централен Кавказ, от името на която произлиза названието на съвременната област Балкария. Трета — планината Булгар в древната област Киликия Трахея /Суровата Киликия/ в Мала Азия. И четвъртата — планината Булгария /дн. Булгерия/ на юг от Неапол, най-западното планинско гнездо на древните българи. Тези четири планини сочат не само пътя на българите по света, но напомнят и това, че през целия свой хилядолетен исторически живот този древен народ, който в днешните учебници е обрисован като обитател на номадските степи, всъщност се е стремил винаги да има до себе си някоя висока планина, в която в случай на бедствие да спасява род и чест. На тази особеност се дължи най-вероятно и необикновената устойчивост и жилавост на нашите древни български предци — тяхната способност да оцеляват като българи и да възкръсват наново дори след най-жестоките исторически беди.

Безбрежното минало зад нас може да се опише и с други четири думи — имената на няколко велики градове. Първият от тях е древният град Балх край Памир — столицата на Балхара, която като цяло е била наричана още в древни времена с името. „Страната на хилядата градове“ и „Перлата на Ариана“ Вторият — градът, наричан от арабите Булкар Балк /Българският Балх/ в Кавказ, ехо от чието име е запазено в названието на днешното селище Балхар — прочуто със своите изкусни майстори — златари и медникари. Третият — град Велики Болгар край

Волга — столица на някогашната Волжка България. И четвърти — някогашният град Българград /Български Белград/ на север от Дунава — един от големите градове на Аспарухова България, наричан по-късно от унгарците Болгарфейервар и Дюлафейервар. Същият град днес се казва Алба Юлия.

Великото българско минало личи дори само от имената на реките, край които са обитавали нашите древни български предци — като се почне от далечните реки Балхаб и Куб /дн. р. Кабул/ в древна Балхара и се премине край втората река Куб — днешния Кубан в Кавказ, а също край Великата Волга и Великия Дунав, край които българите са живели след преселението си от Кавказ.

А можем да опишем българската история и с четири велики имена на герои. С името на Авитохол, споменат в една стара българска легенда редом с прочутите Ромул и Рем — основателите на Рим. С името на втория легендарен български владетел — Ирник, пред когото са тръпнели някога две големи империи — Византия и Сасанидска Персия. С името на Аспарух, който не само лишил Византия от властта ѝ над славяните, но я накарал дори да му плаща данък. Или и с името на един несправедливо забравен български духовник — Петър Българина от Булгаро Верчели, получил още през шести век кардиналски сан от римския папа.

Наистина, трудно може да се открие някой друг народ, който да може да каже всичко за себе си само в пет поредици от по четири кратки думи. Толкова много велики спомени са ни оставили древните българи, че тези златни нанизии от по четири думи ще блестят над тях като техен вечен ореол.

Но трудно може да се открие и народ, чиято история да се дели на два незабелязани до днес, но крайно контрастни и пресечени като с меч периода, каквато е нашата българска история — период на велик възход, продължил, въпреки всички удари на съдбата, в течение на почти цяло хилядолетие и период на слабеене и упадък, започнал точно преди хиляда години и продължил с малки прекъсвания и временни възкресения чак до наши дни.

Историята на древните българи ни е потребна, за да разберем както причините за някогашния наш неотразим възход като народ, така и причините за невидимия, но неизкореним упадък, който неведнъж е довеждал нашия народ през последните 1000 години до плачевно

състояние. Тя ни е нужна днес повече от всякога, за да можем да си възвърнем отново онези светли сили, чрез които България някога се е сдобила със славата не само на една от най-големите, но и на най-справедливо управлявани държави в цяла Европа.

Хилядолетната епопея на древните българи е всъщност епопея на тези светли и неотразими сили. Те чакат своето възкресяване и в нашата наглед безкрайно усложнена, но всъщност твърде обедняла откъм духовно съдържание епоха.

ПЪРВА ЧАСТ
НАРОДЪТ, ПРЕД КОЙТО БЕ ОТКРИТ
СВЕТЪТ

ГЛАВА I

БЪЛГАРИТЕ ПРИ ТЯХНАТА ПОЯВА В ЕВРОПА

Името на българите става широко известно в Европа през далечния V век, когато те се появяват в съседство с двете най-големи някогашни империи — Византия и превзетия от готите Рим. Тогава се появява и първата характеристика на българите като народ, написана от епископ Енодий, придворен историк на готския крал Теодорих. Ако искаме да разберем най-съкровениите особености на българите, трябва непременно да надникнем в тази първа и най-ранна характеристика, защото в нея са отбелязани национални черти, които дори до днес остават присъщи на българския характер. Затова нека да започнем своето пътешествие по далечните български следи с това ранно и твърде ценно описание.

„Това е народът — съобщава Енодий на своя крал — който преди тебе имаше всичко, което е пожелавал. Народ, придобиващ титли за благородство само чрез пролята неприятелска кръв, за който бойното поле прославя рода, понеже според него несъмнено по-благороден е оня, чието оръжие е било повече окървавено в сражение. Те са народ, комуто преди битката с тебе не се е случвало да срещне противник, който да му устои и народ, който дълго време е извършвал войните си само с набези... По-рано вярвах, че светът е открит за тях, сега вярват, че за тях е затворена само тази част от земята, която ти пазиш.“

Мисленият събеседник, към когото се обръща епископ Енодий в тези свои редове, е прочутият готски крал Теодорих, а приведенният пасаж е част от известното „Похвално слово“, написано в негова чест и предназначено за прочитане пред най-високите дворцови кръгове. Това показва, че споменатите редове са писани твърде внимателно и грижливо и всяка дума, съдържаща се в тях, е добре претеглена. Ето защо, ако епископът подчертава в едно дворцово слово, че българите са били един от най-силните народи в края на Античността, който е печелил победите си в доблестни и открити двубои със своите врагове, това сигурно е било така. Този съвременник на някогашните българи, по всичко личи, ги е познавал доста добре, за да си позволи да ги

представи пред очите на своя крал като „народът, който е имал всичко, което е пожелавал“, макар днес българите да изглеждат твърде далеч от това.

Но не е ли допуснал все пак епископ Енодий, някакво неволно преувеличение, когато рисува ранните българи като необикновено силен и доблестен народ, пред който бил открит целият някогашен свят. Не са ли неговите думи изблик на някаква литературна екзалтация, или на цветиста дворцова реторика, целяща да възвеличи по косвен начин Теодорих, въздигайки до небесата воюващите с него българи. Поводът, по който е съставено словото като че ли изключва такава възможност, но не е излишно да надникнем в друг негов пасаж, който разказва не за битките на Теодорих, а за сражението между българите и готския пълководец Пиция. Ето как са обрисувани българите в този случай:

„Дълго време изходът на боя се колеба върху несигурните везни на победата, понеже и двете страни проявяваха еднакво ожесточение в битката. Сблъскваха се два народа, на които бягството никога не беше помагало по време на сражение. И готите, и българите са учудени, че се намират хора, подобни на тях, и че виждат в човешкия род противник, равен на себе си... Боже, небесни съднико, умножи дадените в изобилие дарове! Те /българите — Бел.авт./, които никога не се съмняваха в победата си, и на които се учудваше светът, сега се оттеглят, след като изгубиха бойните си знамена, и смутени от това, че са оцелели, се провикват, че са много по-щастливи онези от тях, на които се бе паднало да загинат“.

Светлината, в която са представени българите и в този случай, е изненадващо приповдигната. В тях готският епископ вижда един необикновен народ, създаден като че ли специално, за да учудва света със своите подвизи. Доблестта на този народ е била в неговите очи толкова висока, че той без колебание го поставя на едно стъпало със своето собствено племе — готите — подчертавайки, че и готите, и българите се учудват, че виждат противник равен на себе си. А следователно имало е в някогашните българи нещо, което ние недостатъчно познаваме. Нещо, за което си струва да се заровим по-дълбоко в техните ранни следи, които както България, така и Европа за съжаление твърде слабо познава.

За да проникнем още по-навътре в изчезналия свят на ранните българи, добре е да надникнем и в летописите на редица други историци от V–VI в., които също са запечатали някои дири от пътя на българите през Европа — Йорданес, Касиодор Сенатор, Павел Дякон, Йоан Малала и др. Ето какво може да се открие там.

Описвайки местоположението на българските земи около 550 г. Йорданес отбелязва: „Над Понтийско море се простират местата, обитавани от българите, които са станали известни поради лошите последствия от нашите грехове.“ Авторът, подобно на Енодий, е виждал в лицето на българите нашумял и известен с победите си народ. Но причината за българската известност той е отдавал на грешките, допуснати от неговия собствен народ — готите, които са понижали неговата военна сила.

Съвременникът на Йорданес — Касиодор /490-583 г./ също споменава българите. За тях той говори по повод на сраженията, които са водили готските пълководци Киприян и Толуин. „Варварският Дунав те видя вече като воин — отбелязва Касиодор за Киприян — Не те изплаши дружината българи, която с упоритостта си щеше да попречи дори на нашите!“ А за другия пълководец той отбелязва: „Толуин победи между другите народи и хуните и като спечели в първите сражения слава надделя и над страшните по целия свят българи.“

И този ранен историк, подобно на Енодий и Йорданес, е гледал на българите като на един от най-могъщите народи на Ранното Средновековие — народ, над който е било твърде трудно да се надделее, тъй като по онова време той е бил „страшен по целия свят“.

В същия план — като необикновено силен народ — са описани българите и от лангобардския историк Павел Дякон. Според неговия разказ по своя път към Италия лангобардите претърпели жестоко поражение от българите и изгубили в боя дори своя крал.

Твърде много описания на ранните българи са оставили и византийските историци от VII–IX век. Още в началото на VI век българите са били вече известни като един от най-коравите и най-трудно преодолими противници на Византийската империя. За един кратък период те спечелили няколко внушителни сражения и страхът от техните нападения нараснал в такава степен, че император Анастасий се видял принуден да построи пред своята столица огромна

каменна стена, съединяваща Черно и Мраморно море /известната Анастасиева стена от 512 г. дълга 70 км./. Само в едно от големите сражения през този период рухнали четири византийски армии и била унищожена почти цялата военна мощ на провинциите Илирик и Тракия. А общо през периода между 500 и 560 г. били проведени над 15 военни кампании — нещо което показва още веднъж, че възхвалите по адрес на българите у готските и лангобардски историци не са били случайни, а са израз на траен престиж, който българите са притежавали през V–VI век.

Тонът, с който говорят за българите ранните византийски историци, обаче силно се различава от този, който звучи в готските летописи и слова. За тях те рядко изказват думи на възхищение и признание от рода на онези, които откриваме у Енодий, Касиодор и Иорданес, но при все това на места дават и доста интересни оценки. В две от най-авторитетните византийски ранни истории — хрониките на Теофан и патриарх Никифор — първата българска държава, създадена край Кавказ, е наречена Старата Велика България. А в самия край на X век, когато Източна България вече е била завладяна от Византия, един византийски военачалник, известен под условното прозвище „готският то-парх“, е казал за българите следните знаменателни думи: „Те бяха загубили предишната си справедливост и законност... докато по-рано те най-много са почитали тези добродетели, сами достигнали до големи трофеи и градовете, и народите се присъединявали към тях доброволно.“ От този източник личи, че големите успехи, постигнати от българите между V и X век, са се дължали не само на тяхната военна мощ, но и на още две твърде важни качества — силно развитото чувство за справедливост, което карало другите народи да търсят опора в тях, а също редът и законността, която царяла в тяхната държава. В отслабването на тези качества споменатият византийски военачалник е виждал главната причина за бедите, сполетели българската държава. Но дори по негово време българското чувство за чест и справедливост все още не е било напълно заглъхнало, тъй като малко по-надолу в своя разказ той съобщава, че българите никак не искали да се примирят с робското си положение и отказвали да търсят благоразположението на византийските императори: „Те — пише той — никога не бяха вкусили от благоразположението на императорите и не уважаваха гръцките обичаи, и преди всичко се стремяха към

независимост, било че бяха съседи на този, който царуваше отвъд Дунав /тогава все още независима българска територия — Бел. авт./, и който едновременно с това беше мощен със силната си войска и се гордееше с мощта си в сраженията. Техните собствени обичаи не се отличаваха от тамошните обичаи. Те решиха да сключат мир и да им се предадат /т.е. да се съединят със свободните българи — Бел. авт./. И заедно решиха, че и аз трябва да направя същото.“

От тези думи личи, че чак до падането под византийско робство българите са оставали един горд и уверен в своите сили народ, който твърде трудно се е поддавал на чужди влияния. Ето защо не са прави някои късогледни съвременни социолози, които търсят в характера на българина някакви изначални отрицателни комплекси, които се появили едва ли не със самото зараждане на българите като народ — комплексът на предателството, чуждопоклонството, дивата отмъстителност и др. Ако тези автори погледнат безпристрастно към първите няколко века от българската история, които доста добре са отразени в чуждите летописи, те ще видят, че в тях за българите се говори като за един рицарски народ, непримирим в боя, но печелец победите си винаги в открити сражения, народ, неподатлив към чуждото и дълбоко привързан към собствените си традиции, и най-важното — отличаващ се не с разрушителни инстинкти, насочени към разсипването и разграбването на продуктите на цивилизацията, а с необикновено високо чувство за справедливост и ред.

Ако днес виждаме да се проявяват и други доста отблъскващи черти, не бива в никакъв случай да виним за това древната история, или генетичните качества на българския народ, а да погледнем към тъжния ред от жестоки исторически удари, довели до похабяването на българския характер — ударите на две тежки робства от общо седем века, каквито малко европейски народи са преживявали и ударите на един сбъркан полувековен период, все още за съжаление незавършил, през който една безотговорна политическа сила срина и четирите стълба, върху които се е крепял някога българския характер — стълбът на държавността и чувството за ред, стълбът на здравето и почтено трудолюбие, стълбът на вярата в доброто и стълбът на семейството.

Със своята сложна историческа съдба и с необикновените духовни катаклизми, преживени от него, българският народ представлява един извънредно интересен обект за проучване не само

от българската, но и от европейската наука. Защото чрез анализа на неговия път обективният учен може да проследи как дори най-високите народни добродетели могат да се разсипят в резултат на зловредни външни въздействия и погрешни политически системи.

Но ако някой иска да види истинския образ и истинската духовна наследственост на българите и онова, с което те дори до днес се отличават от някои още по-разсипани и осакатени от историческите превратности народи, той трябва непременно да погледне към най-старата българска история. И тогава ще забележи, че народът, който някои увличащи се чужди журналисти рисуват като някакво злоещо сборище от насилници и примитивна азиатска тълпа, е започнал своя исторически живот като един от най-достоините народи на стара Европа. И ще трябва да признае, че ако днес Европа се замисля дали трябва по-скоро да приеме в своите структури българите, то преди много векове не един или два европейски народа са се стремили да влязат в българските структури на управление и да станат част от организираната от българите голяма и добре уредена държава.

Като цяло най-ранната следа, оставена от българите на картата на Европа, е необикновено ярка и триумфална. Не е случайно, че като венец на българските постижения, след почти двувековна борба с Византия именно българите се оказват народът, който успява да създаде на Балканския полуостров и съседните с него земи своя независима държава — нещо, което преди това не се е удало на нито един ранен народ, включително на силните във военно отношение сармати и готи и на още по-силните хуни и авари. Значението и вътрешният строеж на тази държава струва ми се най-добре са разбрани от английския историк Ст. Рънсиман, който я нарича Българската империя, подчертавайки както нейния сложен многонационален характер, така и нейната значителна мощ.

Ако българите са успели да направят през V–VII век това, което много други народи са мечтали, но не са сполучили да постигнат, ако те са се оказали в състояние да сломят силата на една могъща някога империя, разпростряна на три континента, това показва, че не е излишно да се вгледаме по-внимателно в миналото на почти непознатия за Европа български народ. Защото съвършено очевидно е, че този народ е дошъл под европейско небе, зареден с огромна енергия,

и името му дълго време се е носело като гръм, всявайки респект у неговите съседи.

На какво се е дължала тази несъмнено необикновена енергия на ранните българи и защо тъкмо на тях се е удало да създадат на Балканския полуостров своя държава и да накарат византийския император да се загради от тях със седемдесет километрова стена — едно умалено балканско подобие на Великата китайска стена? Ето един въпрос, над който си струва да се замислим, защото той все още не е разискван в научната литература.

ГЛАВА II

ПО ПЪТИЩАТА, КОИТО ВОДЯТ НА ИЗТОК

Триумфалната поява на българите в Европа за мнозина историци остава и до днес необяснимо явление. Но тя става напълно понятна, ако разчупим границите на нашия тесен европейски хоризонт и погледнем далеч на изток, където се губят най-старите български следи в света.

Ако се систематизират всички стари източници, в които са споменати българите, ще се окаже, че държавата, създадена на Балканите, не е нито първата, нито единствената в целокупната българска история. От византийските източници е известно, че преди да се преселят към Дунав, българите са имали голяма държава на изток, между реките Дон, Днепър и Кубан. Тази тяхна първа родина в Европа се е наричала по думите на византийците Старата Велика България и е просъществувала, по всичко личи, дълго време, защото е спомената още през V в. от най-известния арменски историк Мовсес Хоренаци под името „българската земя във веригата на огромната Кавказка планина“. При това от нея според Хоренаци е имало две ранни български преселения, които според най-новите издания на арменската история са станали преди покръстването на Армения, т.е. преди 301 година. В най-стария български летопис, известен под името „Именник на българските канове“ и съставен около 765 г., за тази най-ранна българска земя се говори, че просъществувала в течение на 515 г. преди основаването на българската държава на Балканския полуостров, а това показва, че нейните основи са били положени през далечния II век.

В течение на повече от пет века преди появата си на Балканите българите са водили организиран държавен живот и вероятно поради това дори и след разпадането на своята първа държава в Европа те всячески се стремили да изградят свои нови държави. Едната от тези държави — Аспарухова България — е добре известна на науката, тъй като е запазена до днес на Балканския полуостров. Но малцина знаят, че по същото време, когато се появява държавата на Аспарух, в един

съвсем друг край на Европа — край реките Волга и Кама — възниква и още една българска държава известна в историята като Волжка или Волжко-Камска България. Тази голяма, но за съжаление вече полузабравена, българска държава е била създадена от брата на Аспарух — Котраг, който се насочил със своята част от българите на изток и успял да обедини под своя скиптър множество приволжки народи. И в резултат на нейната поява, в течение на повече от пет века на картата на Европа е имало две Бългрии — една на Балканския полуостров и втора край Волга, прочута някога като голям търговски център и като значителна военна сила.

През 1225 г., когато войските на Чингиз хан завоюват Русия, споменатата Волжка България отбива монголския удар и става известна с това, че единствена от много други царства нанася поражение на непобедимите по онова време монголци. Но единадесет години по-късно в резултат на специално подготвена монголска кампания, в която са участвали пет големи армии, ръководени от преки сродници на Чингис хан, Волжка България престава да съществува и на света остава само една българска държава — тази, която днес виждаме на Балканския полуостров. Фактът, че древните българи са създали в Европа не една, а цели три държави, е сам по себе си знаменателен в историческо отношение. От него личи, че големите успехи, постигнати от българите в ранната история на Европа, са свързани с това, че те са дошли на този континент не като неорганизирана тълпа, а като народ със свои древни държавни традиции. Дори там, където някогашните българи са се преселвали в сравнително малка маса, като например в Италия, твърде скоро на географската карта са се появявали селища, а някъде и цели райони, наречени по тяхното име. Спомен за това се е запазил в названието Италианска България, която е носила през Средновековието една област в Северна Италия, открита благодарение на проучванията на проф. В. Бешевлиев, а също в името на планината Булгерия, което съществува и днес. Способността на ранните българи да имплантират своето име навсякъде, където ги е отнасяла историческата съдба, е свързана несъмнено не само със силния им военен заряд, но и със здравите вътрешни традиции на техния народен живот, главен стожер, на който е била рано развилата се у тях държавна система.

Нека, затова видим какъв тип държави са изграждали ранните българи и откъде са дошли характерните за тях държавни традиции.

Начело на всяка от ранните български държави е стоял владетел, който е носел особената титла КАНА СУБИГИ, зафиксирана многократно в надписите, оставени от Аспаруховите българи, а също и в материали от района на по-старата по време Кубратова или Велика България. Подобна титла не се среща в нито една от известните на науката европейски или източни държави, включително и в тюркско-монголските държави, в които титлата на владетеля е ХАН, но никога не се явява под формата КАНА СУБИГИ. Тази особеност, както и оригиналните звания КАНАР-ТИКИН, КАВХАН, БАГАИН и др. показват, че българската държавност е възникнала на своя собствена основа и не е била повторение на държавността на някой друг народ.

От достигналите до нас летописи личи, че в ръцете на българския владетел е била съсредоточена огромна власт. Единствено той е бил човекът, който е имал правото да присъжда и отнема звания, да назначава или освобождава държавните функционери и магистрати. Но всичко това той е вършел, придържайки се към редица стародавни български традиции и преди всичко — традицията да се раздават рангове в съответствие с личните достойнства, показани в държавните дела и особено на бойното поле.

По всичко личи, че върху този принцип се е основавала не само държавата, създадена от Аспарух на Балканския полуостров, но и по-старата българска държава — Велика България. И до днес сред част от кавказките народи, които някога са влизали в състава на тази държава, е запазена старинната българска дума КАНА, която значи вожд, старейшина. Тази особена дума едва ли е била пренесена в Кавказ от тюрките или монголците, у които съответната титла е ХАН, а не КАНА, а следователно тя е един далечен спомен от древните българи, у които върховната титла е била КАНА СУБИГИ.

Вторият човек след КАНА е носил у българите особеното звание КАВХАН, което също не се среща в тюркските и монголски държави. Това звание се открива паралелно в Дунавска България и в Източен Кавказ, където то звучи като КАВХА и е останало несъмнено също като спомен от Старата Велика България.

Най-висшите магистрати в българската държава са носили титлата БОИЛА, а войсковите командири са били наричани

БАГАИНИ. И двете споменати титли имат подобни на себе си най-вече в Източен Кавказ сред вейнахските народи, в чиито езици думата БОИЛА значи господар, а думата БАХОИН — воин, защитник.

Запазването на тези специфични древнобългарски понятия сред споменатите народи показва, че най-старата българска държава в Европа, изградена някога край Кавказ, се е основавала на същите принципи, както и държавата, изградена от Аспарух на Балканския полуостров. Или, казано с други думи, Старата Велика България на Кубрат е била държава от абсолютно същия тип, както и по-късната по време Аспарухова България.

Старинната българска държава край Кавказ е оказала някога значително влияние върху съседните с нея кавказки народи. Това личи не само от споменатите примери, но дори и от някои мъжки имена, характерни за народите от посочения район. Сред адигите в Северен Кавказ се среща цяла редица мъжки имена, образувани от древната българска титла КАНА, а именно имената КАНУ, КАНА (мъжко име), КАНУКО, КАН-ШАХ, КАН-ШАО и дори КАН-ШОБИ, последното от които напомня по нещо древното българско звание КАНА СУБИГИ. А твърде разпространени в същия район са и мъжките имена БУУЛА, БУЛЯ, БАГИ, БАНУ, КАВХАН, напомнящи старинните български титли БОИЛА, БАГАИН, БАН и КАВХАН.

Модата да се употребяват подобни имена едва ли би възникнала в Северен Кавказ, ако не беше старата българска държава. Благодарение на тях става ясно, че тази държава, наречена от византийските историци Теофан и Никифор с израза Старата Велика България, действително е отговаряла на своето име — характерните за нея традиции са били заразителни за съседните народи и са повлияли дори върху имената, с които те са кръщавали своите деца.

В течение на много векове българската държава се е намирала в долините на Кавказ и затова във всички най-ранни летописи се говори за „българската земя в Кавказ“, а също и за българите при Каспийските врати /Източен Кавказ/, за българите, които дошли от планината Имеон и се заселили в кавказките градове и т.н. В степите и равнините на север от Кавказ — в днешна Украйна — българите проникват сравнително късно, затова там реални остатъци от българското минало се откриват само в няколко стари градища от древнобългарски тип — Цимлянското градище, Маяцкото градище и др. Но в кавказките

планини, където българите и съюзените с тях народи са се спасявали в течение на векове, са запазени стотици стари български следи. И до днес в Северна Грузия сред сваните, хевсурите и други малки народи звучат десетки старинни имена, в които са вградени древни и вече полузабравени български държавни титли — БОИЛА /по кавказки БУУЛА, БОЛА, БИИЛА/, КАН, БАН и др. Примерите от този тип в Кавказ са стотици. Така например наред с обикновените и добре познати имена ДАН и ВАСО там откриваме и името ДАН-БОЛА и ВАСА-БИЛАЙ, образувани с помощта на старото българско звание БОИЛА. Наред с имената КАРДАМ и САРДАМ се откриват и дериватите КАРА-КАН, САРДА-КАН, наред с имената СУР, ГУРО, БУРО, РАИ, ГРУО, ТЕМ, ЛЮЦ, УТ, ИТА (някои от които се срещат и у нас като Гуро, Буро, Райко, Груйо и Темчо), в Кавказ се откриват и по-сложните варианти СУР-БУЛА, ГУР-КАНА, БУР-БУЛА, РАЙ-БУЛ, ГРУ-БУЛА, ТЕМ-БОЛА, ЛЮЦ-КАН, УТ-КАН, ИТА-БАН и т.н. Общо в Грузия и Северен Кавказ се наброяват 278 стари народни имена, подобни на наши стари български имена, а 36 от тях съдържат и старинните български държавни титли. Но откриването на тези имена стана възможно като се заех с грузинския език и се направиха подробни справки в Речника на грузинските имена от академик Ал. Глonti и в Справочника на личните имена на РСФСР, издаден в 1981 година.

Днес вече е очевидно, че старата българска следа в Кавказ е била твърде мощна и внушителна, особено, ако се има предвид, че там наред с изредените по-горе несъмнено български следи се срещат и имена като Булгарук, Кубра, Кутрангче, Аспарук, Крунцо, Омиртха, Дзвинис, Бориси, Борели, а едно от най-разпространените имена е Кардан, което носи дори фамилията на един от най-големите тамошни езиковеди — Карданов. Дори в самия стил на образуване на мъжките имена там се открива една доста забележима българска следа. Тя лъха от кавказките имена като Крунцу, Гунцу, Кинчо, Куно, Кунцу, Кунцул, Кузман, Кону, Конде, Кичо, Киту, Кипра, Коте, Коче, Лило, Лоло, Лулу, Манчу, Мушку, Микейче, Санче, Сирма, Пело, Пеко, Дако, Дешо, Дичо, Дашико, Дачи, Боко, Бечо, Ташу, Тоту, Туше, Толи, Тако, Титко, Дило, Дил-чу, Джуро, Джако, Джеку, Джаро, Джото, Джиджо, Джуджо, Ца-ку, Цацку, Цанко, Цеку, Цото, Цоко, Цхона, Чачо, Чико, Шано, Шангу Шаро, Шале, Шико, Шила и мн. др.

Удивителното в случая е, че съвпадат почти изцяло не само споменатите кавказки примери с българските имена, но са почти еднакви и суфиксите в тях. На нашите суфикси ЧО, КО и ЧЕ в имена като Крумчо и Ванче там съответстват суфиксите ЦУ и ЧУ, КО, КУ и ЧЕ. А най-честият завършек в споменатите имена е окончанието О, както и в нашите народни имена.

Със своя внушителен брой тези старинни имена подсказват, че за да бъдат те толкова широко разпространени на територията на Грузия и Северен Кавказ, причината може да бъде само една, а именно, че някога в кавказките планини се е преселила значителна маса население от съседните български територии. От това личи, че съседната с Грузия Велика България е била богата на население държава, а не някакъв рядко населен степен район, както си представяха повечето от досегашни историци.

Хазарският каган Йосиф, описвайки историята на своя народ, съобщава, че земята, в която живеел той, някога принадлежала на българите-оногундури, които били многоброен народ „помногобройни от пясъка в морето“. А това доста добре обяснява защо, разпръсквайки се по света, българите са създали още две държави и защо в Кавказ са оцелели толкова много старинни български имена.

Но от сведението на Коган Йосиф личи и още нещо. То подсказва, че по времето, когато българите са живеели край Кавказ, заеманата от тях територия, е съвпадала по граници и размери с територията на по-късния Хазарски каганат. Ако искаме да разберем какви са били размерите на първата българска държава в Европа, най-добре е да се вгледаме в картата на хазарския каганат — една доста голяма по мащаби държава, която през десети век, когато е писал каган Йосиф, се е простирала от Каспийско до Черно море.

Несъмнено е, че след като българите според самия хазарски каган са били предишните господари на земята, в която царувал той, тогава тяхното старо царство — Велика България — трябва да е обхващало същия обширен район, на който е била разположена по-късната Хазария, т.е. районът между Каспийско и Черно море заедно със съседните степи и северокавказките долини. Старата Велика България се оказва една наистина велика по своите размери страна. Но тази истина изпъкна едва в последно време, когато беше открито неизвестното по-рано писмо на хазарския каган.

На този фон вече се вижда, че не само поради своя висок боен дух и енергия българите са постигнали значителни успехи още при своето първо появяване в Европа. Това те са направили и защото са били доста голям по численост народ, под чийто контрол се е намирала в течение на векове значителна по размери територия, населена както с коренни българи, така и с гравитиращи към тях племена — алани, касоги и част от източните славяни.

При преселението на Аспарух отсам Дунава заедно с него се появяват северите — едно голямо източно славянско племе, което е било свързано с българите още преди тяхното идване на Балканския полуостров. На това племе, което обитавало някога Северската земя, разположена край р. Донец, Аспарух поверил важна функция — поставил го да брани част от най-уязвимата южна граница на ранна България в съседство с Византия. Прародината на северите — Северската земя край р. Донец — по времето на каган Йосиф е била част от Хазарската държава. А след като Хазария е била наследница на по-предишната Велика България, ясно е, че славянският народ севери в стари времена е бил част от населението на Велика България и по тази причина се е ползвал с твърде високо доверие от Аспарух. За славянския произход на северите най-важно доказателство е това, че византийските хронисти описват тяхното преместване към старопланинските проходи като част от преместването на седемте славянски племена. Друго доказателство за техния славянски корен е името на северския княз Славун, който бил отвлечен от византийците заради многото неприятности, които им създал, и бил зверски убит от императорските палачи. Но самото име на северите отдавна е обект на научни спорове, защото те не са заемали северния край на славянските земи и по местоположение би трябвало да се наричат по-скоро южани, отколкото севери. Някои учени предполагат, че северите са били древно скито-сарматско племе, което по-късно се смесило със славяните. Във връзка с това, интересен е следният детайл. В някои езици от памирската група думата СЕВЕРИ означава „конници“, „конен народ“. Ето защо не е изключено името севери, както и името анти, да е възникнало под влияние на езика на древните българи, които също са принадлежали към скито-сарматската група народи. Голямото доверие, което Аспарух оказал на северите, за разлика от другите, заварени от него на Балканите, племена, показва също, че е

съществувало някакво чувство за близко родство между тях и Аспаруховите българи. А за това, че северите и българите са били близки съседи още по времето на Кубрат, говори фактът, че дори през XI в. край източните граници на Северското княжество в Украйна е имало значително древнобългарско население, управлявано по стара традиция от боили, могути и други български сановници. Към това старо население се обръща мислено притиснатият на бойното поле от куманите руски княз Игор със следните печални възклицания: „А вече не виждам моя силновластен и богат и многовоен брат Ярослав с Черниговските боили и с Могутите, и с Татраните, и с Шелбирите, и с Топчаките, и с Ревугите!“ Първите две от споменатите старинни звания — боили и могути се срещат и в България като „боила“ / понякога „буле“/ и „маготин“. Третата титла „татран“ е открита от К. Менгес сред грузинските диалектни думи, където тя означава „силен боен кон“ и вероятно е била пренесена от древни български преселници. Това показва, че по-голямата част от войската на брата на княз Игор — Ярослав — се е състояла от старо българско население, което първо е встъпило в бой с куманите-половци. Ето защо може да се предположи, че не само Аспарух е имал високо доверие към северите, но и киевските князе са изпитвали същото доверие към останалите сред северите древни българи. Взаимното проникване на българи и славяни в онези краища е изковало явно трайни исторически връзки, за което говорят и редица допълнителни факти.

Откриването на гроба на българския кан Кубрат край р. Днепър напоследък показва, че територията на някогашната Велика България е била твърде обширна и е включвала както земи, населени от древни българи, така и земи, населени от славянски племена.

А следователно потенциалът, който са притежавали древните българи и с който те са жънали успехи на много европейски фронтове, е включвал не само техния собствен народ, но и значителни славянски маси, а също част от обитателите на Северен Кавказ. Това обяснява защо във византийските, а също в готските летописи се говори за множество общи походи на българи и славяни още преди образуването на българската държава на Балканите.

От историческите източници личи, че славяните, които са влизали в състава на българските държави, са придобивали същите държавни и военни рангове, както и самите Кубратови и Аспарухови

българи. В ранните български надписи наред с велможите, които носят древни български имена, се срещат и велможи, които носят славянски имена и старинни български титли. Например: НЕСУНДИК БАГАТУР, СТАС ЧЪРГУБИЛЯ, ОСТРО-БОГОИН, СЛАВНАС БАГАТУР-БАГАИН /вероятно преиначено от Славун/, боляринът ЧЕСЛАВ от двора на Борис, БОГДАН ИЧИР-ГУ БОИЛА, ВОЙТЕХ /Георги Войтех/ от рода на КАВХАНИТЕ и др. Някои от тези славянски по произход велможи са изпълнявали твърде високи функции в Аспарухова България — например вождът на северите Славун, Крумовият пратеник Драгомир, натоварен да води преговори с Византия, Стас чъргубиля, който е изпълнявал ролята на външен министър при Борис в 866–869 г., Чеслав, на когото Борис поверил грижите за св. Ангеларий, или Несундик /Сондоке/ багатур, който е бил специален пратеник на българския владетел на Осмия вселенски събор и пр.

Особено бързо нараства броят на титулованите с висши държавни звания славяни към края на X век през царуването на Самуил. Между най-видните негови царедворци откриваме следните славянски имена: Добромир — господар на Верея, Драгшан — господар на Воден, болярите Драгомъж, Тихон /Димитрий Тихон/, Зарица и др. Броят на тези несъмнено славянски по произход големци в Самуиловия двор е почти толкова голям, колкото и броят на големците с източни древнобългарски имена — КРАКРА /от перс. „кракра“ — украшение/, ИВАЦ /ср. перс. име Иваз/, ЕЛЕ-МАГ /от бълг. „елем“ — първи/, СЕРМОН, НЕСТОНГ и пр.

От имената на ичиргу боилата Богдан и последния български кавхан Войтех /1072 г. / личи, че през X–XI в. най-висшите държавни служби след царя са били еднакво достъпни за хората с древнобългарски и славянски произход. Същевременно издиганите на тези служби славяни са получавали по традиция старинни български дворцови звания, което показва, че обща за цялата държава е била не славянската, а древнобългарската държавна система.

Явно е, че откритият достъп на всички мъже до военната власт в зависимост от техните лични качества, характерен за българската държавност, е давал в равна мяра възможност не само на българите от потеклото на Аспарух, но и на най-изявените славянски поданици да достигат до най-високите стъпала на държавната йерархия. С това

българската държава изпъква не само като добре организирана, но и като доста напредничава за времето си държава, тъй като откритият достъп до властта за всички съсловия и етноси по онова време се е срещал твърде рядко дори в европейските държави. Активното приобщаване на балканските славяни към българската държавна система е довело до това, че една от най-висшите древнобългарски държавни титли ЖОПАН твърде скоро е станала обща за българите и съседните с тях славяни. И ако в най-ранните надписи се откриват само българи, които носят тази титла, например двамата велможи БОИЛА ЖОПАН и БОЙТАУЛ ЖОПАН от надписа, намерен в Надъ сент-Миклош, или ТОРТУНА ПИЛЕ ЖОПАН в надписа на прабългарски език от Преслав, по-късно същото звание се разпространява нашироко на Балканския полуостров и прониква дори сред сърбите и власите, чиито най-известни владетели са Стефан жупан и Мирча жупан.

Отвореността на българската държавна система е изиграла решаваща роля за разпространението на споменатата титла сред съседните с българите народи. И поради това, за най-ранните сръбски и влашки васални владетели е било белег на чест да прикачат към имената си българската по произход титла жупан. Тя широко се е разпространила сред тях поради откритостта на българската държава, която проф. Петър Коледаров с основание нарича федеративна държава. Това е свързано с масовото приобщаване на все нови и нови славянски племена към ранна България, довело както до нейното необикновено бързо териториално разширение, така и до въздигането на езика на българските славяни в ранг на официален държавен и църковен език в края на IX век.

Една особеност на ранните българи, възникнала под влиянието на техните държавни традиции, е обичаят им да кръщават децата си с високи и престижни държавни титли. В България и до днес са се запазили старинните имена Кано, Кануш, Бано, Банко и др., произхождащи от старинните титли КАНА и БАН. В най-старите надписи, оставени от Аспаруховите българи, се откриват хора, които носят като лично име титлата БОИЛА /например велможата Боила жопан/, както и титлата КОЛОБЪР. В един надпис на кан Омуртаг се говори за велможа, чието име е Колобър, а дворецовата му титла е БОИЛА КОЛОБЪР /велик колобър/. Тази българска традиция е

оставила доста много следи в ранните исторически материали. Дори през XV в. в един данъчен регистър от Силистра се открива като име старинната българска титла КАВ-ХАН /в съчетанието Тодор син на Кавхан/.

От този обичай личи, че за разлика от някои други народи, някогашните българи силно са уважавали своите собствени държавни традиции. Кръщавайки своите деца с имена като КАНО, БАНО и КАВХАН, те са изразявали скритото пожелание към тях да станат достойни синове на своя род. Такъв силно привързан към държавата си народ не е могъл да не успява в своите начинания, колкото и трудни да са били те. И старите българи наистина са успявали — за почуда на околните народи и за своя слава.

Началото на българските успехи обаче не е в Европа, а на съвсем друго място. За да разберем най-дълбоките корени на тези успехи, трябва да надникнем на изток — в неопознатата и неизследвана все още най-стара българска земя.

ГЛАВА III

НАЙ-СТАРИТЕ БЪЛГАРСКИ ДИРИ В ЕВРАЗИЯ

Според историческите източници преди да дойдат при Кавказ българите са живеели далеч на изток — в подножията на легендарната планина Имай или Имеон /днешният Памир и Хиндукуш/. В един старинен летопис, оставен от патриарха на Антиохия Михаил Сирийски е описано дори как е станало преселението на българите от тяхната източна прародина към подножията на Кавказ.

Някои съвременни историци се отнасят с недоверие към сведенията, че българите са живеели някога в подножията на планината Имеон. Затова не е излишно да погледнем има ли оставени някакви реални следи от някогашното българско присъствие в споменатия край на Изтока, или подобни следи не съществуват.

Арабските географи, които описват района на Памир и Хиндукуш, споменават, че дори до X век там е имало една земя, която се е наричала Бургар или Булгар, и друга земя, която се е наричала Балхара. Арменските историци сочат в същия район народ с име БУЛХ, населявал несъмнено древната земя БУЛГАР, а индийските географски съчинения — пурани — и ранният индийски епос отбелязват народ с име БОЛХ, наречен по индийски маниер БОЛХИКИ или БАЛХИКИ. Повторението на тези имена в различни форми в един и същи район на Древния свят — районът на планината Имеон — показва, че разказът за преселението на българите от изток не е измислен, а почива върху действителни исторически факти.

Ако се вгледаме в най-старите летописи, които описват държавите и градовете край планината Имеон, ще открием в тях и други български следи. Например в гр. Бухара — един от най-старите градове в района — владетелят дори до 628 г. се е наричал КАНА — дума, която представлява пряко подобие на древнобългарската титла КАНА, спомената по-горе. В съседните с Бухара Самарканд и Маймург владетелите са носили според китайските източници титла ШУБИ, или ФУБИ, зад която се крие най-вероятно древният български епитет СУБИГИ, а във владението Илек, разположено на изток от

Бухара, е царувал владетел с име Спас и с титла ТЕГИН, напомняща българската дума ТИКИН от сложното звание КАНАР-ТИКИН, което е носел наследникът на българския престол.

И трите споменати титли от района на Имеон имат преки български аналози, а това загатва, че създадената в Европа Стара Велика България не е била първата българска държава на света. Може да се приеме, че тя е повтаряла традициите на някаква по-стара държава, съществувала някога в подножията на Памир и Хиндукуш и пренесена след това на европейска почва. Приказките, че българите са живеели някога край Имеон, следователно не са се появили случайно в старите източни летописи. Те са свързани с множество реални факти, които тепърва трябва грижливо да се изследват от науката.

От това, че владетелят на Бухара, наричен КАНА, разказвал, че неговият род царува от 28 колена, личи, че титлата КАНА се е появила в Бухара в твърде стари времена — не по-късно от I–II век сл. Хр.

На същата мисъл навежда и един летопис от времето на кушанската империя — I–II в., открит от немския изследовател К. Цойс. В него са изредени в кушанска транскрипция редица древни български титли, между които виждаме званието ТОР-ХОНО / кушанска транскрипция на думата ТАРХАН/, а също титлата КОВХОНО /т.е. кавхан/, БОГОНО /т.е. багаин/, ТОГИ-НО /т.е. тегин/ и ЗОВОГО /вероятно някаква кушанска успоредица на българския епитет СУБИГИ, съдържащ се в титлата КАНА СУБИГИ/.

За да се употребяват посочените титли в подножията на Имеон през кушанската епоха, причината може да бъде само една, а именно, че в I–II век в онези краища са живеели народи, на които са били присъщи всички тези особени дворцови звания. Един от тези народи са били несъмнено българите, защото някои от споменатите по-горе титли като КАНА, КАВХАН и БАГАИН са типични български държавни звания и не са познати на никой друг източен народ.

В пълно съответствие със споменатите находки точно там, където някога се е намирала държавата, наричана по сегдийски БЛГАР, а по арабски БУРГАР, дори до днес има една голяма област, която носи името ПАЛГАР. Тя се намира в планините на юг от Самарканд и на югоизток от Бухара — двете владения, в които дори до VI–VII век са се срещали типичните древнобългарски титли КАНА и СУБИ / СУБИГИ/. Това показва, че корените на най-старите български

държавни традиции трябва да се търсят твърде назад във времето. Те започват от древната държава с име БУЛГАР в долините на изток от Памир, а също в нейната по-голяма близка съседка — държавата БАЛХАРА — разположена в подножията на Западен Памир и Хиндукуш.

Съществуват доста ясни признаци, че по своите главни особености държавната уредба на памирската държава БУЛГАР и нейната посестрима БАЛХАРА са били твърде сходни с трите по-късни български държави в Европа. Пряк белег за това е фактът, че както в азиатската прародина на древните българи, така и в техните по-късни европейски държави, най-висшето държавно звание се е състояло от думите КАНА и СУБИ. А също, че и на едното, и на другото място вторият по ранг велможа се е наричал КАВХАН / респективно КОВХОН/, а следващите по ранг царедворци са носели титли от типа на БАГАИН, ТАРКАН и ТЕГИН.

Тази особеност изяснява защо още със самото си появяване в Европа българите се проявяват като строители на държави и градове. Главната причина несъмнено е, че още преди преселението си в Европа, те са били народ със своя собствена държавност.

Разковничето на своя държавен живот българите са пренесли от своята далечна прародина, разположена в топлите долини на Памир и Хиндукуш и в съседните плодородни оазиси на азиатските пустини. Ето защо за разлика от други преселнически народи древните българи са създали своите нови държави в Европа не под влияние на римския или византийския модел, а опирайки се изключително на своите собствени стари традиции. Тази особеност им е придала необикновена устойчивост в борбата със заварените стари империи, тъй като е създавала условия за подчертана независимост и самостоятелност в държавния и духовния живот.

В заключение на тази част заслужава да подчертаем и още един съществен момент. Представете, че българските държавни понятия са от тюркски или монголски тип, битуващи и до днес в научната литература, при по-близко запознаване с българската държавна система, се оказват съмнителни и неточни. В хода на изложението имахме вече възможност на няколко пъти да се докоснем до този въпрос във връзка с оригиналните български звания КАНА СУБИГИ, КАВХАН, КАНАРТИ-КИН, БАГАИН и БОИЛА, които не се срещат

директно сред тюркските и монголски народи, но тук ще добавим и някои съвсем очевидни, но незабелязани досега детайли.

Най-старата българска държава се споменава край Памир и Хиндукуш още във вековете пр.Хр., докато тюрките се появяват като народ през V век, а първата тюркска държава възниква едва през VI век, т.е. след много векове. Втората по време българска държава — Старата Велика България — предхожда също с векове най-старата тюркска държава, защото е възникнала във II век. Ето защо съвършено неточно е да се търсят източниците на българската държавност в Тюркските каганати. По-скоро трябва да се проучи обратният тип връзка, а именно доколко старите български държави чрез своята стегната организация и високи успехи са повлияли на създадените в много по-късно време тюркски каганати.

Да видим сега какви сведения са останали от най-старата българска държава в света. В известния латински хронограф от 354 г., в който са изредени народите, населявали около 1-II век района на Близкия и Средния изток, името на древните българи е вписано в съседство с това на партяните, гедрусиите и други източноирански народи. Установява се също, че то е употребено най-вероятно като вариант на думата бактрийци, а това показва, че най-старата българска държава се е намирала в района на Бактрия — едно от големите царства край планината Имеон. Още по-интересни са сведенията на Михаил Сирийски, който не само е упоменал, че българите са живеели в прастари времена край Имеон, но е описал дори как е протекло едно от късните техни преселения, започнало от клисурите на споменатата планина. „Тогавя — пише той — излязоха от Вътрешна Скития трима братя, които водеха със себе си 30 хиляди скити. Те направиха път от 65 дни откъм клисурите на планината Имеон. Пътуваха зимно време, за да намират вода, и стигнаха р. Танаис /Дон/... Тези хора бяха наречени от ромеите българи.“

Връзката на древните българи с планината Имеон личи и от цяла редица други източници. Както вече посочихме по-горе, в най-ранните арабски източници в подножията на днешния Памир и Хиндукуш са споменати държави, които носят името Бургар и Балхара. Същевременно в индийските източници е посочено, че на север от Индия някога е живял голям народ с име болхи или болхики, чийто цар Кардама оставил някога държавата на сина си и се преселил в Индия.

В картата към най-старата арменска география „Ашхарацуйц“, реконструирана от акад. С. Еремян, в самото подножие на Памир е локализиран народ с име булх /ранно арменско название на древните българи/. Този народ булх бил според същата география един от старите и богати народи на изтока и негови близки съседи са били масагетите, чиято царица Тамирис победила персийския цар Кир.

От тези факти личи, че българите са възникнали като народ в една твърде ранна епоха. Това е станало още във вековете пр.Хр. в подножието на древния Имеон, доколкото там се откриват в комплект почти всички специфични български държавни звания, непознати на другите народи.

Една твърде интересна особеност на всички стари български държави е, че в тях не само самата държава, но и нейната столица носи твърде често името Булгар. Тази особеност може да се проследи във всички райони, населявани някога от българи. Центърът на някогашната памирска държава Бургар или Булгар се нарича и до днес ПАЛГАР, което показва, че името на столицата е съвпадало с това на държавата. При идването на българите в Кавказ в неговите най-източни части възниква селище, което носи името БУЛКАР, а и днес в Дагестан едно от големите селища се нарича БАЛХАР. Това е районът, разположен край някогашните Каспийски врати, в съседство, с които българите се споменават като народ още около 550 г. от сирийския хронист Захарий Ритор. А същото се повтаря и след заселването на българите край Волга, където се появява както държава с име Булгар, така и град с име Булгар, наричан от русите Велики Болгар. Имало и случаи, когато отделни градове са били наричани с имената на специфичните български клонове, които живеят край тях. Така например в източните подножия на Памир през I век пр.Хр. е имало град с име Бугур, наречен най-вероятно по името на българското племе пугури, чието име се появява в по-късно време и в българските земи в Източен Кавказ.

Тези градежи сочат, че древните българи са имали свой маниер на изграждането на държави. Заселвайки се на някое ново място, те са изграждали преди всичко мощен укрепен център, назоваван най-често с тяхното име. Поради тази тяхна традиция името на столиците на създаваните от тях държави твърде често е съвпадало с това на самите държави.

Повтарящите се строителни начинания, които българите са предприемали в своите държави, показват, че едва ли е точно те да бъдат причислявани към номадските народи, както доста повърхностно допускат някои автори. Макар в българските земи да се е срещало на места подвижното скотовъдство, значителна роля в българския държавен и стопански живот са играли градовете и укрепените селища. Сирийският хронист Захарий Ритор, който доста добре е познавал кавказките българи, специално е отбелязал тази особеност. „Зад Каспийските врати живеят българи — пише той — Те имат градове. И алани — те имат пет града...“. За никой от останалите северокавказки народи Захарий Ритор не подчертава тази особеност. Тях той представя като типични номадски племена, които не притежават градове. Това показва, че по своето държавно и стопанско равнище българите определено са се отделяли от доминиращата в подножията на Кавказ номадска маса. По своя живот и бит те са се отличавали от хунските номадски народи и са приличали най-много на аланите, за които римският историк Амиан Марцелин пише през V век, че били също така войнствени като хуните, но се отличавали с красива външност и уседнал начин на живот. Но за съжаление и до днес в научната литература могат да се срещнат публикации, в които древните българи се рисуват като изостанал номадски народ, който едва след заселването си на Балканския полуостров се е запознал с градския живот.

Благодарение на това, че българите са имали навика не само да изграждат държави, но и да строят градове, днес българският път през света е почти навсякъде двойно индикиран — веднъж чрез названията на държавите, които носят името на някогашните българи и втори път, чрез името на създадените от тях градове. Чрез това те изпъкват като народ със собствен почерк не само във военното дело и управлението, но и в съзидателната и стопанска дейност. Народ, който по-рано и в по-голяма степен от други източни народи е разбрал огромното значение на градовете като център на стопанския живот.

Ако някогашните българи бяха преминали през света като обикновени завоеватели, днес едва ли щяхме да открием нещо забележително по техния път. Защото всеки обикновен завоевател е консуматор, а не създател на ценности, и дори държавите, създадени от най-големите завоеватели, са се разпадали набързо след тяхната смърт.

Но зад гърба на древните българи ние виждаме трайни държави, всяка, от които е просъществувала векове наред, а също и градове с особен и твърде оригинален градеж и не по-малко оригинални светилища. Откриваме редки предмети на изкуството, като розетата от Плиска с нейната особена писменост, съкровището от Над сент-Миклош или Мадарския конник. Всичко това поражда голям и напълно естествен въпрос: кои всъщност са древните българи. Как е станало така, че у този загадъчен народ са се събрали на едно място толкова многообразни и като че ли противоречащи си едно с друго качества — необикновената войнственост и подчертаният стремеж към съзидание, високото бойно изкуство и усърдната работа на полето и в занаятчийската работилница. Несъмнено е, че древните българи са били значително по-сложни като народ от обитателите на безгрижните чергарски биваци. Но откъде е идвала тяхната сложност? Къде се таи източникът на техните респектиращи умения, таланти и неизчерпаеми съзидателни сили? За да си отговорим на този въпрос, трябва да се заровим още в някои древни следи, на които все още не е обърнато почти никакво внимание.

ГЛАВА IV

НА КАКВО СЕ Е ДЪЛЖАЛА УСТОЙЧИВОСТТА НА НЯКОГАШНИТЕ БЪЛГАРСКИ ДЪРЖАВИ

Всеки народ има нещо интересно в своята историческа съдба, но у древните българи откриваме една особеност, която твърде рядко се среща по света. Да смениш няколко пъти своята родина, преселвайки се на хиляди километри първоначално от Имеон към Кавказ, а след това от полите на Кавказ към Дунав и Волга, и да не се изгубиш като народ, а да наложиш навсякъде своето име — това е нещо, с което малко народи на земята могат да се похвалят и което заслужава грижливо и внимателно да се изследва.

Дълго време оставаше необяснено на какво се е дължало необикновеното умение на българите да запазват и отстояват себе си, независимо от това с какъв вид народи са се срещали по своя път — с войнствените готи, със самоуверените ромеи или с разделените на племена угри край Волга и славяни край Дунав. За да се отговори на този въпрос, беше необходимо да се надникне в особеностите на старите български държави, а възможности за това възникнаха едва през последния век, когато благодарение на интензивните археологически разкопки в балканските земи бяха открити десетки старинни надписи, оставени от Аспаруховите българи. Намирането на тези надписи разкри пред очите на науката нещо колкото очаквано, толкова и изненадващо. Оказа се, че върху каменните плочи и колони, издигани в старите български градове и крепости, са изсечени десетки особени държавни титли и звания — толкова много на брой, че ако бъдат събрани на едно място, ще се получи внушителен списък от стари държавни служби, каквито няма в нито една от известните ранни държави по света. Това откритие заслужава да се постави като крайъгълен камък в историята на българите като народ. Защото от него личи, че това, което българите са донесли със себе си в Европа, не е било някаква рудиментарна или зачатъчна форма на държава, или дори аморфен племенен съюз, както твърдят незапознати с преките материали автори, а нещо много по-съществено. Идвайки в Европа,

древните българи са станали приносители на един нов и непознат преди това в нея държавен модел.

Няма по-добър начин да осъзнаем тази истина, от това да надникнем в реликвите, които са ни оставили някогашните българи, особено в техните многобройни каменни възпоменателни надписи.

Почти всяко българско дворцово звание се среща в старите български надписи в няколко разновидности. Най-висшата държавна титла КАНА се явява в следните вариации: КАНА СУБИГИ /държавен глава/, КАНАР ТИКИН /престолонаследник, велик княз/, КАНА БОИЛА КОЛОБЪР /главен жрец/, КАНА БАГАТУР /водач на багатурите/. Следващата по ранг титла — БОИЛА се открива също в няколко разновидности: БОИЛА ТАРКАН /втори син на владетеля/, БОИЛА КАВХАН /главен кавхан/, ИЧИРГУ БОИЛА /велможа с ранг на външен министър/, ЮК БОИЛА /водач на род, или родова дружина/ и просто БОИЛА /велможа, големец/.

Титлата ТАРКАН, която са носили съдиите и управителите на области в държавата, се среща също в няколко варианта — БОИЛА ТАРКАН /главен държавен съдия — звание, което е носил вторият син на владетеля/, ЗЕРА-ТАРКАН и ОЛГУ ТАРКАН /успоредни названия на управителите на области/, КАЛУ ТАРКАН /отговорник за дворцовите ритуали и обряди/ и БОРИ ТАРКАН /управител на крепост/. Близки по ранг на тарканите, но с различни функции от тях, са били ЖУПАНИТЕ, които също са се делили на разновидности — главен жупан, наричан по гръцки ЖУПАНАС МЕГАС (а по български БОИЛА ЖУПАН) и ТОРТУНА ПИЛЕ ЖУПАН — началник на войскава единица, подчинена на ИЧИРГУ БОИЛА. Най-нисшите началници в българската държава са носили званието БАГАИН и са образували особено съсловие БАГАИНИ, по-ниско по ранг от това на БОИЛИТЕ. Това особено звание се е срещало също в няколко разновидности: ЮК БАГАИН /началник на отряд/, БИРИ БАГАИН /водач на малка конна част/, СЕТИТ-БАГАИН /водач на стрелкова пехотна част/ и ИЧИРГУ БАГАИН /помощник на ИЧИРГУ-БОИЛА/.

Наред със споменатите, в българската държава е имало и велможи със следните рангове: КАВХАН /отговорник за реда и благоустройството в държавата и съуправител на кана/, БАГАТУР /конен гвардеец/, БАН /войсови управител на област, комендант/, ЧИГОТ /меченосец, член на свитата на владетеля/, МИР /водач на род

или племе/, САБЧИ / по гръцки САМП-СИС/, КАБЧИ /по-гръцки КАМПСИС/, КОПАН, КНИН, МА-ГОТИН и др.

От руския летопис „Слово за Игоревия полк“, споменат по-горе, личи, че редом с боилите, наречени по руски БЪГЛЯ, сред българите и сродните с тях народи са се сражавали и началници с титли МОГУТИ, ШЕЛБИРИ, РЕВУГИ, ТАТРАНИ, ОЛБЕРИ и др. Две от титлите БЪГЛЯ и МОГУТ се срещат като БОИЛА и МАГОТИН и в български писмени паметници, а това показва, че и останалите звания, споменати в горния текст, са вероятно древнобългарски.

А от старобългарските /славянобългарските/ писмени паметници се вижда, че в българския дворец е имало и велможи, наричани САМЪЧИИ и СОКАЧИИ, КРАВЧИИ, БИРЧИИ /бирници/, КОРМЧИИ /управител/, а също майстори, наричани ШАРЪЧИИ, ЗИДЧИИ, ЧУВЕНЧИИ.

Взети в своята съвкупност изредените звания — общо 47 на брой — рисуват пред нас величествения силует на една оригинална и развита държавност. От особеностите на думите в старите български звания личи, че тя е била собствено българско дело, а не е била заимствана от някой съседен народ. Сред българските паметници до X век могат да се открият само два случая на употреба на гръцки военни титли. Това е титлата КАН-ДИДАТОС, с която е бил наречен военачалникът ТУРДАЧИС, и титлата СТРАТИГОС, която се употребява в отделни изолирани случаи. Но тези примери на гръцко влияние са твърде оскъдни и подчертано се губят в огромното море от собствени български държавни титли и звания, обрисувано по-горе.

Ясно е следователно, че особената държавност, която са притежавали древните българи, не само е била тяхна собствена, но е била също твърде развита и детайлна като система на управление. И тъкмо поради това, а не поради някаква случайност, българите са успели да изградят в Европа цели три държави, наречени с тяхното име.

Това, че българите са постигнали своите успехи благодарение на своята стегната държавна уредба, е посочено директно от византийския император Лъв VI Философ. Сравнявайки различните народи на Изтока той пише: „Прочее скитските племена имат така да се каже един и същ ред и строй. У тях има многовластие и живеят безгрижно и изобщо като скитници. Само племето на българите, а

също и това на маджарите имат подобен военен строй, по-здрав, отколкото у другите скитски племена, понеже се бият в редовните сражения и се управляват еднолично. Това племе е многочислено и свободолюбиво и има само една грижа — пренебрегвайки останалите удобства и благополучие — да проявява мъжество спрямо своите врагове... Прочее това племе се управлява еднолично — то понася жестоки и тежки наказания от управниците си за своите прегрешения и понеже се управлява не с любов, но със страх, храбро понася мъките и лишенията... Обръщат голямо внимание и много се упражняват да стрелят от конете си.“

От приведените редове, част от прочутото съчинение „Тактика“, написано като наставление на византийския император към неговите военачалници, личи, че за този добре запознат с българите воин и император, българите са били един твърде корав и опасен във военно отношение противник. Главната причина за техните необикновени за времето си успехи той вижда в стегнатата им военна и държавна организация — в това, че за разлика от другите източни народи познават централизирания и строг държавен ред и се подготвят грижливо и усърдно за военните битки.

Огромният брой държавни и военни звания, който се открива в българските надписи от VII–X в. е нагледно доказателство за високата организираност на някогашните българи и за споменатата от византийския император разлика между тях и слабо организираните нехомогенни племена. Този факт все още не е оценен по достойнство от историята и поради това най-интересните черти от образа на древните българи са останали не-описани. А пред нас несъмнено е един народ, който е имал свои оригинални и твърде високи достойния, народ, чийто път заслужава грижливо и безпристрастно да се проследи.

ГЛАВА V

ГЛАСЪТ НА ОТДАВНА ОТМИНАЛИТЕ БИТКИ

Гордите и смели български поколения, които са преминали някога като буря през Европа и са създали три големи и трайни държави, отдавна лежат в земята. Историята е обявила този вид българи за напълно изчезнал народ, сякаш, за да се предпази от някое ново избухване на някогашната невъобразима и неистова българска енергия. Твърди се, че днешните българи нямат нищо общо със своите древни предци. От тях те били взели само името и нищо повече, а в езика, на който се говори в България днес, нямало дори и десет старинни български думи.

Но дали това е така?!

Напоследък бяха открити множество следи, от които личи, че гласът на старите българи не е изчезнал напълно от земята.

Да погледнем към военния речник, с който си служи днешният българин. В него има редица изрази от несъмнен славянски произход, Но има същевременно и множество други думи, на които никой досега не е обърнал внимание.

Ако българинът иска да каже, че е победил някой свой ненавистен враг, от него изригва цял вулкан от буйни и ярки думи. Най-малкото, което той може да каже, е, че е победил. Но в прилив на гордост ще рече, че е натупал своя противник, независимо от това дали става дума за истински бой или за битка на спортното поле. А след това, в зависимост от настроението си, може да добави и думи като „смазахме ги“, „съборихме ги“, „напердашихме ги“, „катурнахме ги“, „обърнахме ги“, „търкулнахме ги“, „капичнахме ги“, „набъхтихме ги“, „прегазихме ги“, „прескундихме ги“, „изпотръшкахме ги“, „нацепихме ги“, „прецакахме ги“, „опухахме ги“, „опаткахме ги“, „цапардосахме ги“, „смачкахме ги“, „сдъвкахме ги“, „оперкахме ги“, „овършахме ги“, „претрепахме ги“, „запокитихме ги в джендема“, „пратихме ги да пасат“, „побъркахме ги“, „хвърлихме ги в музиката“ и какво ли още не. Повечето от тези особени български изрази не се срещат в славянските езици, макар в днешния български военен език да има и несъмнени

славянски глаголи като: бия, побеждавам, преборвам, надделявам, разгромявам и млатя. Не са познати на славяните и самите изходни понятия, от които са образувани част от тези разнообразни български изрази — глаголите: тупам, пердаша, катурвам, обръщам, търкалям, капичвам, бъхтя, газя, кундя, тръшкам, цепя, цакам, пухам, цапардосвам, мачкам, дъвча, перкам, вършея, трепя, запокитвам, запращам, бъркам, хвърлям.

Откъде се е взел този необикновен и като че ли неизчерпаем извор от особени български думи за победа и надделяване? Защо те са толкова много в българския език и кой ги е създал? Ето един въпрос, над който никой досега не се е замислял. Макар че има защо да се замислим над него, особено след като историята ни сочи, че сме потомци на един победоносен и несломим някога народ.

Човек трябва да е полусляп, за да не се досети, че този поток от цветисти изрази е отглас от езика на древните българи — и не само от техния език, но очевидно и от техния дух. По всичко личи, че умението на някогашните българи да измислят ярки и колоритни изрази не е отстъпвало на буйната шеговитост на някогашните запорожци, запечатана в духовитото писмо до турския султан.

А това, че в българския език и до днес искрят и припламват такива изрази, показва, че грешат тези, които са обявили древните българи за напълно изчезнал народ. Ехото от тях се чува в стотици особени думи, при това интересно е, че най-силно звучи то в думите, свързани с битките и мъжките единоборства — най-любимото занятие на нашите български предци.

Когато един силен и голям народ се смали, остават езиковите следи от неговата мощ, по които личи предишният му ръст и сила, подобно на това, както когато един едър човек измършавее, остават старите му костюми, по които може да се познае колко могъща е била някога неговата снага. Затова нека се вгледаме внимателно в неизчерпаемите и един от друг по-духовити изрази, с които българинът дори до днес изразява своето ликуване над победените противници. От тях можем да научим твърде много за себе си като народ — много повече от онова, което може да се открие в пожълтелите от времето страници на историческите летописи.

Всяка от тези думи е подобна на рядка птица, излетяла от устата на нашите забравени предци и достигнала до днес благодарение на

това, че се е предавала от поколение на поколение и от човек на човек. И ако тръгнем подир гласовете на тези птици, те ще ни отведат към своите далечни гнезда — местата, в които са се зародили тези изрази за победа и откъдето те са били пренесени в днешна България.

Досега никой не се е сетил да тръгне подир думите, с които българите изразяват своето тържество над врага?! Или подир думите, с които се наричат най-древните и най-широко употребявани и до днес бойни инструменти — ножа, брадвата и сопата, които в България имат също твърде много имена. Оръжията от типа на ножа в България се наричат със следната поредица от названия: нож, кама, сабя, меч, палаш, косер, чекия, черенче; а и за брадвата има много имена. Някои от тези думи — като палаш, косер, брадва, пелка, манарка — не се срещат сред славяните, а други — като сабята — чрез самата своя форма показват, че са от източен /неславянски/ произход. Но най-много имена има най-старото оръжие — СОПА, ПРЪЧКА, ТОЯГА, ЧОМАГА, ЦЕПЕНИЦА, ТЕГАРЧУК, ДРАКОЛ, ДРЯНОВИЦА, КРИВАК, БУХАЛКА, ШИБАЛКА, ДЖОП, КОПРАЛЯ, ГЕГА, ЦАП, ВЪРЛИНА и др. Несъмнено е, че и в този случай пред нас е същото явление, както и при думите, свързани с победата — повечето от тях са твърде особени и трудно се откриват на славянска почва. Очевидно не е случайно, че ножовете и сопите в българския език носят толкова много имена. В тях също е запечатано ехо от гласа на древните българи, при това както ще видим по-долу — доста звучно ехо.

Всеки народ, който е участвал при образуването на днешните българи, е донесъл своите собствени бойни изрази и собствени названия на основните видове оръжия. Древните българи са дошли на Балканския полуостров от изток, където са се намирали техните най-стари земи. Затова нека погледнем къде в земите на Изтока се срещат бойни изрази и думи, сходни с тези, които се срещат в днешния български език.

Ако се пренесем мислено в Кавказ, в чиито подножия се е намирала някога Стара Велика България, ще се натъкнем на цяла редица интересни думи: КАБИЗЕ /руша, капичвам/, ГАТУН /гътвам, преобръщам/, ЗАТЕРИ /затривам, убивам/, БУХИЗЕ /бухам, бия/, РИЩУН /удрям, ритам/, ХАЛЛУ /съсипвам, халосвам/, РЕГЪА, РУКВА /коля, ръгам/, ДАВИ /бия, гоня — срв. тук с българския израз „кучето дави вълци“ / БЕРДАХЕС /съсипвам, пердаша/, КЕТАР и

ГАТАР /подскачам, прекатурвам се/, БИЧИЗЕ /режа, бича/, БАЧЕС /мачкам/, ДЖАБУ /цапвам, чукам/. Не е трудно да се види, че тези особени думи (които цитираме тук по С.М. Хайдаков „Сопоставителньш словарь дагестанских язъжов“ М., 1971) много напомнят за някои от необяснените досега български глаголи, свързани с боя и мъжките единоборства — гътвам, бухам, ритам, пердаша, катурвам, мачкам, цапвам. А това показва, че ако не всички, то поне част от посочените думи, са пренесени на Балканския полуостров от старата българска земя при Кавказ. Сред някои от народите, които имат и до днес тези особени глаголи, се срещат военните звания КАНА, СЕБЕ и КАВХЪА, напомнящи българските държавни титли КАНА СУБИГИ и КАВХАН, от което личи, че споменатите бойни думи са свързани с древната българска среда край Кавказ и са били пренесени на Балканите от Аспаруховите българи.

Показателно е, че в някои от кавказките езици — като например аварския език — изразът „падам, загивам“ звучи като ГИНА, а наред с това се срещат и думите ЗАТЕРИ, ГАГУН и КАБИЗЕ, напомнящи в звуково и смислово отношение доста силно българските форми ЗАТРИ СЕ, ГЪТНА СЕ и КАПИЧНА СЕ.

За да бъде представата ни за бойните термини съвсем точна, налага се освен в Кавказ да надникнем и в най-старите български земи, които са се намирали между Каспийско море и Памир. В старите езици от посочения район се откриват следните особени понятия: ГИНА /загивам/, ЦАП /цапвам/ и ЦАП /бухалка, цап/, ЦАПЕРА /цапардосвам/, БОХТЪА /бъхтя/, ЦАК /бия, цакам/, ТЕРС /преобръщам, тръшкам/, ФЪРГЪН /хвърлям, хвъргам/, КХАТА, ГАТА /убивам, гътвам/, ТУБ, ТЕП, ТЕ-ПАН /бия, тупам/, ЦЕФТ /цепя/, ДЖАСТ /хвърлям, джаскам/, ТАП /дребен човек, „тапа“/ и др. Явно е, че някои от нашите бойни глаголи са изминали дълго пътешествие — първо са се появили в най-старата българска земя край Памир, а след това са звучали и край Кавказ.

ГЛАВА VI

ТАЙНИТЕ НА НАЙ-СТАРИТЕ БЪЛГАРСКИ ВОЖДОВЕ И ЦАРЕ

Дългият исторически път, изминат от българите, е осеян с твърде много интересни следи. Но от всички тях най-удивителни са несъмнено следите, оставени от първите български вождове и царе — хората, с които започва началото на българския род. В историята са оцелели няколко имена на ранни български вождове и царе — ЗИЕЗИ / споменат в Хронографа от 354 г./, ВУНД или ВАНАНД /вожд на българите, преселени в Армения преди III в./, вождът ЕРАН /споменат от Египше през 439 г./, предводителите БУЗАН и МУНДО /около 505 г./, кутригурските и утигурски вождове Синион, Хиниалон, Сандилх и Заберган /около 550 г./, вождовете на италианските българи Алциок /632 г./, Алцек /след 668 г./, Одолган и др.

Запазени са, макар и без точна датировка, и имената на трима български царе, живели някога в най-старата българска земя край Имеон — Кардама, Ила и Саса-Бинду. А също и имената на основателите и най-старите владетели на първата българска държава в Европа — Авитохол, Ирник, Гостун, Курт /Кубрат/ и Исперих /Аспарух/.

Една обща и постоянно повтаряща се особеност на посочените ранни български имена е, че те се срещат изключително сред иранските народи и особено в района на Памир и Хиндукуш. Сред тамошните източноирански народи и в Персия се откриват следните имена: Зизаис /срв. бълг. Зиези/, Вананд /бактр. Победоносен/, Ейрник, Бузан /с вариации Май-Бузан и Митра-Бузан/, Хин и Хинду /срв. бълг. Хиниалон/, Забер и Забердаст /срв. Заберган/, Кардам, Гостам, а също две близки вариации на имената на Кубрат /Курт/ и Аспарух /респ. Гурд и Гобрай и Аспар и Испер/. Характерно е също, че повечето от споменатите имена имат своята дълга история на иранска почва. Така например имената Вананд и Кардам се срещат в Бактрия още през I–II век. Името Бузан е познато дори от времето на Александър Македонски /IV в. пр.Хр./, когато срещу него е воювал пълководецът

Митра-Бузан. А имената Гурд и Гобрай и Аспар /респ. Испер/ са познати още от асировавилонската епоха т.е. от V–VI в. пр.Хр.

Всеки, който се запознае с добре известния на световната наука речник на древните ирански имена, съставен от Ф. ЮСТИ (1895 г.), ще открие без затруднение близки подобия на почти всички ранни български имена. При това твърде често на иранска почва се откриват всички разнообразни варианти, под които е известно дадено древнобългарско име в историческите летописи — например трите варианта на името на Аспарух — Исперих, Аспарух и Еспор, двата варианта на името на Кубрат — Курт и Кубрат, трите варианта, под които се среща името на ранния български княз Вананд — Венд, Вунд и Вананд и т.н.

Тези особености показват, че по своя произход древните българи са били доста тясно свързани с иранския кръг народи и по-специално с източноиранските народи, обитавали някога подножията на планината Имеон, където единствено се появяват в ранната история имена като Вананд и Кардам.

Заслужава внимание и още нещо. Преди да се появят сред българите, имена като Кубрат, Аспарух и др. се срещат най-вече сред старите ирански и индоирански народи, при това най-често като имена на велможи и дори царе. Сред древните перси този тип имена се явява най-вече сред хората от висшето съсловие. А сред един малък източноирански народ, известен с името дейлемци, при царете се срещат следните имена — Аспар, Кубра — баща на Аспар, Забер /срв. бълг. Заберган/, Виндад /срв. бълг. Венд/ и др.

Налице е твърде тясна връзка между имената на ранните български аристократи и старите ирански и индоирански аристократи — толкова тясна, че почти всяко ранно българско име повтаря името на някой древен цар или царедворец от иранския кръг.

Досега тази особеност не е забелязана, затова ще се спрем специално на нея. Името Аспарух има като свои подобия следните ранни индоирански имена: аланския княз Аспар, живял през шести век, дейлемските князе с име Аспар, сарматския княз Аспург, мидийския княз Гаспар, персийския велможа Испер и др. Имената на Аспаруховите братя — Бат-Баян, Котраг — повтарят тези на персийския велможа Батай и скитския цар Котракс. Името на прочутия български владетел Крум има като далечен предшественик

източноиранското име Грум-бат, което през четвърти век е носил царят на хионитите. Името на Крумовия син Омуртаг напомня името на сарматския княз Амердаг, името на Кардам напомня за древния господар на Балх — Кардама, името Зиези напомня това на сарматския княз ЗИЗАИС, живял през трети век, а името Вананд се явява едновременно в две древни ирански държави — Кушанската империя, където любимият епитет на царете е ВАНАНДО /победоносен/ и Партиянското царство, където същият епитет се явява под формата ВОНОН и са известни двама ранни царе, наричани ВОНОН /по гръцки Вононес/.

Ако прибавим и имената на владетелите Бузан, Ирник, Гостун, Севар, Винех, Сабин, Расате и велможите Мостич, Не-гун /Негавон/ Сондоке, Мармаис, Корсис, Есхач, Докс, Дръстър, Кракра, Ивац, които всички имат аналогии сред дворцовите среди на народите от иранския кръг, откроява се една твърде силно изразена връзка между българските аристократични имена и аристократичните имена на иранските народи.

Сходството на най-старите български имена с древни ирански и индоирански образци, при това най-вече от аристократичен произход, е едно нагледно доказателство, че българите са възникнали като народ в непосредствена близост до древните перси, партяни и бактрийци и са били тясно свързани с този кръг от източни народи в течение на твърде дълъг период от време.

Свършено очевидно е, че за да имат българите толкова много стари персийски имена в езика си и за да се наричат българските канове и велможи с имена на стари персийски аристократи, причината е, че най-старата българска държава се е намирала в непосредствена близост до Древна Персия. А следователно летописците, които са посочили, че българите в стари времена са живели при планината Имеон /днешният Памир и Хинду-куш/, са съобщили една неоспорима историческа истина.

Някои от старите индоирански имена, характерни за българите в една ранна епоха са проникнали и в кавказките земи. За това говорят редица факти, които частично бяха вече разгледани по-горе. Двама от древните иберийски царе, царували в I в., са се наричали Аспарук и Кардцам или Картам. А и до днес старинните имена — Зиези, Дуло, Аспарух, Кубрат, Гостун, Телец, Кормисош, Кардам, Крум, Омуртаг,

Борис — се срещат в различни варианти сред кавказките народи, а някои от тях се явяват дори и в две и повече разновидности — например Кардан и Карда-кан; Аспар, Аспарук и Аспироз; Зезе, Зизико, Зиз-кан и Зезерих; Гостан, Густа и Гошт-хан; Тохту и Текту-бан; Крум, Крумук и Крунцо /Крумчо/; Телу, Телем-кани и Тили-камкана /т.е. Тили-кавказ/; Дула, Дули и Дулат; Кубра, Купра и Кубрат и др.

Повечето от тези имена обаче, макар и да са проникнали в Кавказ, са от древен източен произход и имат близки подобия в древните индоирански езици. А това показва още веднъж, че българската следа в света започва не от Кавказ, а далеч на Изток — в земите, населени с древните индоирански народи и племена.

ГЛАВА VII

ПРЕДАНИЯТА НА ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ ЗА ТОВА КАК Е ПРОИЗЛЯЗЪЛ ТЕХНИЯ НАРОД

Макар българите да не са имали щастието да опазят своите най-стари исторически източници, съседните с тях народи са записали твърде много и интересни неща за тях. От една старинна литовска хроника, записана най-вероятно през XIV–XV в. личи, че някогашните българи са разказвали необикновена и твърде красива легенда за своя произход — те вярвали, че създателят на техния народ е бил откърмен в горския пущинак от една милостива кошута. Тази своя легенда българите са сравнявали с легендите на другите стари народи и на тази основа се е родила следната интересна притча: „Ромул и Рем били откърмени в гората от вълчица. Астиаг — индийският цар — казал на Гаспарг да умори Кир, за да не царува след него. Гаспарг обаче го съжалил и спасил. Така също и князът мизийски, сиреч български, бил откърмен в гората от кошута, след като бил захвърлен в пущинака да загине... Парис — синът на Приам и престолонаследник на Троя бил откърмен от една мечка в гората.“

От това кратко предание личи, че подобно на много други стари народи и някогашните българи са мислели, че техният първи вожд е бил необикновен човек, спасен по чудо с помощта на небето. Но за разлика от древните римляни, които вярвали, че създателите на техния народ били откърмени от вълчица, и за разлика от древните троянци, които мислели, че Парис бил откърмен от мечка, българите вярвали, че техният народ води началото си от едно необикновено дете, откърмено от горска сърна.

Рядко може да се срещне по-красиво предание за произхода на някой народ от това, което са ни оставили древните българи. Един вариант на същото предание е записан още около 550 г. от византийския хронист Прокопий Кесарийски, който разказва, че според легендите на утигурите и кутригурите пътят на техния народ при неговото преселение на запад е бил посочен от една вълшебна сърна.

По всичко личи, че сърната е била свещеният небесен символ на българите и сродните с тях народи, но за съжаление в историческите източници не е посочено как се е казвал легендарният български вожд, откърмен от сърна.

Ако се вгледаме внимателно в списъка на най-старите български владетели, съставен от Аспаруховите българи през 765 г. и известен като Именник на българските ханове, ще можем да си отговорим и на този въпрос. Начело на Именника стои един необикновен вожд, наречен Авитохол, срещу чието име е вписан необикновен, почти библейски срок на живот — цели 300 години.

Това навежда на мисълта, че легендарният вожд, откърмен от сърна, споменат в литовската хроника, е най-вероятно Авитохол — човекът, който според поверието живял цели триста години. В тази връзка интересно е да се провери какво би могло да обозначава името АВИТОХОЛ.

По-горе видяхме, че повечето български вождове и канове носят ирански и индоирански имена, затова нека проверим има ли някакви подобия на името Авитохол сред иранските и индоирански народи. В Древна Персия наистина се открива подобно име — Авитух, което е носил персийски светец, загинал мъченически за християнската вяра. Това показва, че подобно на много други стари български имена и името Авитохол води своя произход от изток и е възникнало сред народите от типа на древните перси, парти и бактрийци.

Какво би могло да означава обаче това особено име. В най-стария индоирански език — санскрит — се срещат думата АВИ, която значи дива овца — животно, сродно със сърната, и думата ТОКО, която значи син, потомък. А сред памирските народи се срещат понятията АФИ — сърна и ТЪХЪЛ — син, потомък. Тази особеност показва, че имената АВИТУХ и АВИТОХОЛ са всъщност имена-изрази, които означават буквално „син на сърната“, „дете на сърната“.

Това окончателно показва, че с името Авитохол е назован тъкмо оня легендарен български княз, който според българските предания бил откърмен от сърна. Поради своя необикновен произход, той е поставен в началото на списъка на българските канове, написан от самите българи през VIII век. С този вожд според преданието е започвал българският народ на света. Явно е, че той е бил за българите това, което за римляните са били Ромул и Рем, а за персийците — Кир.

Известно е, че най-точен белег за произхода на някой народ са имената на неговите родоначалници. Ето защо това, че името на легендарния Авитохол може да се преведе единствено с помощта на санскрит и памирските езици показва, че най-старите корени на българите са заровени не сред тюркските народи, а сред индоиранските народи, клон от които са днешните памирски народи.

Напълно логично е българите, чиято най-стара земя се е намирала според преданията при Памир, да са имали за родоначалник човек, който е носил не тюркско, а памирско име. Историята и етнологията си имат своите железни закономерности и всеки народ получава своите първи имена и първи образи в зависимост от това, къде се намира неговата рождена люлка. А следователно, ако искаме да видим българите във възможно най-вярна светлина, трябва да търсим техния произход не из тюркските степи, а край Памир, откъдето са дошли и други стари имена като Вананд, Кардам, Бузан, Мундо, Синион, Сандилх, Заберган, т.е. почти всички ранни български имена, включително и името на българския родоначалник Авитохол.

Народ, който е имал в езика си подобни имена, едва ли би могъл да възникне в друг район на Изтока, освен в земите край Памир и Хиндукуш, и не е случайно, че всички древни историци, които са посочили най-старите български земи в света, споменават неизменно планината Имеон т.е. днешният Памир и Хиндукуш.

Връзката на древните българи с индоиранските народи по всичко личи е била добре известна в стари времена. Арменският историк Хевонд, живял през VIII век, нарича Аспарухова България „страната на сарматите Булкарк“, причислявайки по този начин българите директно към източноиранските народи, преселени в Европа. А в анонимния латински хронограф от 354 г. за българите се говори, че те произлизат от Зиези — име, което много напомня това на един от известните царе на сарматите — Зизаис, отбелязан в анализите на Римската империя.

Нишките, които свързват българите с древните индоирански народи, се оказват твърде интересни и разнообразни. Най-интересната от тях може да се открие в ръкописите, оставени от самите българи, и по-специално в имената на годините и месеците от техния древен календар, записани в Именника на българските канове.

Засега не е обяснено защо годината на заека се е наричала у древните българи ДВАН, а не коян или тавшан, както у тюркските народи. Или защо годината на свинята се е наричала у тях ДОХС, годината на коня ТЕКУ, а годината на дракона ВЕ-РЕНИ. Произходът на всички тези думи става обаче обясним, ако се надникне в най-стария индоирански език — санскрит, където всяка от тях има своя доста близък паралел. На българската дума ДВАН /заек/ съответства санскритското прилагателно ДВАНД /бягащ, бързоног/; на българската дума ДОХС /свиня/ — санскритското прилагателно ДОКХА /тлъст, дебел/; на българското понятие ТЕКУ /кон/ — санскритското понятие ТЕК /препускам/; а на българската дума ВЕРЕНИ /дракон/ — санскритската дума ВАЙРИН /зловещ, ужасен/. Оказва се следователно, че повечето от имената на животни в езика на древните българи са възникнали под влиянието на древни индоирански понятия, свързани с главните им особености.

Същата особеност е запечатана и в названията на числителните имена в древнобългарския календар, които дълго време оставаха загадка за науката, тъй като опитите да бъдат преведени с помощта на тюркските езици водеха до сериозни противоречия и не позволяваха да се обвържат гладко сроковете на царуване на означените в Именника владетели.

Загадъчното числително ТВИРЕМ, което по невероятно сложен и заплетен начин се извеждаше от татарската дума ТОКУЗ — девет, се оказва всъщност дериват от древния индоирански корен ТУЙР — четири, от който е образувано санскритското и авестийско понятие ТУЙРИЯ — четвърти. Същият корен е запазен и до днес в Памир и Хиндукуш, където в ягнобския език думата ТВИРЕМ значи четвърти, а при мунджанците, считани за най-преките потомци на древните БАЛХАРА, думата четвърти звучи като ЦФИРЕМ.

Не по-малко загадъчната дума ЧИТЕМ се оказва сходна с древноиранското числително ЧИТ — три, зафиксирано в санскритската и авестийска дума ЧИТИЯ — трети. А най-близките аналози на същото понятие бяха открити отново в Памир, където думата ЧИЙЕМ значи трети и е образувана несъмнено от същия прастар корен.

От същия източен произход са и древнобългарските числителни ВЕЧЕМ, ТУТОМ и ШЕХТЕМ, които се оказаха деривати от следните

памирски и дардски числителни имена: ВЮЧ — пет /в езика прасун/; ТУ, ТУТ — две /в памирските езици/ и ШЕХ, ШЕХТ — седем.

Оказва се следователно, че не само имената на най-древните вождове, но и названията на годините и числителните имена на древните българи са най-вече от индоирански произход и имат аналогии в санскрит и в памирските и дардски езици. Една твърде ясна атестация на техния памирски произход са и постоянно повтарящите се в тях завършъци ЕМ и ОМ, които в тази комбинация, която ни поднасят древнобългарските материали, са характерни единствено за района на Памир и Хиндукуш и същевременно не се срещат в нито един тюркски език. В някои райони на Хиндукуш споменатите завършъци и до днес се употребяват паралелно един с друг, както това е и в древнобългарския език.

За разлика от египтологията, древнобългаристиката — науката, която се занимава с произхода и езика на древните българи — не разполага с паралелни текстове /билингви/, чрез които може твърде лесно да се разгадае същността на който и да е език. Но при все това тя разполага вече с много езикови материали, които позволяват да се проникне в същността на загадъчния и все още слабо изследван език, който са говорили заселилите се в Европа древни българи.

Сред тези материали особено ценни са някои старинни български изрази или лични имена, чийто смисъл е посочен в пряка или косвена форма в историческите източници, които могат да подпомогнат изследването на древнобългарския език.

Първият израз от този тип е записан през V век в историята на Мовсес Хоренаци, който съобщава, че преселилите се в Армения българи са се наричали ВХАНДУР-БУЛГАР — едно име, в което по всичко личи се е съдържал някакъв конкретен смисъл. Ако се съди по историята на Хоренаци, името на главния род на тези преселници било ВАНАНДАЦИ и произлизло от името на вожда Вананд, който ги довел в Армения по времето на цар Аршак. А това показва, че думата ВХАНДУР може би не е била родово име, а нещо по-различно.

Ако надникнем в най-стария индоирански език — санскрит, който много ни помогна при разшифроването на значителен брой старинни български имена, ще се натъкнем на добре известния корен ВАХАН, който значи „премествам се, преселвам се“. От този древен корен са произлезли две памирски думи: името на река ВАХАН-ДАРЯ

и името на малкия памирски народ ВАХАНЦИ. А това загатва, че неразтълкуваният израз ВХНДУР-БУЛГАР е означавал най-вероятно „преселниците-българи“ и се е употребявал не като родово име, а по-скоро като пояснение към името на преселилия се български клон.

Според Хоренаци новодошлите българи живеели преди това „във веригата на огромната Кавказка планина“, т.е. някъде в долините на Северен Кавказ, където се намирала тяхната стара земя. А точно в Северен Кавказ сред вейнахските народи (чеченци и др.) се среща и до днес понятието ВАХАНАДАРА — преселник, което представлява доста близък паралел на древнобългарската дума ВХНДУР.

Запазването на споменатата дума сред вейнахите едва ли е случайно. Те са тъкмо оня кавказки клон, в чиито езици се откриват най-много следи от древни индоирански влияния и който е запазил най-много старинните държавни понятия от древно-български тип, между които думата КАНА, която у вейнахите, както у древните българи, означава вожд; БОЙЛА — господар; БАХОИН — защитник, воин; ЖОПАН — наместник, служител; БАН — войскар и др. Освен това има арменски източници, от които личи, че в стари времена прадедите на вейнахите, наричани по арменски нахчери, са живели между Каспийско море и Памир, а следователно и те подобно на българите са дошли в Кавказ откъм някогашната планина Имеон. Името НАХЧО, с което нарича себе се най-големият вейнахски народ — чеченците, е копие на древната согдийска дума НАХ — народ и на арменското име НАХЧЕР; и също загатва, че вейнахите, или най-малкото част от техните прадеди, са дошли в Кавказ от югоизток.

Всичко това показва, че зад българския израз ВХНДУР-БУЛГАР се крие някакъв близък аналог на вейнахската дума ВАХАНАДАРА — преселници, която (както и българското понятие) на свой ред е възникнала като дериват от индоиранския корен ВАХАИ — преселвам се, производни, от който има запазени в доста голямо изобилие в района на Памир.

Следващите български изрази, които сравнително лесно се подават на превод, понеже са частично обяснени от древните арменски летописци, са имената на ранните български племена, населявали някога Кубратова България. Според географията „Аш-харацуйц“ на север от реките Вардан и Псевхрос живеели българските клонове Купй-булгар, Кучй-булгар, Оногхонтор-блгар (произнася се българ —

Бел. авт.) и Чдар-болкар, които водели своите имена от названията на реките, край които обитавали.

Прибавеното към споменатите имена пояснение позволява да се разшифроват сравнително лесно някои от тях. Така например несъмнено е, че името на първия клон Купй-булгар е произлизло от названието на р. Куп /днешният Кубан/. Сред адигейците в Кавказ до днес горното течение на Кубан се нарича КУП и по всичко личи, че това име е твърде старо, тъй като в древногръцките източници Кубан е известен като Куфис. Второто име Кучй-булгар стои вероятно във връзка с едно от имената на р. Днепър — Кочо, или Куч. В някои източноирански езици думата КУЧ означава „уста, устие“, а това показва, че с името КУЧ или КОЧО е било наричано някога най-долното течение на р. Днепър, край което според готския историк Йорданес някога действително са се намирали стари български поселища.

Двете имена Купй-булгар и Кучй-булгар се оказват твърде прозрачни по смисъл и първото от тях е означавало несъмнено кубански българи, а второто — днепърски, приднепровски българи. А еднаквият суфикс И, чрез който от думата КУП е било образувано името КУПИ-булгар, а от КУЧ — думата КУЧИ-булгар, е също твърде показателен. Подобен завършек се среща и до днес твърде широко в памирските имена на народи — например в името на малкия народ ХУФИ, образувано от названието на р. ХУФ, в името на друг малък народ — ЯГНОБИ, образувано от названието на р. Ягноб. Моделът на образуването на споменатите две имена на български клонове се оказва от източно-ирански /памирски/ тип и това едва ли следва да ни учудва, след като не едно и две ранни български имена и думи гравитират към индоиранската езикова среда.

Твърде важно е и името на главния български клон — ОНОГУНДУР, от което са произхождали директно прочутите български канове Кубрат и Аспарух. В някои арменски източници то се среща и произнася като ОЛХОНТОР, което подсказва, че старите арменски географи са го свързвали може би с името на някогашната река Олонта — днешната Кума. Но за да си обясним съвсем точно смисъла на това дълго име не е излишно да припомним, че в ранните източници наред с оногундурите се среща и народ с име ОНОГУРИ, което звучи доста сходно с това на оногундурите.

Как и защo в ранната история са се появили тези две доста сходни и очевидно свързани едно с друго имена — оногури и оногундури? На този въпрос най-добър отговор дават езиците, които се говорят в Памир и Хиндукуш. В тях се срещат две успоредни понятия — ГУР — род и ГУНДУР — сборище, народ. А това показва, че имената ОНОГУРИ и ОНОГУНДУРИ са по същество имена-изрази, първият, от които трябва да се чете като ОНО-ГУР, а вторият като ОНО-ГУНДУР и които вероятно са различни форми на едно и също име, възникнали на памирска почва. Щo се касае до думата ОНО, която стои в началото на двете имена, тя напомня санскритската дума УНА — висок, главен, а също източноиранското понятие ОНО — издигам, извисявам, което показва, че имената ОНОГУРИ и ОНОГУНДУРИ следва да се преведат като главния, централния народ.

Един твърде податлив на превод древнобългарски израз е запазен и в Именника на българските канове. Той се открива в пасажа, в който се разказва за преврата, извършен от кан Кормисош, който свалил от властта стария царски род Дуло. „Този княз — съобщава Именникът — отстрани /от властта — Бел. авт./ рода Дулов сиреч Вихтун.“ Какво означава пояснителната дума ВИХТУН не е трудно да се изясни, ако надникнем в източно-иранските езици. В тях от древни времена се среща корена ВИШТУНКАИ — избран, предопределен; а това показва, че изразът „рода Дулов сиреч Вихтун“ означава „рода Дулов сиреч предопределения да управлява“.

Най-ранната датирана следа от българите беше доскоро латинският хронограф от 354 г., в който са изредени имената и прародителите на 25 източни народа, обитавали някога района, който се простира между Кавказ и Памир. За българите в този хронограф се говори, че техният прародител се казвал ЗИЕЗИ, докато прародителят на арменците се казвал Мамсвир, на асирийците — Асир, а на арабите — Арам.

Името ЗИЕЗИ, с което е наречен прародителят на българите, напомня най-вече имената, с които наричат своите прародители и до днес войнствените източни народи, населяващи долините на Памир и Хиндукуш. И днес там съществува традиция към имената на прародителите да се прибавят думите ЗИ и ЗАЙ и примерите за това са твърде изобилни. Едно афганско племе нарича своя прародител ХОИЗИ, друго — АЦАКЗИ, трето БА-РАКЗАЙ и т.н. Но най-ранният

исторически пример от този тип се открива сред имената на прародителите на Херодотовите скити — Колаксай, Арпоксай и Липоксай, които всички завършват с особената дума САЙ, близка по смисъл до памирските думи ЗИ и ЗАЙ, проблясващи в името ЗИЕЗИ.

От тези примери още веднъж личи, че началото на българската следа в историята трябва да се търси сред народите от скитския и сарматски кръг и че българите са почти толкова стари на света, колкото са били и древните скити.

Трудно е да се открие какъв точно смисъл са влагали древните българи в името на своя прародител ЗИЕЗИ, но ако се заровим в санскритския език, близкородствен с някогашните скитски езици, ще открием в него една особена дума ЗИЕШЗА, която значи „издигнат духом, просветлен“. Но най-интересно е може би това, че в най-разпространения памирски език — паш-то, известен и като пахто и пушту, се среща коренът ЗЕЕЗ — раждам, от който произлиза думата ЗЕЕЗ-АВУНКАЙ — родоначалник, баща на рода. Ако се съди по този памирски израз, името ЗИЕЗИ е означавало просто „родоначалникът, бащата на рода.“ А как то е попаднало в Латинския хронограф от 354 г. не е трудно да се обясни. Може да се предположи, че съставителят на Хронографа е бил някой образован римлянин, който е забелязал непълнотата в по-стария препис на Хронографа и е запитал някой познат му древен българин от кого произлиза неговият народ. Неговият събеседник е отговорил може би с думата ЗЕЕЗ — родоначалник, а още по-вероятно с производната от нея форма ЗЕЕЗИ, която означава по памирски буквално „от родоначалника, от бащата на рода“. А римлянинът, приемайки обяснението му като лично име на родоначалника, е вписал в Хронографа, че прародителят на българите се казва Зиези. Възможно е и още едно обяснение. В някои памирски езици като сариколския се среща думата ДЗИЕДЗ, която значи „благороден елен“ и има същият смисъл както думата АВИ — сърна — в легендата за Авитохол, разгледана по-горе. От това название може да се образува притежателната форма ДЗИЕДЗИ, която на сариколския език означава буквално „от елена“. В такъв случай името ЗИЕЗИ може да се окаже синоним на АВИТОХОЛ. И до днес всички памирски народи — пуштуни, сариколци и др. свято вярват, че елените и сърните са благородни животни и пратеници на небесните богове и като израз на тази стара вяра по най-високите скали на Памир и Хиндукуш се

виждат стотици изображения на елени, сърни и планински кози. Ето защо равновъжно е името Зиези да произлиза от памирския корен ЗЕЕЗ — родоначалник и от другия памирски корен ДЗИЕДЗ — благороден елен. Характерно е също, че освен памирските езици трудно може да се открие някой друг език, с чиято помощ да се обясни това древно име. В тюркските езици липсват корени от този тип, защото при тях поначало твърде рядко се среща звукът „З“ и досега не е открит нито един случай на неговото повторение като в думата ЗИЕЗИ. Ето защо както по своя смисъл, така и по своята звукова форма името ЗИЕЗИ е една типична старинна памирска дума и това е твърде важно за българската история.

Характерно е и това, че освен за памирските езици подобни думи и имена са били присъщи единствено на преселилите се от изток индоирански племена — древните скити и сармати. В Северен Кавказ, в съседство с който са живеели многобройните скитски и сарматски племена, а след това и древните българи, се среща името ЗИУС, което значи „висок, превъзходен“. А сред сарматите, които са се преселили в първи век в земите на север от Дунава, един от най-известните царе е бил споменатият вече ЗИЗАЙ, записано на латински като ЗИЗАИС, което вероятно е образувано от същия прастар памирски корен, както името на родоначалника ЗИЕЗИ.

Най-старата латинска следа за българите определено води към войнствените и прочути някога индоирански народи, част, от които са били и преселилите се в Европа сармати, но това далеч не е единствената диря, на която заслужава да се обърне внимание.

Откритите напоследък материали показват, че няколко века преди българите да бъдат отбелязани в споменатия латински източник, в индийските книжовни паметници се заговорва за народ с име БОЛХИКИ или БАЛХИКИ, който живеел на север от Индия в областта БАЛХ. В най-ранните арабски съчинения земите, населявани от този народ, са наречени БУЛГАР или БАЛХАРА, което е един важен белег, че споменатите в индийските източници БОЛХИКИ са далечни исторически предшественици и роднини на ранните европейски българи. Съхранили са се само три имена на царе и две на роднини на болхиките — КАРДАМА, БИНДУ /САСА-БИНДУ/, ИЛА, ШАЛЯ и ВИДУ-РА. Но интересно е, че някои от тях имат прилика било със

стари български имена като Кардам, било със съвременни имена като Шальо, Видул и Биндьо.

Важна следа, свързана с ранните българи, се открива и у арабския книжовник Ел-Балхи. Този любознателен пътешественик съобщава, че запитал някога българите как наричат Бога и идола, на който се кланят. И получил от тях отговор, че Богът се нарича при тях ЕДФУ, а идолът — ФА. Същата дума ФА според издателите на Балхи се среща и до днес в земите край Памир и в съседна Фергана, където означава „кумир, идол“. А древните корени и на двете споменати дума водят отново към санскритския език. Първата от тях напомня древното индо-иранско название на свещения огън /ЕДДХ/, а втората — санскритското понятие БХА /символ, свещен знак/. Ако се съди по това съобщение, още преди да се преселят в Европа, древните българи са имали своя особена религия, в основата на която е стояла общата за всички индоирански народи почит към свещения огън и към свещените небесни символи, наричани БХА.

Дотук вече добихме, ако не пълна, то поне приблизителна представа къде трябва да се търсят най-древните български следи. Но поради дългия път, който древните българи са изминали през света, днес много хора се затрудняват да си представят тяхната история в строен вид. Затова по-долу ще опишем последователно четирите периода от живота на древните българи и четирите техни най-големи постижения — създадените от тях големи и могъщи държави в различни части на огромното евразийско пространство.

Няма народ, който да е изминал толкова дълъг път, както древните българи по света. Но уникално в тяхната история е и това, че след всеки жесток и смъртоносен удар на съдбата, те са се преселвали в нови земи, където с много усилия са възкресявали своите стари градове и държави. Всяка тяхна нова държава е била едно истинско чудо и епохална победа над природните неслоди и над ударите на варварството, които непрекъснато са връхлитали мирния им живот. А това, че те на четири пъти и на четири различни места в Евразия са побеждавали суровата природа и заварената от тях първобитна диващина, възсъздавайки отново и отново своята стара цивилизация, е истински рекорд. Въпреки това древните българи, които неведнъж и дважд са се проявили като преносители на култура и цивилизация, и до днес са представяени в нашите учебници като ниско развито номадско

племе, което усвоило началата на културата едва след преселването си отсам Дунава.

Техният изключителен принос в световната държавност и култура остава до днес неоценен и неосъзнат дори в нашата история. Затова време е стъпка по стъпка да го разгледаме.

ВТОРА ЧАСТ
ЧЕТИРИТЕ БЪЛГАРСКИ ЧУДЕСА

ГЛАВА I

ПРИКАЗНАТА БАЛХАРА

1.1. ОТКРИВАНЕТО НА ДРЕВНА БАЛХАРА

Държавата, която индийците и арабите са наричали Балх и Балхара, а гърците — Бактрия, в дълбоката античност е била считана за едно от най-прочутите царства на Азия, а античният географ Страбон я нарича в I в. пр.Хр. „перлата на Ариана“, т.е. на земите, обитавани от древните индоирански народи, известни под името Айрия.

Най-ранните сведения за нея се отнасят за XIII в. пр.Хр. /периода между 1301–1235 г./, когато според легендите богатствата на това царство привлекли вниманието на египетския фараон Рамзес III. По-късно според Ктесиас от Книдос се опитали да го завладеят и древните асирийци, чийто цар Нинос воювал с бактрийския цар Оксиарт. Един от най-новите изследователи на историята на Балхара-Бактрия — Валерий Никоноров — предполага, че тя е възникнала в късната бронзова епоха или в началото на желязната епоха, т.е. около X век пр.Хр. „При всички случаи тази държава е възникнала не по-късно от VII в. пр.Хр. — пише той. Нейни създатели са били източните ирански народи, които, придвижвайки се на юг, завоювали значителни пространства от Близкия и Средния изток.“ Предположението на В. Никоноров, че това забравено царство е създадено в толкова далечна епоха, се подкрепя не само от редица латински и гръцки извори, но и от това, че то се споменава многократно и в най-старите индийски източници — „Ведите“ и особено в „Махабхарата“, първият от които датира от второто хилядолетие пр.Хр., а вторият по най-нови проучвания е възникнал около X в. пр.Хр. Характерно е също, че за разлика от римляните и гърците, древните индийци наричат още от онези времена това царство не Бактрия, а най-често Балх и Бахл, име, което е носила и неговата столица — Балх. А народът на Балх те наричат „балхи“, „болхи“ и „бахлики“. Тези древни имена на пръв

поглед изглеждат твърде бледи подобия на нашето българско име и може би затова са останали незабелязани. Но за да разберем техния смисъл, нека си припомним, че в арменската география „Ашхарацуйц“ българите са наречени освен с името „булгар“ още и с името „булхи“, което е съкратена форма от източноперсийската /таджикска/ дума БУЛХОР — българи. На картата, съставена от акад. Еремян на базата на „Ашхарацуйц“, името на народа БУЛХ е нанесено в подножията на Западен Памир и Северен Хиндукуш — точно там, където на индийските карти се намира древният Балх и народът с име болхи и балхики. Същевременно в някои индийски източници древното царство Балх се нарича и с името Балхара, а същото име в леко променен вид Бала-хара се среща и в кашмирската история „Раджа Тарангини“ на пандита Калхана. Известно е също, че когато част от народа на Балх се преселила в Северна Индия, там било основано ново царство, чиято династия векове наред наричала себе си с името Балхара като спомен за своята северна прародина.

Причината, за да се появят паралелно имената Балх и Балхара, а също булх, булгар и булхор, е свързана с това, че при древните българи почти всяко име на род и племе се е срещало в две форми — пълна и кратка. Така например в арменската география един от големите български клонове е записан като КУПИИ, а в надписите на Омуртаг същият клон е наречен КУБИАР. Майчиният род на Кубрат е записан в Именника на българските канове като ЕРМИ, а в надписите на Омуртаг същото име се среща като ЕРМИАР. Друг български род ЧАКАР се явява и като ЧАКА-РАР и т.н. По силата на тази закономерност някога и самото българско име е записано в две успоредни форми — при индийците — като БАЛХ и БАЛХАРА, а в източноперсийската книжнина — БУЛХ, БУЛГАР и БУЛХОР, при това в един от преписите на известната поема „Шах-наме“ от Фирдоуси, открит в Афганистан от англичанина Раверти, е посочено директно, че царството Бул-гхар /така е у Фирдоуси/ се е намирало при източните граници на Персия — там, където се намира древна Бактрия — Балхара.

Днес, когато са открити твърде много източни книжовни паметници, вече не е трудно да се определи точното местоположение на Балхара, защото за него множество сведения са дали както индийците, които пишат, че то се е намирало отвъд Хималаите — на

север от Индия; персите, според които то е на изток от Персия; така и ранните арабски книжовници, един, от които — Димашки — пише: „Балхара — е земя на запад от Та-джех“, т.е. Таджикистан.

На така описаното местоположение — на север от Индия, на изток от Персия и на запад от Таджикистан, отговаря само една древна държава и това е несъмнено древна Балхара. Интересно е и това, че различните източни народи са произнасяли пълното име на това царство по три различни начина — Балхара, Булхор, Булгхар и дори Болгар /у днешните иранци/, при което първият гласен звук е вариран в твърде широк диапазон — като „А“, „О“ и „У“. Това необикновено разнообразие на произношението показва, че в началото на името е стояла някаква особена гласна, която е липсвала у съседните народи и се е предавала в силно променен вид. Такава гласна, която липсва в санскрит, индийски и персийски език, е гласната „Ъ“, особено като ударена гласна. Характерно е също и това, че в средата на името стои в едни случа звукът Х, в други ГХ, а трети Г, което показва, че и там се е съдържал един особен звук, чието произношение е било променяно в зависимост от особеностите на различните езици. Ето защо може да се предположи, че в своя оригинален вид името на древна Балхара е звучало като Бългхар или Бългхара и е стояло съвсем близко до името на нашата страна.

След всичко това става ясно, че сведенията за древното царство Балх, Балхара и Булгхар, а също за неговия народ, наричан БАЛХИКИ и БОЛХИКИ и БУЛХИ, имат изключителна ценност за българската история и се отнасят не за някое неопределено племе, а за нашите древни български предци.

Вече съвсем определено се вижда също, че най-старата земя на този народ се е намирала там, където и до днес на географската карта стои името на древния град БАЛХ и където тече реката със същото име БАЛХАБ. Там е било според индийската география сърцето на някогашната голяма държава с име Балхара, а и самото име БАЛХ е най-вероятно съкратена форма от българското име, образувано по същия принцип, както от името на рода Ермиар се е образувало името Ерми, а от имената на другите български племена, споменати по-горе — цитираните вече кратки форми.

1.2. ОПИСАНИЕ НА ДРЕВНА БАЛХАРА

След като вече бе изяснено защо всички древни историци са писали, че прародината на българите се е намирала при планината Имеон и след като посочените от тях детайли показваха в кой точно район на планината се е намирала тази тяхна прастара земя, време е да се заемем и с географските и стопанските особености на този далечен край и да проследим какъв е бил животът на обитателите на древната Балхара и на съседната с нея по-малка област, наричани дълги векове Балгар.

От древните историци най-информиран за Бактрия /Балхара/ е бил Ктесиас от Книдос — гръцки лекар и писател, който е живял в Персия при двора на Ахеменидите между 418 и 395 г. пр.Хр., т.е. по времето, когато Балхара е била вече област от Древна Персия. В своята обемиста история, която се е състояла от 23 тома, но се е запазила само в частичен вид чрез извадките на Диодор Сицилийски и Фотий, той описва войната на асирийския цар Нинос срещу бактрийския цар Оксиарт.

От описанието на похода личи, че по онова време столица на това царство е бил древният град Бактра /Балх/, който е бил здраво укрепен и бил превзет след дълга обсада. Останките на този град се намират на юг от Амударя в известния Балхски оазис. През 327 г. пр.Хр. тази земя е завладяна от Александър Македонски. Учените, които са го придружавали, са оставили първите по-подробни описания. Според тях, преди да достигне Балх, наричан от персите Зариаспа, Александър завладял първо древна Ариана /дн. Герат/, откъдето се насочил към планината Паропамиз (днешния Хиндукуш) и през нея — в Бактрия, от което личи, че тя се намирала на изток от Хиндукуш — една сурова и непристъпна планина, отличаваща се според тогавашните очевидци с високи върхове, дълбок сняг в долините, безлюдие и редки планински къщи. След като я прекосил, Александър превзел един древен град, наричан от гърците АОРН-УС, а от местните жители ВАРНУ. Това бил вторият по големина град и неговите руини до днес личат в областта Балх в Северен Афганистан, недалеч от град Хулм. Столицата Балх останала непревзета, но

Александър, разтревожен от вестта, че срещу него се събират големи войски, побързал да обяви цялото царство за свое владение и се оженил за една тамошна принцеса — Роксана, най-вероятно, за да затвърди чрез този династиен брак своята все още призрачна власт. После той тръгнал на поход през пустинята, откъдето към него настъпвал бившият господар на Балхара — Бес, и за да повдигне духа на своите войници при един труден преход се отказал от своята вода в полза на един умиращ от жажда войник. Оттам, след разгрома на Бес, той достигнал до Мараканда — днешният Самарканд. От разказите за похода на Александър личи, че това е бил един особен край на Изтока с голямо природно разнообразие и резки климатични контрасти. Високите планини се редували с топли, гъстонаселени долини, а от вечно заснежените върхове се виждали знойни пустини. Най-прочут от тамошните градове бил древният Балх, наричан от гърците Бактра, откъдето дошло и тяхното име на цялото царство — Бактрия. За разлика от тях, персите го наричали Балх и Зариаспа, което значи на персийски Златоконният град, т.е. градът на Златните коне. Балх се намирал в благодатна земеделска област — така нареченият Балхски оазис, който е едно равно обширно поле, напоявано още в древността от безброй канали. Там процъфтявало открай време земеделието и градинарството, а на изток от полето — по ниските хълмове и предпланини на Хиндукуш, са се простирали обширни и богати на трева пасища, където някога се отглеждала една прочута порода коне — легендарните Балхски коне.

За облика на древния Балх говорят твърде картинно изразите, с които го наричали чуждите народи. В най-старата арменска книжнина той се споменава като „царственият Балх“ и „майка на всички градове“, защото от него в древността произлезли редица видни царски династии, включително династиите на Партянските царе и Арменските Аршакиди. Арабите, които се появили там през VIII век, твърдели, че от Балх произлезли египетските фараони, а от съседния град Серахс — техните везири. За големината на Балх се разказвали легенди в древния свят. Според арабския книжовник Ибн-Надим /IX в./ Балх е бил един от седемте най-големи градове на света и стените му в древни времена били толкова високи, че когато вятърът отвял едно знаме, издигнато върху тях, то отлетяло на няколко фарса-ха /десетки километри/. Арабите твърдели също, че от Бактрия, която те наричали

Балхара, били пренесени в Египет някои ценни култури и особено едрите балхски пъпеши.

Китайците наричали този град с две имена БОТИ и БОЛО, първото, от които произлизло от гръцкото име Бактра, а второто — от собственото му име Балх. Те също рисуват древния Балх като огромен и дори уникален град. Според някои сведения, преведени неотдавна от китаиста И. Малявкин, обиколката на града била повече от 80 ли /над 24 км./, а според други по-скромни данни — 20 ли /6 км./, но дори и втората величина е внушителна, защото в древността най-големите градове рядко са надхвърляли 3–4 ли /1–1,5 км./.

Освен Балх в стари времена в тази страна съществували и множество други градове, от които най-известни били Варну, Мадр, Хулм /дн. Ташкурган/, Тармита, /дн. Термез/, Наутак, Рави /дн. Роб/, Каписа /Кабул/ и др. В полетата и ниските долини градовете на някои места се редували през 4–5 км един от друг, затова някои гръцки автори са нарекли завоюваните от Александър земи край Балх с красивото име „Страната на хилядата градове“. Ето какво отбелязва по този повод проф. Е. Пол от Принстън: „Измежду хилядата градове, с които е била прочута Древна Бактрия, засега най-добре е проучен древният Ай-Ханум. Градът бил построен на брега на река Амударя и имал стратегическото предназначение да защитава от неприятелски набези една обширна речна долина, широка 10 и дълга 35 километра. Още преди издигането на крепостта този богат и плодороден край е бил населен и обработван с помощта на широка мрежа от напоителни канали. В допълнение към този мощен земеделски ресурс, близостта на планините предлага добри възможности за отглеждане на големи стада от добитък, което е превърнало долината в превъзходен център на животновъдството, какъвто тя остава и до днес. Планините освен това са богати и на различни минерали, а в долините по горното течение на Кокча се добива ценният скъпоценен камък лазурит — едно от най-големите богатства на този край. Стените на крепостта са били дълги 1,5 км и са се издигали до десет метра височина. Те били направени от големи блокове пресована глина, а отвън са били обкръжени с дълбок ров.“ Древното име на този град за съжаление е изчезнало, а сегашното име Ай-Ханум е дадено на неговите руини от заселилите се след VII век узбекски номади, на чийто език то означава буквално „Лунният град“ или „Лунната госпожа“.

Друг голям град е бил древният Куляб, а общо само в една от областите на древна Балхара са открити десетки старинни градища, за които техните откриватели дават следните описания: „Градовете още в онази ранна епоха станали средоточие на стоковото стопанство... Повишила се и ролята на градовете в духовния и религиозен живот на държавата, за което спомогнало увеличаването на строителството на култови сгради и съоръжения. По такъв начин градовете се превърнали във важни възли на инфраструктурата на този район, особено по време на Кушанската империя — след I век пр.Хр. Само в една област на района — Сурхан-даря, са открити повече от 110 градове от кушанската епоха, при това 70% от тях възникнали през този именно период от древността. Такова било положението и в друга голяма област на държавата, съответстваща на днешния Южен Таджикистан.“

От тези и много други материали личи, че земите на някогашна Балхара са били един от районите с най-рано развила се градска мрежа в земите на Древния изток. Това показва, че изразът „Страната на хилядата градове“, с която са я наричали някога древните гърци, не е бил само красив образен епитет, а е възникнал под влиянието на интензивния градски живот в тази страна, който явно е поразявал очите дори на свикналите с този вид живот гръцки пътешественици. След като само в една долина от 50 км. /Сурхан даря/ по сведения на споменатите археолози се наброяват около 110 старинни крепости и градове, а почти толкова има и в Бишкентската долина край Кафирниган и редица други долини в Южен Таджикистан, не е трудно да се пресметне, че около I век сл. Хр. броят на постоянните селища извън главната столична област около град Балх е възлизал на не по-малко от няколко стотици, поради което изразът „Страната на хилядата градове“ никак не е неуместен.

1.3. ИНДИЙСКИТЕ СВЕДЕНИЯ ЗА ДРЕВНА БАЛХАРА

Собственото име на древното царство Балхара бе разкрито едва преди двадесетина години благодарение на кашмирската история „Раджа Тарангини“, а също арабските сведения на Ди-машки за страната Балхара, която се намирала на запад от Та-джех, и на ал-Бируни, който пише, че в Северна Индия царувала династия, която наричала себе си Балхара. Ценни сведения за това царство се съдържат и в индийските пурани, в които пише, че Ила — „синът на Кардама, цар на Балх, оставил държавата на сина си Саса-Бинду и основал град Пратищам в Мад-хядеша.“ За това, че в Индия са се появили преселници от Балх, които наричали себе си Балхара, споменава и книгата на арабския пътешественик Масуди „Златните степи“. В нея пише, че в Северна Индия съществувало някога голямото царство Балхара, разположено на юг от днешния град Мултан в Афганистан. „В Канудж — пише той — северната армия воюва срещу Мултан, а южната — срещу Балхара.“

Канудж е държавата на раджпутите между Ганг и Джамна. На север от нея се простира южната част на днешен Афганистан — Мултан. А на югозапад от държавата на раджпутите се намирало друго самостоятелно владение с център Делхи, чиито царе са наричали себе си с титлата Балхара. И доколкото владетелите на Делхи са били считани през X век за най-високи по ранг от индийските царе, Бируни съвсем правилно посочил, че „царете на Индия се наричат Балхара.“ Тези подробности идват да потвърдят сведенията на индийските източници за преселенията на древния цар Кардама откъм Балх, чрез които било създадено царството на така наречените Кардамити. За това, че Кардама е дошъл откъм Балх — столицата на Балхара, говорят не само преките сведения, но и самото му име, което според индийските специалисти по санскрит не е от древноиндийски произход, а се среща в езиците на север от Индия, където се е намирало първото и най-старо царство с име Балхара. В санскрит подобно име на цар не би могло да се образува, защото в този език думата „кагйата“ има силно отрицателен смисъл и означава „мръсотия, нечистота“. За разлика от това в езиците край Памир и Хиндукуш

думата КАРДАМА значи „добродетелен човек“, човек с чиста карма, което показва, че името Кардама е от памирски тип. За това, че някога от древното царство Балхара е имало голямо преселение към Северна Индия, говорят и имената на сина и внука на Кардама — Саса-Бинду и Ила. Неотдавна тези две имена бяха открити в пергаментовите документи от Древна Бактрия, разчетени от проф. Н. Симс-Уйлямс.

Особено характерно за Бактрия /Балхара/ е било името Бинду, което многократно се открива в древните документи, изследвани от Симс-Уйлямс. Явно е, че преселникът Саса-Бинду е бил син на царя на Балх — Кардама и с това окончателно се изяснява достоверността на описаното в индийските източници преселение.

В китайските хроники Балхара се нарича обикновено с името Боло и там е вписано директно, че наред със старата държава Бо-ло има и друга държава със същото име, която създали преселилите се в Северна Индия жители на Бо-ло. По-късно те съобщават, че в Боло /Балхара/ се заселили прогонените от изток ЮЕЧЖИ /кушаните/, чийто владетел бил нападат от хуните и забягнал в Индия, където основал ново царство с име ЮЕЧЖИ, което те наричат Малките Юечжи.

Това показва, че от Балхара към Индия е имало някога най-малко две големи преселения, първото, от които е довело до образуването на втора държава с име Балхара /наричана по китайски Малкото Боло/, а второто е довело до образуване на второ царство на кушаните, известно като Малките Юечжи. Първото преселение е станало несъмнено преди появата на кушаните /юечжи/, т.е. преди I в. пр.Хр., а второто — към края на господството на кушаните — през III–IV в. сл.Хр.

Освен сведенията за тези преселения има и още един блок от данни, които позволяват да се разкрият някои интересни подробности от историята на древна Балхара. Това са текстовете на най-древния индийски епос „Махабхарата“, създаден в устен вид между X и VIII в. пр.Хр. — в една твърде ранна историческа епоха, когато древна Балхара все още не е била завладяна от персите и по-късните завоеватели. Навсякъде в епоса се среща името на древното царство Балх и на неговата столица, която също се нарича Балх. За царете на Балх се говори като за могъщи и независими господари, които силно подпомагали един от двата противоборстващи си индийски царски родове — родът Куру /Каурави/. Тази особеност показва, че в

индийския епос е отразен древен исторически период, когато Балхара не е била зависима от Персия и царете ѝ са били едни от най-прочутите владетели на север от Индия. Такава епоха е било времето преди VI в. пр.Хр. и точно този свободен и най-важен период от живота на Балхара се оказва отразен в „Махабхарата“.

Няма друг източник, чрез който да научим за деянията на най-древните царе на това велико някога царство, затова нека погледнем какво пише за тях в този огромен епос.

В „Махабхарата“ царете и народа на Балхара се наричат по индийски маниер с името „балхика“ и „бахлика“, тъй като в езика санскрит имената на чуждите народи приемат твърде често суфиксът „ка“ и „га“ /аварите стават аварика, хуните — хуника и хунга, племето шалва — „шалвеяка“, а общото име на чужденците е „млечха“ и „млечга“/. Но зад нагодената към индийския правопис форма „балхика“ стои винаги царят на Балх — столицата на древна Балхара, или неговата войска, наричана също „балхика“ и „бахлика“. Затова нека видим какви древни сведения се крият под тази специфична индийска езикова обвивка. Характерно е, че в епоса царят на Балх се споменава почти винаги на видно място и към него индийските воители отдават почти същата почит, както към своите собствени царе. Това личи от следната сцена, където великият герой Накула се прощава, тръгвайки на поход:

„Сбогом аз казвам. На великия род Бхарата и на моя стар дядо — царя на Индия, а също на Сомадата и на великия цар на Балх /на индийски Балхика — Бел. авт./. Сбогом на Дронга, Кри-па и останалите принцове...“

В моменти на триумф към царя на Балх се отправят понякога поголеми похвали, отколкото дори към индийските царе, което личи от следния кратък текст: „Хвалете царя балхика-дарада — първият от всички земни царе, който получи царството си на земята при своето раждане /курсив авт./. Хвалете Карна, който стреля с голям лък, подобно на хилядоок бог — царя на Анга и Ванга. Защо не хвалите и такива царе като Шаля и другите, ако вашето сърце е честно в похвалите?!“

По-нататък в друг пасаж се казва:

„Аз видях великия цар след неговото завръщане от Града на Слона. Бхисма, Дронга, Видура, Самджайя, царя на Балх /Бахлика/,

Сомадатта и другите, които бяха почитани от най-старшите /курсив авт./, а също брахманите и останалите, които съществуват независимо“. Тук царят на Балх е посочен между почитаните от най-старшите и е споменат преди брахманите.

За самото царство Балхара в този епос се говори като за далечна северна страна отвъд Хималаите, което личи от следния пасаж: „Планинските царе отвъд Хималаите донесоха сандалово дърво и алое, а също скъпоценни камъни, злато и парфюми... Дарадите, Парадите, царете на Балх, царете на Кашмир... пахлавите,... кукурите, саките — о, Господарю на света... всички велики барони-меченосци донесоха огромни богатства...“ Тук царете на Балх се споменават в съседство с тези на Кашмир, а също на дардите от Хиндукуш и персите, наречени пахлави, т.е. точно при онези народи, които реално са били съседи на древния Балх и чиито потомци и до днес живеят в близост до голямата област Балх, която е част от Северен Афганистан.

В „Махабхарата“ на царя на Балхара се гледа като на един от царете, произхождащи от древна Ария — легендарната прародина на индоиранските народи. За това какво означава тази подробност най-видният съвременен санскритолог Томас Барроу казва: „Нахлулите в Индия северни народи наричали себе си с името АКУА. Зад тях — в Азия — останали родствени с тях народи, които заели цялото Иранско плато и обширните пространства на Централна Азия. Тези народи наричали себе си със същото име — на езика на Авестата АКУА, от което произлиза и името на съвременен Иран.“ По времето, когато е била писана „Махабхарата“, все още е бил жив споменът за общата прародина на индийците и иранците, известна като АЙРИАНА ВЕДЖИО, затова индийските царе са гледали на царете на Балхара като на свои древни сродници, произхождащи от прастарата съвкупност от народи, наричани с общото име АКУА /АЙРИЯ/.

„Царете на Ария — пише в «Махабхарата» — верни на своята цел, сигурни в своето знание, познавачи на «Ведите», изкъпаха душите си в светлия ручей на «Упанишадите». Царете с цялото дължимо достойнство и благолепие и вървейки заедно като един, изпълниха всички високи церемонии за своето обединяване, Бхарата! Това беше царят на Балх — Бахлика /курсив авт./, който докара колесница, облечена цялата в злато и Судакшина я запрегна с бели коне от Афганистан... Господарят на Декан донесе ризница. Царят на Магадха

— гирлянда и тюрбан; великият стрелец Васудана доведе огромен слон на 60 години... Царят на Кашите донесе лък. Шаля — царят на Мадра, донесе позлатен меч и мандолина със златни струни.“ Тук царят на Балх е посочен на първо място между съюзниците на индийската династия Каурави, при това той стои начело на съюзните царе при церемонията по побратимяването, съединяваща по прастар обичай в едно цяло царете на АИРИЯ, т.е. на древната индоиранска прародина. Забележителен е и подаръкът на царя на Балх — облечена в злато бойна колесница с превъзходни бели коне. Направената проверка в санскритския оксфордски речник показва обаче, че преводачът изкуствено е: осъвременил своя превод като е нарекъл конете с изрза „коне от Афганистан“, а навсякъде в самия епос тези коне се наричат „коне от Балх“ /по санскритски Balhi, т.е. коне от Балх/.

Епитетите, с които се нарича в целия епос царят на Балхара, са свързани несъмнено с това, че за индийците той е бил един от великите царе на Айрия — древната обща прародина, от която са излезли владетелите на Бхарата — Индия. Затова освен като велик цар и дори първи от всички царе, той твърде често се слави и с изрза „великият воин Балхика“, или „могъщият воин на колесница“, напомнящ не само за неговия героизъм, но и за необикновената красота на колесниците, които се изработвали в неговата страна. На пръв поглед изглежда като че ли „Махабхарата“, описвайки този цар, ни пренася в някаква измислена приказна страна, съчинена подобно на митовете на древните гърци. Но има множество епизоди, от които личи, че в този епос е вградено реално историческо съдържание, свързано с древни събития, възникнали преди VI в. пр.Хр., когато за трона на Бхарата /Индия/ са се борили две могъщи групировки, а на север от Индия вече е съществувал големият град Балх — център на великото по онова време царство Балхара.

За реалната историческа канава на епоса свидетелства фактът, че въпреки приказния тон, с който се описват действащите царе и герои, в него са отразени десетки имена на реални племена и народи, които са живеели в Индия и съседните географски райони — перси, саки, дарди, кашмирци, авари, хуни и мн. др., включително йонийци от древна Елада, наричани по санскритски „явана“. Всички те са влезли в епоса не с измислени названия, а със своите собствени имена, променени съвсем незначително по индийски модел, но въпреки това

лесно различими. Налице е необикновен реализъм при предаването както на имената на народите, така и на тяхното местоположение, поради което, за разлика от някои фантастични поеми, тук събитията се разиграват не на измислена и въображаема сцена, а на реалната географска сцена в Индия и съседните земи. А след като тук се срещат десетки имена на реални народи, които действат често в своите реални страни, очевидно е, че и имената на прочутия Балх и великия цар „балхика“ не са измислени, а отразяват преки исторически спомени. Внимание заслужава и следният момент: царят на Балх се явява в епоса постоянно в обкръжението на царе от съседни с древна Балхара области и с една група видни герои с имена, които не са характерни за Индия, но се срещат на север от нея — край Памир и съседните планини. Почти винаги редом с царя на Балх присъства Шаля — царят на племето мадри, чието име съвпада с името на древния град Мадр на около двеста километра на юг от Балх. На някои места и Шаля подобно на царя на Балх е наречен „балхика“, което показва, че съставителите на епоса не са изреждали произволно имената на източните царе, а са ги подреждали в зависимост от тяхното родство. На едно място царят на Балх се явява заедно с царя на Кашмир — съседното с древна Балхара владение: „Дойдоха Кунтибоджа — блестящият цар на Кашмир — и могъщият Сухма, а също всички останали герои и царе от Балх — Вирата с неговите синове и великият воин Мачела — царе и синове на царе и господари от много страни.“.

Твърде често в епизодите, споменаващи царя на Балх, се явяват и няколко герои с особени и нехарактерни за Индия имена — Накула, Видура и Бурисрава. Техните имена, както и имената на владетелите, свързани с царя на Балх — Шаля, Вирата и Мачела, наречени направо със санскритската дума „балхика“, т.е. „хора от Балх“, имат далечна прилика с наши български имена. Например името ШАЛЯ и до днес се среща широко в българските земи като Шале, Шало и Шальо и от него произлиза фамилията на известния родолюбец от Македония Димитър Шалев. Името Мачела има прилика с днешното българско име Мачо, което се среща и като Мачун и Мачул, и е свързано също с известен поборник — възрожденецът Искро Мачев. Името Вирата има частична прилика със старото българско име Вирадин, а имената Накула, Видура и Бурисрава напомнят по нещо нашите народни имена Нягул, Видул и Борислав, особено ако се има предвид, че в санскрит звукът Л

преминава масово в Р, поради което думата СЛАВА там звучи като СРАВА, думата ДЪЛГА — като ДИРГА и т.н.

Към това трябва да се добавят и споменатите в индийските пурани царе от Балх — Кардама, Ила и Бинду /Саса-Бинду/, които удивително напомнят старите български имена Кардам, Ил /от един средновековен надпис/ и Бинтъо /от Българския именник на проф. Йордан Заимов/.

Сходството на имената на царете, наречени по индийски „балхика“ /балхийци/, с български имена, е един допълнителен белег, че в древното царство Балхара са скрити корените на най-древната българска история.

Както вече бе посочено, навсякъде в „Махабхарата“ за царете на Балх се говори с уважение и респект и непрестанно се славят техните подвизи, богатства и красиви коне. Същевременно подобно приповдигнато отношение в епоса е изразено далеч не към всички народи. Например за хуните, наречени ХУНГА в него, постоянно се употребяват укорителни и отрицателни изрази, между които особено често се среща изразът „грабителите хуни“, или „разбойниците хуни“. Това показва, че доброто отношение към древните българи не е плод на някаква дипломатична тактичност, а на реални техни достойнства, които силно са ги отличавали от азиатските хуни.

Като цяло индийският епос „Махабхарата“ отваря важен прозорец към най-древното минало. И ако този прозорец у нас бе открит късно, причината е, че едва напоследък бяха намерени източниците, от които личи, че царството, което гърците са наричали Бактрия, е било наричано от своите древни съседи с имена като Балх, Балхара, Булгар, Булхор и др., а на своя собствен език се е казвало най-вероятно Българ или България. Индийците, които най-добре са познавали това царство, открай време са го наричали с неговите собствени имена, а не с гръцкото име Бактрия, и затова в индийските източници няма дори и сянка от съмнение за това, че Бактрия е едно и също с древния Балх. Ето защо в заключение ще приведем една кратка извадка от индийските коментари:

„Основната и първоначална земя на народа, наречен с името «балхики», е несъмнено областта на Балх и не може да има никакво сериозно съмнение, че зад това древно име — балхики — се крият древните бактрийци, обитаващи земите край днешния Балх в Северен

Афганистан.“ — пише известният изследовател на „Махабхарата“, проф. К. Мушра.

„В Атхарва веда те се споменават в едно заклинание против треска, в което жрецьт призовава болестта: «О, Такман /индийско име на треската — Бел. авт./, умолявам те, иди надалеч, върви в Муджаванта /планина в Кашмир/ или при Балхиките.» Следователно — пише друг виден изследовател, проф. П. Сингх — очевидно е, че «балхиките» са народът на Балх, т.е. народът на древна Бактрия. Тази земя — Балхика, или Бактрия — е очевидно в близост до Хиндукуш... В известната «Падма-пурана» народът на Балх е споменат редом с кашмирците и саките като народ, живеещ на север от Индия, а на изток от Индия са посочени древните хуни... Народът, наричан в Индия Балхика, е живеел в земя, твърде отдалечена от народа Куру, която се идентифицира като Балх, наричан от Птоломей Бактриана... Навсякъде в «Махабхарата» за царя на Балх се говори със синовно преклонение /в оригинала на английски «Fatherly Veneration»/ като за по-стар роднина на царската династия на Кауравите... Рамаяна сочи, че царският род на Кауравите /Куру/ произлиза от Праджапати Кардама, който оставил своето царство Балх на сина си и се преселил в Мадхядеша... Много народи са с объркан и неясен произход в древните пурани. Но обитателите на Балх, наричани по индийски Балхика, не са между тях... Те не са никакъв ребус за науката, защото винаги са сочени като обитатели на земите на север от Индия и това в равна мяра важи както за «Махабхарата», така и за пураните, а също за «Брихатсамхита» на Варамихира, които всички ги споменават като северни по отношение на Индия племена... Те са винаги на север. Ройчаудури правилно ги отъждествява с народа, наречен Бактрии от Птоломей.“

Привеждам тези кратки извадки, за да отпаднат и последните съмнения, че древна Бактрия и древна Балхара са едно и също източно царство. А за да си обясним на какво се е дължала голямата слава и високата почит към това древно царство заслужава да разгледаме и някои древни легенди за произхода на царете от Балх:

„В някои от пураните е записана една древна индийска версия за произхода на балхиките — народът на Балх, според която този народ произлизал от легендарния герой Дарста — деветия син на Ману /индийския Адам/. От този Дарста според индийските предания,

произлезли множество герои, наричани с името Дарстака, които според легендите били кшатрии. Тези именно древни герои от царски произход се заселили някога в земите на Балх и станали известни под името Балхика или Бахлика.“ /П. Сингх/

От тази легенда личи, че за индийците древните жители на Балхара са били кшатрии, т.е. народ от герои и царе. Ето защо едва ли е чудно, че на тяхната страна са били дадени от съседните и по-далечни народи безброй красиви имена: „Царственият Балх“, „Майка на всички градове“, „Перлата на Ариана“. Няма да бъде пресилено да се предположи, че сред древното индоиранско семейство от народи, още преди неговото разделение на индийци и иранци, този народ е заемал същото високо положение, както известните в по-късно време „Царски скити“ в Европа и техните близки сродници „Царските сармати“. А за възможната връзка и приемственост между древните българи и споменатите водещи източни племена говори и следният факт. Според латинските източници над сарматите, които в II–III в. се преселили от Кавказ към Дунава е царувало едно племе, което е било известно с името сармати — господари. От него е произлизал царят на сарматите, наричан Зизаис. Същевременно според известния латински хронограф от 354 г. родоначалникът на древните българи се е наричал ЗИЕЗИ, т.е. почти като споменатия сарматски цар, произхождащ от сарматите-господари. Случайно ли е това или не, науката тепърва трябва да проучи, но не е изключено зад сарматите-господари да се крият далечни потомци на някогашното племе от кшатрии, обитавало земите край Балх.

Според друга индийска легенда не само жителите на Балхара, но и мадрите — техни близки роднини, са имали твърде висок и благороден произход. „Мадрите — пише проф. К. Мушра — са били ведически народ с високи позиции, което личи от това, че тяхната държава е посочена като център на ведическата наука... Близки техни роднини са били племената от съюза Шалва, едно от които се наричало Мадракара. Царят, който управлявал Мадра по време на събитията, описани в «Махабхарата», се нарича Шаля, и носи прозвището Балхика /т.е. цар от Балх/. Това показва, че народът, който той оглавявал, се е преселил в Северна Индия от Персия или Бактрия /Балх/ и се установил в Пенджаб... Високият произход на това племе

личи и от вълнуващата история за неговата принцеса Савитри, възпята в индийския епос като олицетворение на най-висок морал.“

За духовната издигнатост на някогашните жители на Балх говори и един кратък епизод, разказан в арабската поема „Калила и Димна“. Веднъж двама мъдреци от Балх отишли на гости при един индийски цар, който любезно ги поканил в своя дворец. Но когато влезли в двора, едно говорещо папагалче им казало, че царят наскоро бил изгонил вярната си жена. Затова, когато те прекрачили прага на двореца, благодарили за поканата и веднага се обърнали да си вървят. „Но защо?!“ — попитал учудено царят. „Царю, ние научихме, че ти си прогонил най-предания си човек, а нашите обичаи ни забраняват да седим на една маса с такива хора.“ — отговорили мъдреците от Балх.

1.4. КРАЯТ НА ДРЕВНА БАЛХАРА

В науката всяка крачка напред носи не само радост и просветление, но и нови парливи въпроси. Така стана и след откриването на неизвестния по-рано факт, че най-старото българско огнище на света се е намирало при далечните планини Памир и Хиндукуш в древното и прочуто царство, което индийците и арабите са наричали Балх и Балхара, арменците — Булх, а персите и таджиките — Булгар и Булхор.

Веднага след това възникна въпросът: защо след като древните българи са обитавали този благодатен, край където са се радвали на висока почит и изобилие от земни блага, те са се изселили масово към Европа, както са правили някога най-вече ниско развитите номадски племена.

На пръв поглед изглежда невероятно, че един народ, който е постигнал високо развитие и е създал в земята си стотици крепости и градове, заради които дори някои високо цивилизовани народи са наричали държавата му „Страната на хилядата градове“, внезапно е решил да изостави плодовете на своя хилядолетен труд и да се впусне в дълги и рисковани пътешествия по света. Историческите данни обаче упорито показват, че народът от древна Балхара е предприел точно тази наглед крайно нелогична и необяснима стъпка, а това кара някои автори да се съмняват, че древните жители на Балхара и древните българи са един и същи народ.

Авторите, на които изглежда невероятно, че появилите се в Европа българи са дошли от прочутото царство Балхара, а не от някаква дива степ, са пропуснали да забележат обаче цяла редица ярки исторически индикации. Извън техния поглед е останало например това, че точно в онези райони на Кавказ, където са се заселили древните българи, са се появили нови градове, някои от които са били наречени с името Балх, в памет за столицата на древна Балхара, а други са получили името Балхар, което явно е било пренесено също от старата българска земя. А в централен Кавказ се е появила и цяла голяма област с име Балкария, напомнящо също за древната Балхара. Чрез тези свои имена древните българи при Кавказ ни сочат

недвусмислено къде се е намирала тяхната по-стара земя. Колкото и невероятно да изглежда, случва се в историята и стари и цивилизовани народи да сменят своите земи и вече трябва да повярваме, че точно това трудно изпитание са поели някога върху себе си и древните обитатели на Балхара. Има и други допълнителни индикатори, които сочат това.

Имена като ВАНАНД, ВХНДУР, АВИТОХОЛ, ЗИЕЗИ, имат свои преки подобия единствено в езиците, които се говорят днес в земите на древна Балхара, и това, че те се срещат сред преселилите се в Кавказ българи, сочи, че те са дошли от Балхара.

Друг пример: според елинските хроники на изток от Бактрия съществувал големият град Мараканда, чието име значело Град на Слънцето /от „мара“ — слънце/. А във Волжка България преди X в. имало празник на Слънцето, наричан МАР ДУКАН. Как би се появил този празник, ако древните българи не са се преселили от Балхара и съседните с нея земи?!

В Анонимния хронограф от 354 г. българите са посочени като потомци на СИМ, който според Библията заселил след Потопа земите на Изтока. Тази легенда ясно сочи, че българите са дошли от земите на Изтока.

Явно е, колкото и невероятно да изглежда това, че българите са дошли в Кавказ от това древно и богато царство, те наистина са се преселили оттам.

Но каква би могла да бъде причината за това? На този въпрос отчасти са отговорили индийските и китайски източници. Според китайците владетелят на Бо-ло /Балхара/ бил тормозен от хуните и затова оставил царството на сина си и тръгнал да се изселва. А според индийските пурани царят, който оставил Балхара на сина си, бил Саса-Бинду, синът на Кардама, което показва, че изселването на българите в различни посоки е било причинено от съкрушителното нашествие на азиатските хуни, което се разгърнало с особена сила след 153 г., когато северните хуни били разгромени от Китай.

У нас дълго време съществуваше увлечението да се считат древните българи за един и същ народ с азиатските хуни. Но ако съдим по индийските източници това са били два твърде различни по бит и култура народа, а и грижливите проучвания на най-дългогодишния изследовател на древните българи у нас — проф. В. Бешевлиев —

показаха, че не бива да се отъждествяват едни с други древните българи и хуни. За да добием още по-пълна представа за хуните, нека погледнем как те са описани в обобщаващия труд на К. Мушра „Племената в Махабхарата“. „Хуните — пише той — се споменават между варварските народи на севера в съседство с китайците и саките. Те са различни от белите хуни, които нахлули в Индия и ликвидирали през V в. империята на Гуптите. От тяхното място в списъка на народите, които плащат данъци, и в епоса «Махабхарата», проф. Мотичандра ги идентифицира като едни и същи с древния народ Хунну, който живеел по северозападните граници на Китай и който изтласкал Юечжите на югозапад от тяхната родина във II в. пр.Хр. Те са били първоначално народ от Северна Азия, произлизащ от монголските и тюркски племена, които по-късно са се разпръснали из цял Китай и Средна Азия... Нахлувайки в Индия хуните се заселили при езерото Манасаровара в областта Хунгадеша — дн. Хундеш.“ Второто име Хундеш значи по санскрит буквално Страна на хуните /от ХУН — хуни и Деша — страна, държава/. На запад от всички хунски племена живеел народът Хара-хунга. Този народ според К. Мушра и проф. Шефер също е от тюрко-монголски произход, което личи от самото негово име, сходно с монголския израз ХАРА ХУН — „Черен човек“, от същия тип са и монголските изрази ХАРА-ХОТО /Черния град/, ХАРА-НУР /Черно езеро/ и др. Същият най-западен народ е наречен в „Махабхарата“ с израза „грабителите-хуни“. Ето защо не е изключено точно тези хуни, които са наричали себе си Черни Хуни, а индийците са ги наричали „Грабителите хуни“, да са почернили живота на древното царство Балхара и да са подтикнали неговите жители да се разпръснат по света. Фактът, че синът на Кардама е бил прокуден тъкмо от хуните и това имплицитно е посочено в китайските източници, е показателен в това отношение.

След много векове на златни победи и подвизи старото българско царство се оказало пред огромно изпитание. От безкрайните степи се стоварили като лавина прогонените от Китай диви чергарски племена, а най-страшното било, че те имали своя особена тактика за изтощаване дори и на най-силните противници. Ако опората на Балхара била в нейните многобройни крепости и опитни бойци, силата на номадите била в тяхната по-голяма маневреност и неуловимост. Всеки път, когато видели срещу себе си голяма войска, те се разбягвали, за да се

върнат отново, щом узнаят, че тя се е оттеглила надалеч. Дори когато не успявали да превземат градовете, те съсипвали околните ниви и градини и създавали хиляди пречки на земеделците да се заемат със своя труд. Непрекъснатите им набези застрашили Балхара не толкова с превземането на нейните градове, колкото с постоянен недоимък и глад, заради опустяването и разоряването на нивите и плодните полета. Арменците, които в онези далечни векове ходили в земите на изток от Персия, видели една тъжна картина. Навсякъде в древните царства край планината Имеон — Хорезм, Согдиана, Балхара — препускали нови чергарски племена /над 40 на брой/ и между тях едва се виждали вече българите и другите стари народи. Ето какво разказват арменците за тези кървави и страшни времена:

„В Средна Азия има пет области, в които живеят 15 богати стари народа, които имат изкусни майстори и търговци и заемат пространството между Персия и Туркестан в полите на планината Имеон. А между тях бродят 43 варварски чергарски племена. От 15-те стари народа един се нарича масагети... След тях идват българите, а зад тях на северозапад се намират хорезмийците... А от 43-те други народа един се нарича Ефтал, друг се нарича Ал-хон, третият Вал-хон, а останалите имат такива варварски имена, че е излишно да ги споменаваме.“ /Ашхара-цуйц. 1883, с. 233/.

Ситуацията, която описват арменците, се отнася не за нашествието на Черните хуни, а за нахлуването на белите хуни-ефталити и на сродните племена, в чиито имена твърде често се среща думата ХОН, която на арменски значи хун. А от това личи, че през целия дълъг период от II до V век земите на древна Балхара и съседните с нея цивилизовани народи са били опустошавани от редуващите се едно след друго хунски племена. Техните набези явно не са били никак малки, след като към V век на териториите на старите народи вече трайно са се били настанили според арменците 43 номадски племена. Възможно е принудителното присъствие на тези неканени гости да е породило някаква симбиоза между тях и завареното старо население. Но скоро към това се добавила и втора голяма беда. Докато древните българи се борили с чергарите-хуни от запад в техните земи нахлули за втори път персите, завзели тяхната столица Балх и най-хубавите им полета.

Всичко това не можело да не предизвика дълбоко разстройство и отчаяние в живота на обхванатите от този гибелен водовъртеж древни българи. При толкова много врагове вече било невъзможно да възвърнат свободата и благополучието на своята изтерзана страна.

При това положение за всички ставало ясно, че за да заживеят свободен живот, единственият шанс е да се преселят в нови свободни земи и да изградят в тях нова държава. Трудно било в онези времена да се избере правилната посока за спасение. На изток пътят бил преграден от свирепите хуни, на запад се простирала мощната Персия, която можела да ги приеме единствено като покорни слуги и роби, а на север и юг срещу тях стояли огромни природни препятствия — на юг — дълъг път през дивите планини на север от Индия, а на север също толкова дълъг и опасен път през азиатските пустини. Всеки, който погледне местоположението на древния Балх, който и до днес е запазен на картата на Средна Азия, ще се изненада какъв сложен ребус е трябвало да решават някогашните обитатели на Балхара в стремежа си да си потърсят нова, свободна земя за заселване. Но по никакви неизвестни причини, които завинаги са потънали в бездната на историята, част от тях избрала не пътя на юг, към Индия, по който се изселили българите, водени от сина на Кардама, а пътя на север, през опасните азиатски пустини. Възможно е причината да е била в това, че в Кавказ вече живеели техни стари познайници и съседи — аланите — потомците на старите масагети, а възможно е да са узнали, че част от народите, които населявали района между Каспийско море и Дон, са започнали да се изтеглят на запад и да опразват предишните си земи. Каквито и да са били причините, станало така, че в един мразовит зимен ден от Балхара на север потеглила голяма човешка маса. Тръгването им на път през зимата днес изглежда странно и неразбираемо, защото за мнозина зимата изглежда най-неподходящия за преселение сезон. Но за всички обитатели на Средна Азия, както тогава, така и днес е известно, че най-добрият шанс да се премине успешно пустинята Каракум пеш или на кон, е да се пътува в края на зимата, когато все още ги няма пролетните разливи на реките и непоносимите летни горещини.

Затова не бива да се учудваме, че в единствения открит досега летопис, в който се описва преселението, ако не на всички някогашни българи, то на една от техните големи групи, пише, че те тръгнали

през зимата, за да намират вода и след два месеца път, които протекли несъмнено в борба с лютите предпролетни ветрове, достигнали до р. Танаис /дн. Дон/.

В оцелелия летопис на М. Сирийски се описва не първото, а едно от по-късните преселения, по времето на Маврикий. А първото трудно преселение е станало в някое от десетилетията преди 165 г., най-вероятно през периода между 153 и 165 г., когато Средна Азия била нападната от прогонените от Китай Северни хуни, които най-вероятно са били същото племе, което индийците наричат Хара хунга, като се има предвид, че в тюркските и монголски езици думите ХАРА и КАРА означават едновременно и „Нерен“ и „Северен“.

След това е имало и други, по-късни преселения през пустинята Каракум, която не случайно носи името Черната пустиня. Никой не знае кога точно са станали те, но истинско щастие за науката е, че за едно от тях — най-последното и най-трудното — е разказал споменатият по-горе сирийски патриарх, известен днес като Михаил Сирийски, но наричан някога заради неговата ученост Мар Михаил Велики. Ето какво е писал той за това последно преселение, което е станало във времето на император Маврикий — около 570 година:

„И тогава излязоха от Вътрешна Скития /Средна Азия/ трима братя с 30 хиляди души скити. Те пътуваха през зимата, за да намират вода. И изминаха 60 дни път от клисурите на планината Имеон до р. Дон, която се влива в Азовско море... А като стигнаха до р. Дон, която се влива в Азовско море, единият брат, Булгариос, помоли ромейския император да му даде земя за заселване и той му даде Дакия и Мизия... Другите двама братя се заселиха в градовете на Аланската страна в Кавказ, които се наричат още Каспия или Торайски врати. Тези хора бяха наречени от ромеите с името българи.“

С много трудности се преборили българите, за да дойдат в своята нова земя, но запазили свободата и честта си и не станали роби на своите врагове.

Но някои от българите останали в старата Балхара, защото не искали да се разделят с родните земи. Твърде скоро обаче те горчиво съжалили за това, защото ги връхлетели нечувани мъки и бедни. Над тях като ята лешояди се спуснали дивите чергарски племена и ги превърнали в свои роби, а след това много векове наред продавали по робските пазари най-красивите момичета и най-личните техни момци.

Какво станало с тези българи личи най-добре от стиховете на таджикския поет Насири Хусрау, който бил свидетел на техните страдания през X век:

*„Робини карат от Булгар!
Ах, мой език! — Защо пресъхваш
Пред тази дивна красота!“*

А ето и друго, още по-хубаво стихотворение:

*„Красиви сте, макар и роби,
о, вие, хора от Булгар!
Сърцето ми от мъка стене,
Душата ми изгаря в жар!“*

Тъжно било на великия поет да гледа как стенат в робски окови последните българи от древната Балхара, но никой не можел да им помогне и да ги спаси. Защото остане ли един народ малочислен, лесно го изяждат неговите врагове, а българите, които останали в Балхара, вече били силно оредели.

Днес за тези нещастни българи напомня само малката планинска земя Балгар в планините над Самарканд, която някога е била тяхно последно прибежище от враговете. Хората, които живеят там, отдавна не са българи и дори името Балгар произнасят като Палгар и Фалгар, но до X век арабите наричали този край Булгар и оттам са карали робите, които видял Насири Хусрау. А реката, която тече през Балгар и до днес е запазила своето древно българско име. Тя се нарича Зеравшан — Злато-каменната река — и напомня по нещо името на нашата българска Жеравна, както нашият Балкан напомня далечния източен Балхан.

За да живее един народ, той трябва да е силен и многоброен — това ни показва историята на погубените българи от Балхара. Но нека видим какво станало с българите, които отишли в Кавказ. Защото тяхната история също е останала неописана досега.

ГЛАВА II

БЪЛГАРСКАТА ЗЕМЯ ПРИ КАВКАЗ

2.1. ИЗКУСТВОТО ДА ПРЕНЕСЕШ ДЪРЖАВА

Когато българите отишли в Кавказ, те се отправили първо към своите стари побратими — аланите — и се заселили в източните кавказки земи край голямата река Сулак, а също край реките Чегем и Баксан, които текат през средата на Кавказ. Скоро на бреговете на Сулак започнал да расте нов силно укрепен град с високи стени, изградени от грамадни каменни блокове — град не за хора, а за великани. На този свой нов велик град българите дали името Балх, за да им напомня за тяхната стара столица. Но арабският пътешественик Табари го наричал Булкар Балк, което значело Българският Балх. Това той е направил явно, за да го различава от другия, царствения Балх — столицата на Балхара, защото по онова време тя се намирала в ръцете на поредните свои завоеватели — арабите, и била вече не българско, а арабско владение. За Табари като арабин е било важно да различава завладения от арабите Балх, от новия Балх в Кавказ, макар че и арабският, и кавказкият били построени от българи. А за българите било важно да запазят и за децата си спомена за своето велико източно царство и неговата прочута столица Балх и затова те нарекли своята нова кавказка столица със същото име.

После българите издигнали и много други градове. Един от тях нарекли Анзи в памет на някогашните свои градове Ан-дхой и Анзи от древната Балхара. Друг нарекли Кумук по името на старата своя крепост Кумух, трети — с името Самандар, напомнящо за древния Саманган, четвърти — Хумар, по името на големия град Кумар в Балхара.

Така един след друг в Кавказ израствали нови български градове — също като онези, които българите имали в своята стара земя и със същите имена, защото българите много обичали своята стара родина. И накрая в кавказките долини се появило ново българско царство —

също като предишното, сякаш някой пренесъл там най-прочутите градове на Балхара.

Понеже това ново царство приличало много на старата българска земя, българите нарекли и него Балхара, но съседните народи го наричали Балкара. С това древно име се нарича и днес централната част на Кавказ — Балкария. А на изток от нея същото име носи и прочутият град Балхар, известен със своите изкусни златари.

Направеното от българите в Кавказ трудно може да се опише с малко думи. Защото много народи се преселили някога в Кавказ, но никой от тях не построил толкова градове като българите. Това забелязал още в 550 г. сириецът Захарий Ритор, който пише: „Край Каспийските врати живеят българи. Те имат градове. И алани — те имат пет града.“ А после той изрежда и десет други народа, но за тях сочи, че нямат никакви градове.

Още през IV век новото царство се простирало нашироко в кавказките долини, затова Мовсес Хоренаци го наричал „земята на българите във веригата на огромната Кавказка планина“. А след още два-три века то станало толкова известно и прочуто, че византийските летописци го наричали вече Старата Голяма България, или Старата Велика България, защото по онова време то било вече една от старите държави в Кавказ.

От тази нова обширна държава един български вожд на име Вананд отишъл в Армения и се преселил в богатата на земя област Кох, където плодородните полета са много. Там българите създали още един град с име Балх. А планината, в която се заселили, нарекли Паргар, както се наричала планина край древния Балх — столицата на тяхната незабравима Балхара.

Онези смели и непреклонни българи, които не се оставяли да станат роби на когото и да е, твърде много приличали по душа на заварените от тях кавказки народи, защото и кавказците, подобно на българите, спазвали свято и до смърт древния закон на честта. И дори приказките на българите и кавказците си приличали — българите от онези древни времена обичали приказката за юнака, откърмен от сърна, наричан от тях Авитохол /син на сърната/, а грузинците имали приказка за един чуден юнак с име Еленко, когото те наричали Ирени, защото Ирени по грузински е елен.

Твърде много си допаднали едни на други българите и кавказците и затова станало така, че около средата на V век вождът на българското племе оногундури, наричан от арменците Еран, обединил около себе си почти всички някогашни народи от Северен Кавказ — чики, шигби, шилви, лепини, маскути, свани, свано-колхи, хевсури, пшави и много други. Огромно станало неговото царство и от него започнал не на шега да се бои дори и персийският шах Ездигерд, който помнел бедите, които персите причинили на древната Балхара. Този велик български вожд е отбелязан и в най-стария български летопис — Именника на българските канове. Само че българите го наричали Ирник, а арменците неправилно — Еран.

Много векове траел съюзът на българите с кавказките народи. Затова до ден днешен в Кавказ чеченците и лезгинците наричат своите велможи и големци с древните български думи КАНО, КАВХА и БОИЛА, а командирите във войската — БАХОИН, БАГИН и БАН.

Тези думи толкова допадат на кавказците, че те кръщават с тях дори децата си като знак на чест и големство. Затова в Кавказ и днес има хора, които се наричат КАНО, БАНО и БАГАТУР, а също със стари български имена като Аспарук, Кардам, Карда-кан Крум, Крумук, Крумчо, Дуло, Токту-бан, Люц-кан, Ганчу, Гунчу, Балчу и много други.

Няма друг край на света, където да са запазени толкова много български имена, като Кавказ. Защото много векове наред българите и кавказците са живеели като съюзници и са воювали заедно срещу своите общи врагове.

Но не само с кавказците, и с другите народи, които са ги заобикаляли, българите са имали някога здрав и силен съюз.

Когато те дошли при Кавказ, на север от тях живеели многобройни славянски племена, с които българите също бързо се сприятелили. Недалеч от славяните българите издигнали по свой стар обичай няколко големи крепости — Харка, Тама-тар-кан, Рустак, Тамба, Пенча и Кана, чиито имена те донесли от своята древна Балхара. От тези стари български крепости произлезли по-късните руски и украински градове Харков, Таман, Ростов на Дон, Тамбов, Пенза и Канев, които стоят и до днес като един вечен спомен от някогашните българи.

Силно било тогава българското царство и затова неведнъж и дважд помагало и на своите северни съседи — славяните, в борбата с техните врагове. А на два пъти българите не само помогнали на славяните, но дори ги спасили от гибел. Летописите разказват, че през IV век, когато българите вече живеели в Кавказ, кралят на източните готи Херманарих заробил многобройните славяни и с гордост казал, че „никакво значение няма големият брой несвикнали да воюват хора, особено, ако и бог ги изостави“. Не след дълго и готският крал Винитарий „за да всее ужас сред славяните, приковал на кръст техния княз Бож заедно със синовете му и още 70 първенци.“ Тогава именно на помощ на славяните дошли техните южни съседи — българите, и спасили тяхната земя, както пише в старите руски летописи.

А после българите спасили славяните още веднъж и за втори път им върнали свободата. Затова ето какво са писали самите славяни в Новгородския летопис: „Повикаха нашите князе скити и българи многобройни и пак земята словенска освободиха“.

След това двойно спасение българите и славяните станали съюзници и побратими. И понеже на стария български език клетвата за побратимство се наричала АНТ, източните славяни започнали да се наричат АНТИ и оттам нататък са известни под това име. Готският летописец Йорданес пише, че антите, макар и да били победени от готите, били най-смелите от всички славянски племена. А съюзяването на антите и древните българи скоро довело до това, че те обединили своите земи и заживели в обща държава, защото така антите се чувствали сигурни срещу своите врагове, а българите станали господари на още по-голяма земя. Границите на някогашната Велика България се разширили след този съюз далеч от кавказките долини и достигнали на север чак до средата на днешна Украйна, а на запад — до отсрещния бряг на река Дунав. Затова гробовете на двамата най-велики български канове — Кубрат и Аспарух, се намират в Украйна, а не в Кавказ, и стоят като вечни стражи на някогашните български и антски земи.

В неотдавна откритата история на волжките българи „Джагфар Тарихи“ пише, че двата народа толкова много се сблизиха помежду си, че когато антите срещнали българин, му заговорвали на неговия български език, за да му покажат своето приятелство. Царят на волжките българи Барадж разказва, че когато при антите отивал на

гости българският търговец Джун, те го наричали по български Бате Джун, макар че славяните нямат в езика си думите бате и кака /а също чичо, леля, булка и още много други български роднински думи/. А когато антите издигали паметник на някой свой герой, те го наричали със старата българска дума „балван“ /герой/, която и днес е запазена на изток край древния Балх. Подир тях дори и унгарците взели тази дума от българите и до днес наричат паметниците „балвани“.

Когато един народ е силен и справедлив, всички околни народи започват да му подражават. Затова не бива да се учудваме, че някогашните народи считали за чест да си служат със старинните български думи „бате“ и „балван“, както и на това, че и до днес източните славяни, и дори румънците, наричат големците си със старата българска дума „бояри“, а героите си наричат „багатири“.

В онези далечни времена не само приятелите, но дори и най-големите врагове на древните българи говорели за тях с уважение и почит, а това много рядко се случва между народите. Ето какво пишат за българите например готите — същите онези готи, които българите са прогонили от славянските земи: „Биеха се двата най-достойни народа на света!“. Касиодор Сенатор, готски летописец, отбелязва: „Толуин победи между другите народи и хуните и като спечели в първите сражения слава, той победи и страшните по целия свят българи“.

Трудно било в онези далечни времена да се изтръгне победа от българите, а причината била в това, че от своята стара земя Балхара те донесли в Европа своя велик закон на честта и доблестта. „При тях бойното поле прославя рода — писал с възхищение Енодий — А най-високи титли получава оня, който най-много е окървавил оръжието си в кръвта на неприятеля.“

Другите европейски народи нямали традицията да избират за големци само най-големите юнаци и затова често се случвало начело на тяхната войска да стоят слаби и неопитни водачи, избрани по роднинство и приятелство. С такива противници българите се справяли бързо и затова те победили един след друг много народи. Около 430 г. българите разгромили изчезналия вече народ лангобарди и пленили в боя техния крал Агилмунд. А след половин век те победили и готите и ги прогонили от земите край Дунава. Тези противници на българите не били никак слаби и нищожни. За тяхната

сила говори фактът, че след като българите ги победили, те се преселили на запад и завоювали мощния някога Рим. Първо това направили готите, а след това и лангобардите, които основали в Италия свое лангобардско кралство.

Това показва, че някогашните българи не са били просто силен народ, а победители над победителите. Затова, когато Византия през 480 г. изпаднала в смъртна опасност поради ударите на готите, тя повикала на помощ тъкмо българите, гледайки на тях като на единствения народ, който може да я спаси.

Държавата, която създали българите през онази епоха, била една от най-големите в цяла Европа. На изток тя се простирала до Волга и обхващала по-голямата част от Кавказ, а на запад достигала до бреговете на Днестър и Дунав, където живеели най-вече побратимите на българите — древните анти. Затова тази голяма държава напълно заслужавала името, което са й дали византийците — Старата Велика България.

От летописа, който са ни оставили самите древни българи, личи, че това голямо българско царство било основано 515 години преди Аспарух — в далечната 165 година. Ето защо ние, българите, сме един от най-старите европейски народи. По времето, когато дори такива големи днешни народи като германците, французите и англичаните са нямали още свои държави, българите са били не само европейски, но и държавен народ, а от идването на българите в Европа досега (2005 г.) са се навършили точно 1 840 години.

2.2. ВТОРИЯТ УДАР НА ИСТОРИЯТА И ЗАЛЕЗЪТ НА СТАРАТА ВЕЛИКА БЪЛГАРИЯ

В историята, както и в приказките, всяко царство има своите добри юнаци и своите зли демони. Готите мислели някога, че дивите чергарски племена — хуните, които унищожили някога тяхното царство — били не хора, а потомци на ужасните духове на степта и сигурно са имали някакво право. Защото чергарските племена не живеели като другите народи. Те бродели подобно на призраци от степ на степ и при всяка суша или мор по добитъка изпадали в недоимък и глад, поради което непрекъснато нападали и ограбвали околните земи.

Българите вече пострадали веднъж от тези степни призраци. Но след като живели спокойно пет века дивите степи родили нови зловещи рояци, които намерили българите и в тяхната нова европейска земя.

През IV век Старата Велика България била нападната от тюркютите — потомците на някогашните хуни. А малко след тях от изток връхлетели аварите — нов и непознат народ, чиито големци носели дълги мръсни коси, закичени с разноцветни панделки като жени. Летописците разказват, че тези женоподобни големци били необикновено жестоки и когато завоювали дулебите — едно антско племе — впрегнали жените в яреми и ги накарали да теглят плуговете вместо коне. Люти били новодошлите авари, но българите не се уплашили от тях. В 632 г. смелият кан Кубрат прогонил аварите от българската земя и ѝ върнал свободата. И отново се разпростряла България от Волга до Днестър и Дунав.

Когато Кубрат видял, че краят му приближава, той извикал петимата си сина и им разказал известната днес на всеки българин притча за тръстиковия сноп. Някои смятат, че тази мъдра притча не е измислена от Кубрат, защото се среща и при други народи. Но интересно е, че далечно ехо от нея се открива в някои източни краища, в които и до днес живеят потомци на древни български родове. При реката Булгар-чай на изток от Кавказ, където живее малкият народ талиши, и до днес се повтаря стара пословица, която вероятно е

останала от времето на Кубрат. „Попитали Щастието: Къде отиваш, Щастие? — При задружните хора! — отговорило то!“

Има ли връзка тази пословица с легендата на Кубрат, е все още трудно да се докаже. Но това, че тя се среща точно при река Булгар-чай /Българската река/ все пак загатва за нещо.

Безценна мъдрост завещал на своите синове и Кубрат, но съдбата и този път готвела на българите друго. Малко след смъртта на великия кан от изток се задал поредният войнствен чергарски народ — хазарите. А почти едновременно с тях върху най-източните български земи врълетели и арабите, които точно по това време били в зенита на военната си сила и били завоювали Персия и много други страни.

Два големи дракона затъмнили Слънцето на България и изгражданото с много труд второ голямо българско царство, в което като по чудо възкръснала древна Балхара, започнало да тътне и да се руши под ударите на степните конници. Първо паднали източните краища при Каспийско море, където най-голям удар нанесли не хазарите, а арабите. Но дори и след този удар Велика България оставала голяма страна. И тъй като било трудно да се завоюва нейната широко разпростряна територия, хазарите скроили хитър план. Промъкнали се по тайни планински пътеки до столицата, в която царувал големият син на Кубрат, Бат-Баян, и го накарали да преклони глава пред тях. А след това поискали и от другите братя да признаят тяхната власт, но никой от тях не склонил глава. Далеч били по онова време един от друг Кубратовите синове, а в средата на държавата им стояли хазарските войски и им пречели да се съберат един с друг. Затова всеки брат тръгнал по своя път — натам, накъдето било най-лесно да се спаси от хазарите.

Вторият син Котраг, който се намирал в най-източните български земи, събрал източните българи и съседните с тях берсили от Дагестан и тръгнал да търси ново царство край Волга. Третият син — Аспарух, тръгнал към Дунава и създал тук нашата държава България. А четвъртият и петият син, които били в най-северните земи на Кубрат и не можели да се съединят с Аспарух, тръгнали към Панония — днешната Унгарска равнина. Единият от тях, Кубер, останал в Панония, а след това, заедно с Аспарух, нападнал Византия от запад и се заселил между Солун и Охрид, в Македония. А другият — Алцек, отишъл от Панония в Италия — там, където днес е планината с име

Булгерия. Така завършила историята на прочутата някога Кубратова държава. Но с нея не свършва историята на българите по света. Защото веднага след нейната гибел българите създали не едно, а две нови царства и с това показали и на своите приятели, и на най-големите си врагове, че няма сила, която да премахне българите от земята. Затова нека видим какво са направили те, когато отишли край Волга.

ГЛАВА III

ПРЕНАСЯНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ ВЪВ ВОЛЖКИТЕ ЗЕМИ

3.1. ПРЕСЕЛЕНИЕТО НА БЪЛГАРИТЕ КЪМ ВОЛГА

Когато българите тръгнали към Волга, хазарите силно се обезпокоили, защото заедно с тях се изплъзвали и българските богатства и стада. Затова веднага подир тях се втурнала хазарска орда — да ги спре и да ги зароби. Но българите намерили как да се спасят. Преплували с конете си до един голям остров насред Волга и накарали много хазари да потънат във волжките води.

Един арменски пътешественик, който случайно минал през онези места, станал свидетел на необикновена гледка.

„В средата на Волга — пише той — има един голям остров, който е цял почернял от хора и коне. Там са се укрепили хиляди българи и берсили, а срещу тях връхлитат мокри и сърдити хазарите и никак не могат да ги победят.“ /Ашхарацуйц, цит. изд. 235/

Дълго нападали хазарите струпаните на острова хора, но накрая се отчаяли и се върнали назад в своята столица Сарай. Тогава българите заедно с техните съюзници, берсилите, отишли в отвъдните волжки полета — чак при реките Джеремшан, Баянах и Кама, за да бъдат по-далеч от своите преследвачи.

Хубава и плодородна била новата земя край тях, но изглеждала дива, защото никъде на стотици километри не се виждал нито град, нито дори малка крепост. Но под ръцете на българите гледката скоро се променила. До самия бряг на Волга българите издигнали град и го нарекли Болгар, за да се помни, че българи са построили първия град в тези земи. А после построили за болярите си един голям град, който днес се нарича Билярск, а също Жукотин, Ошел, Ернас, Мерджа, Сувар, Техшу и още други 20 града.

Преди да отидат българите край Волга, там живеели най-вече бедни ловци и рибари, които не знаели какво е плуг, а копаели земята с

мотика и лопата. Но българите донесли рала и дори плугове с големи железни лемежи и изорали пустеещите волжки полета. И толкова много жито родила тяхната земя, че в гладни години помагали дори на другите народи, затова в един стар руски летопис пише: „Отидоха нашите хора при българите край Волга, донесоха жито и така можахме да се спасим“.

През 922 година при тези българи отишъл арабският пътешественик Ибн-Фадлан, който трябвало да предаде на техния цар писмо и пари от арабския халиф. Безброй премеждия преживял той по своя път, защото първо трябвало да прекоси голямата Черна пустиня Кара Кум, а после попаднал при тюрките, които дни наред го хранили само с овче месо, защото като номадски и скотовъден народ те нямали обичай да си пекат хляб и се хранили само с късове варено месо, чай и мляко. След това пътешественикът едва не се удавил в голямата река Урал, където загинали много негови хора. И като следващо голямо приключение минал с голям страх покрай земите на башкирите — башкортти, за които се носели легенди, че са най-свирепите тюрки на света и дори самото им име значи „секачи на глави“ /от БАШ — глава и КОРТ — нож/. Но накрая все пак керванът стигнал до река Джеремшан и попаднал в българските земи.

Тук пред Ибн-Фадлан се открил нов неизвестен свят, различен от бедните тюркски степи. Затова нека тръгнем по неговите стъпки и да видим какво съзрял той в земята на волжките българи.

При изморените пътешественици най-напред дошли хора, които носели хляб, месо и просо, защото такъв бил обичаят на българите да посрещат своите гости. А след това дошъл на кон и самият цар, който ги посипал с жълтици от главата до петите, защото волжките българи затрупвали най-скъпите си гости с пари, както се прави и до днес на някои български сватби. После имало празничен пир, на който заедно с царя дошла и царицата и нея също обсипали със златни монети.

Богата била страната, която видял Ибн-Фадлан, затова той започнал да увещава царя да се откаже от парите, които му обещал арабския халиф. Казал му: „Ето — държавата ти е обширна, парите ти са в изобилие, доходите ти са многобройни — защо тогава молиш халифа да ти строи крепост с негови пари.“ Но мъдрият цар казал, че всичко това е вярно, но иска парите на халифа, защото е чул, че те са благословени пари. „Наистина това за мен не представлява никаква

трудност — казал той — И право да си кажа исках само да получа благословия от парите на повелителя и го помолих за това.“ /Ибн-Фадлан. Пътешествие. С., 1992, с. 56/

Най-интересното, което съобщава Ибн-Фадлан, е, че данъците в тази богата страна не били високи. „Всеки тук взема, каквото е посял. Царят няма никакви права над посевите, освен това, че всяка къща му дава по една кожа от златка“. А златката волжките българи наричали на своя език „дала“ — както тя се нарича дори до днес на изток, край най-стария български град Балх. Най-много данъци царят събирал не от българите, а от чуждите търговци, които идвали с кораби по Волга. Те му давали една десета част от своите стоки, но и това не било прекалено голям данък.

Животът на волжките българи бил много различен от живота на чергарските тюркски народи, които Ибн-Фадлан видял по своя път. „Храната на българите — пише той — е просо и месо, но и пшеницата и ечемикът са в голямо изобилие... От ечемика правят особен вид супа, която може да се нарече и напитка, тъй като я пият на малки глътки.“ А зърното си българите пазели по особен начин — не в хамбари, а в ями, както и до днес го пазят хората край Балх — столицата на най-старата българска земя Балхара.

Много богатства имали в земята си волжките българи, но понеже живеели далече на север, нямали само три неща — захар, растително масло и хубави ябълки. Ибн-Фадлан пише, че вместо захар имали мед, от който приготвяли питие, наричано от тях „суджув“. Вместо зехтин или олио имали рибено масло и готвели всички свои яденета с него. А вместо сладки ябълки имали някакви кисели ябълки, наречени „момински“, защото ябълките не можели да узряват в тяхната страна. Затова пък в горите си те събирали твърде много лешници и пчелен мед, а също вкусни диви ягоди, които много харесали на Ибн-Фадлан. При волжките българи имало и такива обичаи: когато се раждало момче, вземал го да го учи неговият дядо, защото той бил главният човек в рода. Когато някой българин вдигал сватба, той давал дарове на всички свои гости, но най-големия подарък пращал на своя цар, защото волжките българи много почитали своите царе. Такива обичаи се срещат и до днес сред памирските народи, а доскоро и сред всички кавказки народи, съседни с някогашната Стара Велика България. Когато волжките българи се обръщали към своя цар, наричали го с

особени думи Бат и Тат, подобни на нашите думи „бате“ и „тате“. А като свои древни царе те почитали Бат-Угор, Тат-Угек и Тат-Утяк, а също великия Кубрат, когото те наричали Кубрат-Бащу, което значи Кубрат — Бащата на българския род. За всичко това се разказва в летописа на последния волжки цар Барадж, който описал историята на онези българи малко преди да загине Волжка България.

Към по-възрастните и уважавани хора тези българи се обръщали най-често с думите „бат“ и „бате“, а когато някой от тях умираше, на вратата му вдигали знаме, а после вземали оръжието му и го носели заедно с него към гроба, защото българинът трябвало и в смъртта си да не се разделя със своето оръжие. При погребението на мъж българите не давали на жените да плачат и това много учудило Ибн-Фадлан. „Жените не плачат за мъртвеца — пише той — но мъжете плачат. Те са длъжни да побият знаме на неговата врата, донесат оръжието му, нареждат го на гроба и не престават да плачат в продължение на две години. Когато двете години изтекат, свалят знамето и отрязват кичур от косата си. А ако починалият е имал жена, тя може да се омъжи.“ Ибн-Фадлан разказва също, че всички българи носели особени шапки, а какви точно са били тези шапки е показал друг пътеписец, Казвини, който е нарисувал един висок калпак и под него написал „българска шапка“. Когато царят излизал из града, всеки българин ставал на крака, свалял калпака си пред него и го вземал под мишница. „А царят язди сам и без никаква охрана“ — отбелязва специално Ибн-Фадлан, защото рядко се случва някъде по света царете да се движат без никаква охрана. Справедливи и разумни хора явно са били онези български царе, затова спокойно са се движели сред народа си и са нямали нужда нито от телохранители, нито от бронирани облекла.

Но към престъпниците и хитреците те били непреклонни и безпощадни. За всяка кражба и измама наказанието било смърт чрез посичане, а ако някой не изпълнявал заповедта на царя, наказвали го също със смърт дори ако не е българин, а чужденец. Ибн-Фадлан разказва, че веднъж една група българи тръгнала за чуждите страни. А с нея бил и един търговец от Синд, на когото царят забранявал да тръгне, но той всячески настоявал на своето и накрая така му досадил, че той махнал с ръка. Тръгнал керванът, но когато навлязъл в някаква гора, българите се събрали и като се посъветвали какво да правят, обесили синдиеца на едно високо дърво, макар да бил много умен и

разговорлив човек. Защото те знаели, че е тръгнал на поход против царската заповед, а при тях да се наруши волята на царя било най-голямото престъпление. Ибн-Фадлан обаче помислил, че българите обесили синдиеца, защото бил по-умен от тях и пише в летописа си, че те не можели да търпят умните хора, а истината е, че злополучният търговец загинал, само защото погазил стария български закон никой да не нарушава заповедта на царя — дори да е най-умният на света и дори да е чужденец.

Най-много от всичко някогашните българи мразели хитруването и лъжата. Ибн-Фадлан разказва, че когато техният цар научил, че арабите са го излъгали и не му носят обещаните пари от халифа, той гордо им казал, че сега и да му дават пари, вече няма да ги вземе. „В името на своята вяра — рекъл той — аз вече никога няма да приема пари от вас и така ще бъде, докато при мен не дойде човек, който да е искрен в думите и да мога да вярвам в него.“

С това царят показал, че за него като българин най-гнусното на този свят е словоблудството. „А той беше едър и величествен човек — пише за него Ибн-Фадлан — и гласът му кълтеше като че ли излиза от дълбок кладенец.“

Ако някой разбойник в онази далечна страна се опитвал да излъже и за свое оправдание твърдял, че е убил или измамил някого, без да иска, за него българите имали специално наказание. За такъв човек правят специален сандък от дървото ха-данк и го заковават вътре с три питки хляб и съд с вода. После поставят три парчета дърво, приличащи на камилски седла, слагат сандъка между тях и казват. „Ние го оставяме между небето и земята — нека Бог да го съди.“ — пише Ибн-Фадлан. И оттам нататък престъпникът или трябвало да признае сам своята вина и да започне да вика силно от дървото, или да издържи дълго на хляб и вода и от това да се разбере, че е невинен.

При тези строги, но справедливи българи за мошениците и подлещите нямало никакъв живот, но за работливите ръце имало много начини да се замогнат. Едни се трудели в полето, други събирали в гората мед и диви плодове, а някои ставали търговци и керванджии и ходели със стока далеч по света.

Арабският пътешественик Ибн-Батута разказва, че някога българите ходели далеч на север, където може да се стигне само с кучешки шейни и оттам се връщали с безброй кожи от златка и самур.

Затова тяхната столица се славела като един от най-хубавите градове на земята. Руснаците го наричали Велики Болгар, а арабските поети — Булгар — и се надпреварвали кой по-хубави стихове ще напише за него.

„Ти си захар от Индия, ти си мед от Булгар“ — се пеело в една прочута някогашна песен. „На Булгар приличат твоите очи“ — се казвало в друга още песен. Носели се и легенди, че в Булгар живее някакъв тайнствен народ от чутовни великани, и дори Ибн-Фадлан казва, че видял двама такива великани — брат и сестра, а братът бил толкова едър, че когато тръгвал с българската войска, слагал ризницата си в дълга волска кола, а шлемът му бил голям колкото най-големия казан.

Но истината несъмнено е, че българите побеждавали не защото били великани, а защото във войската на волжките българи царял необикновен ред. Ибн-Фадлан разказва, че никой там нямал право да снеме от кръста си своя боен колан, каквито и причини да имало за това. И ако някой по време на поход свалял своя колан, наказанието било смърт — такъв бил обичаят на волжките българи. Затова българите били винаги готови за бой и никой не можел да ги изненада.

Когато тези далечни българи написали своята първа история, те сложили най-отпред следните думи: „Името българин значи мъдър, знаещ човек“. Това видял със своите собствени очи арабският пътешественик Ал-Гарнати, който в 1135 г. ходил край Волга и прочел тази най-стара тамошна книга.

Никой не знае защо онези българи казвали така, но някои пътешественици пишат, че те много обичали умните поговорки и трудните гатанки. Веднъж на един техен пир царят задал на гостите си следната гатанка: кое е това животно, което сутрин-ходи на четири крака, през деня на — два, а вечер — на три. Отговорът бил: човекът. Защото в утрото на живота той ходи на четири крака, когато порасне — на два, а когато остарее — на три, тъй като прибавя към двата си крака и бастун. Но никой не можал да отговори на гатанката. Друг път царят запитал: коя къща има две бели врати и една черна. Отговорът бил — животът, защото първо човек минава през светлата врата на раждането, след това през светлата врата на сватбата, а най-накрая — през черната врата на смъртта. Такива били мъдростите на волжките българи.

Но най-голямата им мъдрост била, че още, когато отишли край Волга, успели да съберат около себе си всички тамошни народи, защото царували не със сила, а с ум. Ибн-Фадлан разказва, че когато той отишъл в Булгар, редом с царя на волжките българи стояли четирима други царе. Това били водачите на побратимите на волжките българи — народите берсула, есегел, суваз и вису, и когато българите се обединили с тях, Волжка България станала твърде голямо царство.

„Хиляда фарсаха е дълъг Булгар, а земята на йонийците (Византия — Бел. авт.) също е хиляда фарсаха“ — писал един арабски пътешественик. А от това излиза, че още през X век българското царство край Волга било голямо колкото Византийската империя.

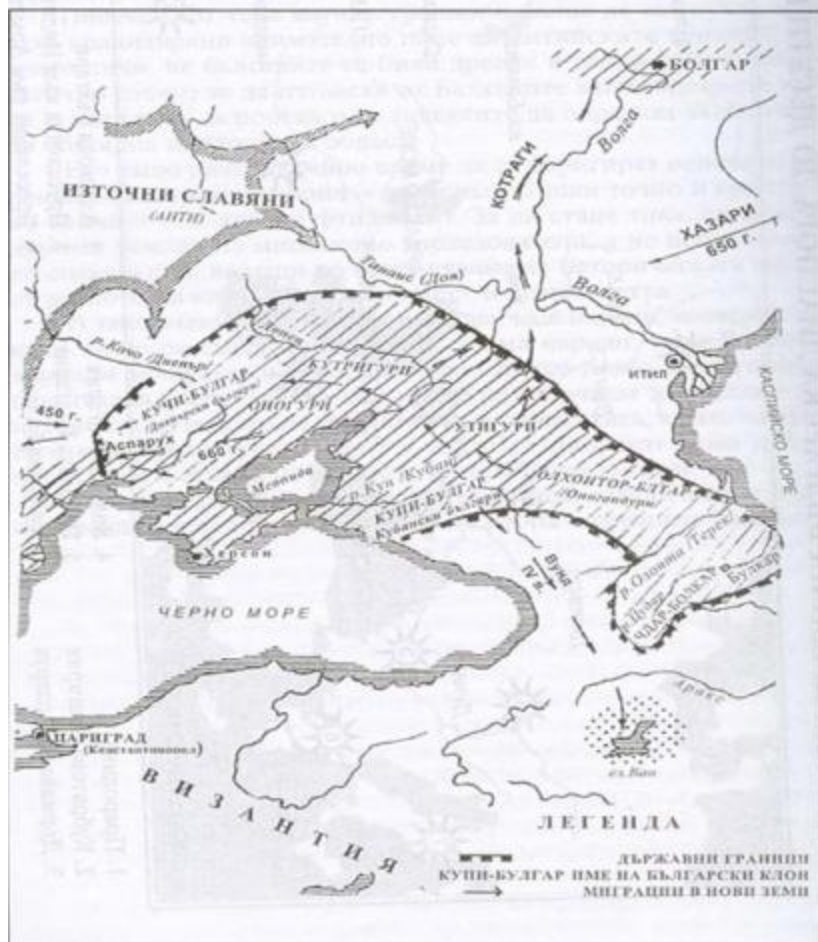
По времето, когато Ибн-Фадлан ходил при волжките българи, техните земи започвали от една река, която той нарича Джеремшан, а царят им станувал край три езера, които се наричали Халджа — недалеч от брега на Волга. Тези имена имат интересна и дълга история, защото в най-старата българска земя Балхара и днес една река се нарича Зеравшан, и пак там, при стария български град Балх, езерата и заливите се наричат „халича“.

Другите най-известни реки на Волжка България били Баянах и Кама и едната от тях носи име подобно на големия Кубратов син — Бат Баян, а другата прилича по име на нашата река Камчия, чието първо българско име вероятно е било Кам-чай, или Кама-чай, и е съдържало старинната източна дума „чай“ — река, която се среща и в названието на Булгар-чай при Кавказ.

Всички най-известни реки на волжките българи носят старинни български имена, които се откриват и в другите български държави. А когато древното хазарско царство на юг от българите рухнало, българите разширили своите владения далеч на юг — чак до днешния град Астрахан на брега на Каспийско море и тогава тяхната държава наистина станала голяма колкото Византия.

Трудно можел някой да си помисли, че това голямо царство ще загине и ще изчезне както изчезнали двете предишни Българин. Но в историята големите бедни идват винаги неочаквано. Защото в нея се плоди не само доброто, но и злото.

СТАРАТА ВЕЛИКА БЪЛГАРИЯ В СРЕДАТА НА VII ВЕК

3.2. ПОРЕДНИЯТ УДАР НА ИСТОРИЯТА

Нека следваме разказа на последния волжки цар Барадж.

Когато онези българи се преселили някога на север, те искали само едно — да бъдат по-далеч от своите люти врагове — хазарите, за да живеят спокойно и свободно. Всяка година те празнували като най-голям празник деня на новото слънце — 22 декември — и го молели да прати мир и радост на тяхната земя. Този празник волжките българи наричали МАР ДУКАН, защото и в техния език, като в далечната Балхара, думата МАР значела слънчев зной, мараня и на този ден те молели деня да нарасне и слънцето по-силно да огрее.

Но мирът не идвал в българската земя, колкото и силни да били българските молитви. Хазарите — старите български врагове — продължили да нападат от юг, но българите не се предавали и отбивали техните войски. И след много люти и напразни битки хазарите се озлобили толкова силно, че отвлекли с хитрост децата на българския цар Алмус и ги направили насила хазари. Ето какво пише за това Ибн-Фадлан:

„Синът на царя на българите е отвлечен като пленник от царя на хазарите. А това станало така. До царя на хазарите дошла вест за красотата на дъщерята на българския цар и той изпратил сватове, но баща ѝ му отказал. Тогава той изпратил войска и я взел със сила, и така тя умряла при него. След това хазаринът поискал и втората му дъщеря, а Алмус побързал да я ожени за княза на племето Аскал, защото се боял, че хазаринът и нея ще отвлече насила. И накрая накарал секретаря си да напише писмо до халифа и да го помоли да му построи крепост, понеже се боял от хазарския цар“.

Така пише Ибн-Фадлан, но по-вероятно е Алмус да е постъпил така не толкова от страх, колкото от смъртна омраза срещу хазарина. Защото кой баща няма да се разгневи, ако похитят двете му деца и посегнат и за третото. В своята жажда за мъст Алмус решил да повика на помощ арабите, които били най-големите врагове на хазарите, и ако трябва дори и сам да стане мюсюлманин, но да заличи хазарите от света.

Когато халифът получил писмото на Алмус, той обещал да му даде като помощ срещу хазарите 4000 жълтици и веднага изпратил при него Ибн-Фадлан да го посвети в мюсюлманската вяра.

Ибн-Фадлан бързо се заел да направи от Алмус мюсюлманин. Как станало това е описал самият той: „Извикахме да се съберат царете, предводителите на неговата страна. Когато те се събраха и разгънаха двете знамена, оседлахме един кон, доставен за него, облякохме царя в черни дрехи и му нахлупихме чалма... Сетне облякохме жена му в арабски халат в присъствието на хората около нас.“

От този ден нататък царят сменил своето българско име и започнал да се нарича не Алмус — син на Шилке, а Джафар — син на Абдулах, защото приел мюсюлманството от халифа Джафар ал-Муктадир. Това най-неочаквано и съдбоносно събитие в историята на Волжка България станало в четвъртък, на 15 май 922 година, точно в онази далечна епоха, когато нашият цар Симеон се намирал на върха на своята слава. Станало така, че когато едната България празнувала своя златен християнски век, другата изведнъж направила рязък завой към мюсюлманството само заради трагедията с децата на нещастния Алмус.

Макар Алмус да приел с благодарност чалмата и халата на арабския халиф, неговият народ никак не искал да става мюсюлмански. Повечето българи край Волга обичали старата слънчева вяра, а освен това между тях имало и християни. Сирийският патриарх Мар Михаил разказва, че още когато българите живеели в кавказките си градове, мнозина от тях приели християнството. Известно е, че и великият Кубрат още като дете бил покръстен в Цариград и въвел християнството в българския царски двор.

Къде с уговорки, къде с тояги и заплахи, новият цар Джафар, който наричал вече себе си емир Джафар, започнал да придърпва българите към мюсюлманството. Племето Суаз — днешните чуваша, никак не искало да се примири и неговият вожд Вираг избягал с дружината си надалеч, но зетят на царя, княз Аскал, убедил хората си да станат мюсюлмани. Само че жадуваната военна помощ от арабите, чрез която Алмус искал да съкруши хазарите, никога не дошла. Вместо нея Ибн-Фадлан му прочел само едно благодарствено писмо от халифа и така свършило всичко. Люто се разгневил измаменият Алмус на тази

арабска хитрина, но силните на този свят рядко изпълняват своите обещания. И тежко на оня, който им повярва и тръгне да променя своите стари бащини обичаи.

Станало така, че вместо да съсипе хазарите, Алмус изгубил само своето прастаро българско име и посял големи раздори сред своя народ. Оттам нататък волжките българи не били вече единни, защото едни от тях били мюсюлмани, други вярвали в старата българска вяра, а трети оставали християни. В летописите на цар Барадж пише, че стотици хиляди хора векове наред държали за старата си вяра, макар царете да ги измъчвали с тройни данъци. Накрая се стигнало дори до клане, в което били избити 30 хиляди души, защото не искали да станат мюсюлмани. В тези кървави погроми, около 1227 г., загинал един свят човек — християнският мъченик Авраамий, за когото дълго се разказвали легенди из волжките земи.

Но не вътрешният разкол погубил някогашната Волжка България, а друга, още по-голяма беда. В началото на XIII век в далечните азиатски степи се родила огромната чергарска империя на Чингис хан, която започнала да поглъща едно след друго източните царства.

Като гигантски черни змии запълзели през степите нейните препускащи конни колони и от тях едно след друго паднали всички стари източни царства — Хорезм, Мерв, Персия, Китай, а след това дори и Русия.

Когато опасността се приближила към Волга, българите помолили Русия да съедини с тях силите си. Но Русия гордо отказала, защото в нея живеели християни, а волжките българи били вече мюсюлмани. Наскоро след това самата тя първа станала плячка на монголците и два века била под татаро-монголско иго.

След този голям свой успех монголците веднага се насочили към Болгар, като мислели, че и той ще падне лесно в техните ръце. Но българите пресрещнали отдалеч тяхната войска и я избили почти цялата за срам на Чингис хан, който дотогава не бил губил нито едно сражение. Този голям разгром станал в 1225 година, по стария български календар — година на петела. Минали обаче 12 години. И тогава не една, а пет големи армии препуснали към Волга и главна ударна сила в тях били подчинените на монголците тюркски племена, които те наричали татари. Първи паднали под ударите на това огромно

сборище аланите и куманите край Кавказ. Сечта била толкова страшна и безмилостна, че дори четири години след това папският пратеник Рубрук видял навсякъде из степите край Кавказ грамади от човешки кости. След това ордите се нахвърлили и срещу Волжка България. Месеци наред те обсаждали най-големия български град Буляр, който татарите наричали Биляр, но накрая успели да го превземат и избии в него стотици хиляди хора.

Колко българи са загинали в тази битка доскоро никой точно не знаеше. Но в летописа на цар Барадж, който беше открит неотдавна, се казва, че само в Биляр /дн. Билярск/ били изклани, избесени и изгорени 400 хиляди души българи. Разказва се също, че една каменна кула останала непревзета, дори когато бил съсипан целият град. Това толкова озлобило обсадителите, че те натрупали отвън огромна клада от дърва, за да я изпепелят. Когато огънят се издигнал над кулата, на самия ѝ връх се показал тънък женски силует. Това била последната принцеса на Булгар, която, без да каже дума, се хвърлила в огъня, но не се предала.

А после от кулата излязъл обгорен и димящ последният свободен волжки българин — юнакът Шила. И без да иска милост, викнал: „Дано всички татари да потънат в джендема!“, след което тутакси бил посечен. Горда била смъртта на Шила, а и самото му име било гордо и величествено — сред народите от древна Балхара, а също в езика санскрит, думата ШИЛА значи скала. Същото име е носил и последният владетел на Волжка България преди приемането на мюсюлманството — цар Шилке, бащата на Алмус. За великия юнак Шила и за неговата мъченическа смърт е разказал тогавашният цар на волжките българи, Барадж, и накрая с тъга е добавил: „Тогав аз дадох най-хубавите български земи край Черемшан на татарите да пасат своите коне, та дано да ги умилостивя и да спася поне част от моя народ.“

Така свършило българското царство край Волга и оттогава там, в градовете и селата, се настанили нови господари — татарите. А оцелелите след погрома българи се смесили с татарските завоеватели и загубили своя български език. Някогашните български съседи — чувашите и башкирите съществуват и до днес, но българите — главният народ на някогашната Волжка България, били жестоко разгромени и разпилени из различни краища.

Но паметта за някогашните българи край Волга продължила да живее. И дори днес там има хора, които помнят, че произлизат от древни български родове. Само че и те — тези далечни български потомци, вече говорят не древния български език, а езика на завоевателите татари.

Няма ги вече край Волга красивите стари думи ТАТ, БАТ, БАЩА, с които българите са наричали своите братя и бащи, и дори своите царе. Те не са познати нито на татарите, нито на башкирите, нито дори на чувашите, защото са думи, които са имали само българите, и които са загинали край Волга заедно със стария български език. Днес само сред два много стари тамошни народа — мордовците и марийците, могат да се открият някакви бледи подобия на тези български думи. Но вместо БАТЕ те казват ВАТА; вместо БАЩА — ПАКЩА; а вместо ЧИЧО — ЧУЧУ; защото техният език е различен от този на древните българи. Някога прадедите на тези народи са се научили от българите на много неща и най-вече на земеделие. Затова, ако погледнем в техните езици, ще видим, че те и досега наричат пшеницата, ечемика и просото с древни думи, донесени откъм Балх и Памир, които са им предали техните стари учители по земеделие — волжките българи.

Но всичко това са само малки искрици от древното българско огнище в онези далечни краища. Защото историята е безмилостна към победените народи и, дойде ли някой голям и многоброен завоевател, той безмилостно изтласква езика на победените и го заменя със своя език.

Волжките българи са се претопили и изчезнали не защото не са обичали своя език, а защото завоевателите са били твърде многобройни.

И затова единственият край на Европа, където днес са запазени старинните думи, с които българите са наричали своите най-близки роднини и своите царе, не са земите край Волга, а нашата страна — България. Това е последното здраво българско гнездо на света. Последният край, в който на бащите и майките се казва майка и татко, а на другите близки хора — бате и кака, чичо и леля, както са казвали винаги само българите и никой друг народ по света.

Силни хора са създали това наше българско гнездо. Затова нека погледнем как то някога се е родило.

ГЛАВА IV

ЧЕТВЪРТТО ВЪЗВИСЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКОТО ИМЕ

4.1. БЪЛГАРИТЕ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ

Още в най-стари времена, когато българите живеели в полите на Кавказ, те често идвали с конете си край Дунава, защото на неговия отсрещен бряг живеели техните побратими антите. Когато българите и антите започнали заедно да се борят срещу своите врагове, тяхното общо царство — Старата Велика България — опряло чак до Дунавските брегове. Затова в най-стария български летопис — Именника — пише, че българите са имали царство от другата страна на Дунава 515 години. Някои хора, които слабо разбират старите езици, казват, че изразът „от другата страна на Дунав“ значи на изток от Дунав. Но другата страна на Дунав не е нищо друго освен отсрещния дунавски бряг, а на отсрещния бряг българите и антите наистина са се появили твърде рано, още по времето, когато българите били един от най-могъщите народи в Европа, за което беше разказано малко по-горе. Голяма била по онова време българската държава, защото на изток тя достигала до Кавказ и Волга, а на запад до дунавските брегове.

Понеже българите си спечелили слава на непобедим народ, дори горделивата Византийска империя, когато се видяла в смъртна опасност, се обърнала към тях да ѝ помогнат и да я спасят. Това станало в 480 г., когато готите завладели всички земи от Дунав до Бяло море и нямало кой да ги прогони, защото те били мощен и многоброен народ. Повиканите от император Зенон българи веднага се явили отсам Дунава и заедно с византийците прогонили готите.

Тогавя българите за първи път обходили по-нашироко земите между Дунав и Бяло море и можали да огледат земята, в която днес живеем. И тях — гордите и свободни воини твърде много учудила картината, която видели: навсякъде между Дунав и Черно море живеели не елини, както в Цариград, а поробени от Византия народи

— траки, илири и сармати — които никак не разбирали елински език. Някога тези народи имали свои царства и царе, но сега били подвластни на елините и техните алчни чиновници ограбвали с тежки данъци техния труд.

Гледали българите измъчените и бедни хора, които срещали от Дунав до Бяло море, и разбрали, че Византия е голям лъскав затвор, който елините са изградили, за да грабят труда на другите народи.

И не след дълго те отново минали Дунава с войска — но този път дошли не за да помагат на Византия, а за да прогонят византийската власт от най-западния край на Византия — Илирик. Четири големи армии изпратили срещу българите в 499 г. византийците, но всички те загинали и дори командирите, Инокентий, Никострат, Танк и Аквилин, паднали в боя. „Погина завинаги славата на Илирик!“ — писали тогава византийските летописци. Някое местно племе не тръгнало да подкрепи византийските войски и затова българите лесно превземали град след град и крепост след крепост за ужас на изплашения ромейски император.

През 504 година българите дошли с още по-голяма войска и превзели всички западни земи от Видин до Белград, до Ниш и Охрид. Толкова големи били тогава българските победи, че за тях не могли да премълчат дори византийските летописци. Но най-добре са описани тези първи битки на българите с Византия в един стар български летопис, съставен по времето на цар Иван Александър — Манасиевата хроника:

„При император Анастасий започнаха българите да заселват тази земя — казва тази книга — И преминаха първо при Бъдин, а после започнаха да заселват и Долната земя Охридска и цялата друга земя. А оттогава до времето, когато е написан този летопис има 870 години.“

Император Анастасий е царувал от 491 до 517 г. А Иван-Александър, е царувал наистина 870 години след Анастасий — точно както са записали някогашните български летописци и това показва, че всичко, което те са писали, наистина е станало, а не е измислено от тях. А ако вземем за начало победата в 499 г., отбелязана от византийските летописи, и отброим от нея 870 години, ще попаднем също във времето на Иван-Александър — 1369 г., което показва, че нашият летопис твърди същото, което са казали и самите византийци.

И понеже и византийците, и българите пишат, че по времето на Анастасий българската войска победоносно е минала през река Дунав, днес ние вече знаем кога българите за пръв път са дошли в тази земя. Това е станало още в 499 г., а след това и в 504 г., но тогава те се заселили не край Черно море, а там, където е днешна Македония — край град Охрид. За това събитие съобщават и прадедите на днешните унгарци. Само че те мислели, че българите били повикани от самия Анастасий да минат Дунава, както преди това ги повикал Зенон: „Великият български предводител Реан, с помощта и по съвета на император Анастасий и със съгласието на славяните, потеглил в 504 г. с войската си от изток на запад и завзел не само България, а и голяма част от Унгария заедно със Сирмиум на юг от Дунава.“ Но известно е, че точно по онова време Анастасий започнал да строи голяма стена между Черно и Мраморно море, за да пази Цариград от българите, а това показва, че той не само не е повикал българите, а вече сериозно се боял от тяхното идване. А славяните може би наистина са изразили съгласие да дойдат българите при Дунава, както пишат унгарските летописци. Защото точно тогава Византия твърде много притеснявала славянските племена отвъд Дунава и често воювала срещу тях.

Ако погледнем в най-стария български летопис, ще узнаем и как се е наричал оня велик владетел, който довел българите в Охридската земя. Това е бил българският кан Ирник, който се е родил според Именника 215 години преди идването на Аспарух — в 465 г. Арменците наричат този наш кан Еран, а унгарците — Реан, но нашият летопис показва, че неговото истинско име е Ирник, а не Еран или Реан.

След победата на Ирник имало още много славни български походи към Дунава. През 538 г. тук дошли с войска двама български царе, Булгар и Дрогог, и в сраженията с тях били заловени с ласо византийските командири Константиол, Годила и Акум. А през 557 г. дошъл от изток великият кан на кутригурите Заберган и достигнал до самия Цариград за страх и ужас на император Юстиниан. Нищо не можало да спре този невероятен воин — нито Дългата стена, която се простирала от Черно до Мраморно море, нито най-добрият пълководец на Юстиниан — прочутият Велизарий. И като видял, че българите-кутригури вече са пред стените на крепостта, Велизарий приложил хитрост: накарал византийските конници да вържат на опашките на

конете си дълги метли, та като излязат пред Цариград да се вдигне зад тях голям облак прах като че ли идва някаква огромна и страшна армия. Хванал се Заберган на тази хитрост и се оттеглил от Цариград. Но лъжата скоро се разбрала и на следващата 558 г. през Дунава минала нова голяма войска от българи и славяни.

Оттогава нататък не само българите, но и славяните започнали все по-често да минават Дунава. Защото българските победи окуражили славяните и другите народи и им показали, че Византия не е така могъща, както изглежда.

За славяните старите летописци казват, че не били твърде опитни във военно отношение, „но били силни най-вече със своя брой“. Това твърде скоро показали и самите славяни. През 582 г. те изпратили към Дунава стохилядна войска, и тя задълго се настанила в полетата край Солун и Пловдив. „До ден днешен те живеят и спокойно пребивават в земите на ромеите, без грижа и страх — пише Йоан Ефески — Те пленяват ромейските войски и ги унищожават, станали са богати, имат злато и сребро, конски хергелета и много оръжие и се научиха да воюват по-добре, отколкото ромеите... Те — които не смееха да се покажат въвн от гъстите гори и не знаеха по-рано какво е оръжие освен две-три къси копия.“ Славяните също като българите освободили старите племена, които заварили край Дунава, от тежките византийски данъци. Йоан Ефески пише, че те казвали на хората: „Излезте, сейте и жънете земята си! Ние ще намалим вашия данък наполовина.“ А старите народи — траки, илири и сармати, които те заварили тук, харесвали тези думи и не помагали на византийските войски.

Още в онези далечни времена българите и славяните се настанили трайно при по-старите народи — траки, илири и сармати — и започнали заедно с тях да изграждат нова по-справедлива държава на Балканския полуостров. Но византийците не можели да се примирят с това и непрестанно връхлитали освободените от българите и славяните територии. През 597 г. братът на византийския император Петър нападнал българите, които живеели край р. Янтра и антите в Добруджа, но българите го разбили, а антите се сражавали до последния човек и му причинили големи загуби. След това византийският пълководец Приск нападнал с голям флот българите, които живеели в Сингиндунум — днешният Белград, защото Византия не искала да остави тази голяма крепост в български ръце.

Дълго време българите и славяните живели в постоянни битки и войни с византийците и нито византийците можели да победят, нито българите и другите народи — да заживеят мирно и спокойно. Трябвало най-после да се появи някой голям победител, който завинаги да изтласка византийците от земите край Дунав. И такъв победител наистина дошъл — това бил българският кан Аспарух — третият син на Кубрат.

Когато хазарите завладели голямото царство на Кубрат, Аспарух живеел в една висока кавказка планина, която византийците наричали Конската планина, а арменците — Дзиакан, което на техния език значи също Конска планина. В Кавказ — точно там, където е старата българска земя Балкария, и до днес се извисява тази прочута планина. Само че тя се казва вече Дзу-кан и Суган, защото сегашните народи, които живеят край нея, наричат конете ДЗУ или СУ.

Силна била войската на Аспарух, но трудно можел той да удържи своята планина. Защото столицата на българите, която се намирала в Кавказ — там където е днешният град Хумар, била превзета с бърз хазарски набег и големият син на Кубрат, Бат — Баян, се покорил на хазарския каган.

„Предайте се и вие — предлагали вероятно на Аспарух и неговите по-малки братя хазарите. Вашата столица е превзета. А ние не искаме от вас много — само да се наречете не българи, а хазари.“

Но не познавали хазарите духа на онези някогашни българи, чиито прадеди преминали през пустини и планини, но запазили своята свобода.

И когато хазарите още веднъж пратили вестносец при Аспарух, него вече го нямало в планината. Той се измъкнал по тайни пътеки със своята войска и я повел към Дунава по пътя, по който минали великите канове Ирник и Заберган. А арменските летописци, които единствени узнали как Аспарух се измъкнал изпод хазарския ярем, писали: „И от Конската планина — Дзиакан — побягна синът на Хубрат. А между българите и Черно море живеят три народа — гаш, курт, а също и сваните.“ Земите, през които минавал Аспарух, били населени с два народа — българи и анти, защото българите още около 550 г. живеели не само край Кавказ, но и по северните брегове на Черно море — Днепър и Днестър, а антите по същото време живеели край Днестър и Дунав и воювали неведнъж с византийците. Затова колкото повече

приближавал до Дунава Аспарух, толкова по-голяма ставала неговата войска.

Хазарите пишат, че само българите от неговото бащино племе — оногундурите — били по-многобройни от пясъка в морето. А освен това с Аспарух вървели и други племена и родове — племето купй-булгар и антите от племето севери, които живеели на изток край р. Северски Донец. Труден бил пътят, който избрал Аспарух в онази съдбоносна година. Зад неговия гръб връхлитали дивите хазарски племена, а срещу него стояла голямата Византийска империя, която точно тогава била победила мощните араби.

Затова Аспарух направил отначало също като брата си Котраг — укрепил се на един голям остров, който арменците наричат Пюки, а също в съседните с него укрепления, които българите наричали на своя език Онгъл. А арменските летописци отбелязали: „Дунав се дели на шест ръкава и образува езеро и остров, наречен Пюки. На този остров живее Аспарух, синът на Кубрат, който побягна пред хазарите от Българската планина и прогони аварите на запад.“

Голямо безпокойство обзело византийския двор при тази новина. Затова срещу Аспарух тръгнал не някой обикновен военачалник, а самият византийски император, който събрал войска от всички азиатски и тракийски градове. Така в земите край Дунав станало най-голямото сражение на VII век — огромната византийска войска срещу многобройните българи на Аспарух и съюзените с тях славяни. Но нямали българите свой летописец, и само византийците са писали за тази война. Затова ние и до днес не знаем какво точно е направил Аспарух и неговата най-велика битка остава тайна за нас.

Но колкото и малко да знаем за тази епохална битка, несъмнено е едно — Аспарух победил в пряко сражение самия византийски император. И не само го победил, но преследвал неговата армия от Дунава чак до Варна — повече от 100 километра. Императорът, като видял, че ще загине неговата войска, съгласил се да плаща на българите данък, а земята покрай Дунава и Черно море — да стане завинаги българска земя.

Така след два века епични борби с византийците, българите ги прогонили от дунавските земи и създали тази страна, която оттогава, та чак до днес се нарича България. „И по името на тези българи се нарекла България“ — писали някога папските легати. Защото за тях

било очевидно, че България носи името на българите, доведени от Аспарух. Трябва да се помни и още нещо — в арменската география бащиното племе на Аспарух — оногундурите — се нарича БЛГАР (БЪЛГАР), т.е. точно така, както се казва нашият народ. Явно е, че ако Аспарух беше наричал народа си с някакво друго име — например булгар, както ни казват турците и татарите; или балгар, както ни казват славяните; ние нямаше днес да носим името българи, а щяхме да се наричаме булгари или балгари. Но някои хора, които явно не са чели текста, в който народът, воден от Аспарух, е наречен по арменски българ, се заблуждават, че името на древните българи е от тюркски произход, и мислят, че те наричали себе си булгари. Ако това беше вярно, името българи нямаше да бъде записвано от византийците още от V–VI в. винаги с ударение на първата сричка, както го произнася нашият народ.

Годината, когато се случило най-великото събитие в нашата история — идването на Аспарух, се наричала по стария български календар „верени“, което значи „година на дракона“, а по днешния календар тя е 680 година.

Трудно било на византийците да преглътнат великата българска победа. Затова техните летописци измислили един хитър разказ, за да поприкрият срама и безсилието на своя император. „Когато войната с българите започнала — пишат те — императорът внезапно получил болки в палеца на крака и спешно отишъл на бани в Поморие, та затова българите успели да победят византийската войска и да я гонят от Дунава до Варна.“ Ако слуша човек този разказ, ще излезе, че Аспарух е победил съвсем случайно — само заради болния пръст на императора и ако не беше този болен пръст нямаше днес да има България на света. Но тайната на победата не е била в болния византийски пръст, а в здравите български ръце, защото много пъти и преди това българите са побеждавали византийците и Аспарух е нанесъл само последния решаващ удар.

Скъпернически са се отнесли враговете на Аспарух към неговата грандиозна победа — опитали са се всячески да я принизят. Но негов вечен и велик портрет ще остане завинаги голямата карта на Дунавска България, която оттогава се е появила на света.

Нищо не казват византийските летописци за това колко голяма е била онази най-стара наша България, която създал Аспарух. И все пак

не са могли да скрият нейния образ, затова нека надникнем в техните летописи. В тях пише, че когато Аспарух прогонил войските на Константин Погонат, той помолил седемте славянски племена, които живеели между Дунава и Балкана, да се отдръпнат от своите предишни земи и да отидат на запад от тях и отвъд Дунава. В тези обширни опразнени земи се е настанил доведеният от него многоброен народ и това била първата част от новото царство — Мизия. Затова византийците векове наред след това наричали българите не само българи, но и мизи, по името на областта, която заел при идването си Аспарух. През същата година, когато Аспарух се настанил в Мизия, неговият по-малък брат Кубер преминал с народа си от запад и се заселил при Солун, Битоля и Охрид. А българите, които водел Кубер, били според византийците също твърде голям и дори огромен народ. Част от същите българи се заселили и по на изток — в Родопите и западната част на Тракия, където има многобройни следи от тях и от славянското племе смоляни.

Така още по времето на Аспарух българите създали голяма държава на Балканския полуостров. В нея влизали трите традиционни български области — Мизия, Тракия и Македония, а също крепостите Срем и Белград, където имало българи още от края на V век. Затова в Равенския летопис, съставен малко след създаването на България, пише, че „в Тракия, Мизия и Македония българи живеят, които са дошли от Голяма Скития.“

Пратениците на папата дошли през 870 г. в Цариград на събор отбелязват, че когато българите дошли отсам Дунава, заели твърде обширни земи, в които влизала и Илирия, където е Белград и Срем, а също Дардания, където са Скопие и Ниш, и дори древния Епир, където днес е Албания.

Летописците на цар Иван-Александър, сочат в Манасиевата хроника, че българите, които дошли по времето на император Константин, били многобройни и дори безчислени и заели цялата земя отсам Дунав — чак до Драч в Албания.

В онези времена, българите владеели и още една голяма територия — земите отвъд Дунава и на изток — чак до река Днепър, защото, когато Аспарух дошъл в своята нова земя, той запазил тези свои стари бащини земи и ги съединил с новата държава. Под неговия жезъл се събрала ведно най-западната част от Старата Велика

България и новата България на Балканския полуостров. В този смисъл неговото царство било колкото ново, толкова и старо, тъй като старите земи в него били по-обширни от новите. Затова, макар Аспарух да дошъл тук в 680 г. — годината на дракона — ние днес трябва да отбелязваме началото на нашата държава не в 680, а 515 години преди това — в 165, когато е възникнало българското царство край Кавказ, от което по-късно е излязъл Аспарух.

4.2. УКРЕПВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ

Когато българите прогонили византийците и заживели спокойно в своето ново голямо царство, първата тяхна грижа била да го защитят от всички страни, както правили в своите предишни държави.

Още с идването си отсам Дунава те започнали да строят и възстановяват крепости и да издигат големи насипи и диги, за да не могат византийците внезапно да ги нападат по суша и море. В един стар летопис пише, че Аспарух издигнал голяма стена между Дунава и Черно море и построил крепостите Дръстър и Плиска. По-късно, когато Тервел, синът на Аспарух, заселил областта Загоре, българите достроили и крепостта Берое и я преименували на Боруй, което на техния език значело „цитаделата, крепостта“. Почти всяка нова българска крепост получавала име от езика на Аспаруховите и Куберови българи: Анхиало било преименувано на Тутхон, Лихнида — на Охрид, а реката Аксиос — на Вардар, което значело Голяма, Широка река. И понеже някога в своята най-стара земя Балхара българите имали шест прочути града, които се наричали Варну, Мадар, Шуман, Канд, Хумар и Балх, същите имена се появили и в новата българска държава, дори някои от тях са запазени в България и до днес, а заедно с тях дошли и древните имена на планини и върхове — Чука и Балкан, които и до днес се срещат в древната Балхара.

Мощна била със своите многобройни крепости българската държава и затова в онези далечни времена българите имали сили не само да пазят себе си, но и да помагат на съседните народи. Когато византийците свалили от престола своя император Юстиниан и го наказали с отрязване на носа, българският кан Тервел вдигнал цялата своя войска от българи и славяни и го върнал отново на царския трон. За тази своя голяма помощ Тервел получил като награда почетната титла кесар и областта Загоре на юг от Стара планина. А когато арабите превзели в 718 г. Солун и застрашили Цариград, Тервел ги обсадил в крепостта и избил над 20 хиляди от тях.

Но макар българите да спасили византийците от тази най-голяма някогашна беда, щом Византия се съживила, обърнала бързо оръжието

си срещу България. Затова с право бащата на Борис — Пресиан — по-късно писал: „Българите направиха много добрини на християните, но християните ги забравиха. Но Бог вижда, Бог всичко вижда.“

Трима византийски императори се опитали да съборят българското царство, но и тримата претърпели срамен провал, вероятно, защото Бог пази от гибел честните и самоотвержени народи.

Първият бил Юстиниан, който скоро забравил как Тервел го спасил от позор, и в 708 г. тръгнал да съсипе България. Всичко свършило с това, че Тервел го обсадил и той от страх и яд прерязал жилите на своя кон и избягал тайно в Цариград, а войниците си оставил на произвола на съдбата.

Вторият бил Константин Копроним, който първо се опитал да завладее България по суша, но в 760 г. бил разбит в проходите на Балкана. След това два пъти се опитвал да я превземе по море, но първия път българите избили моряците му, а втория път буря унищожила огромната му флота. После същият Константин вече се опитал да победи с баяния и магии, но кан Кардам избил цялата му войска заедно с пророка-магьосник Панкратий.

Третият император, който тръгнал срещу българите, бил Никифор, но в България той изгубил не само своята армия, но и главата си.

Трудно било да се воюва с българите, защото срещу тях не помагали нито оръжията, нито хитростите. През 763 г. щастieto за миг като че ли се усмихнало на византийците, защото българите след една загубена битка убили виновния кан Телец, а на престола се промъкнал византийският шпионин Сабин. Но болярите бързо усетили бедата и го прогонили с думите: „Чрез теб България ще загине!“, а името му после изличили от списъка на своите царе, затова в най-стария летопис след Телец стои празно място.

В 791 г. Константин Копроним подкупил няколко царедворци да свалят българския кан Телериг, но и тук ударил на камък. Хитрият Телериг се престорил, че иска да бяга от трона и писал на Константин: „Съобщи ми кои са твоите хора, за да мога да тръгна заедно с тях.“. Зарадвал се императорът и веднага съобщил на Телериг имената на своите шпиони. А той това и чакал — изловил ги и до един ги избил. „Тогавата — пишат византийските летописци — императорът изскуба

много от белите си коси от гняв и мъка“ — толкова голям бил срамът му, че българинът го е надхитрил.

В онези далечни времена чуждите народи мечтаели за България. „В Преславец искам да царувам — казал руският княз Светослав на майка си Олга — там има всякакви земни блага.“ Добре се живеело в българската държава и това признавали дори най-големи врагове — византийците, макар никак да не обичали българите. Затова един техен военачалник писал: „Те — българите — бяха някога най-справедливият от всички народи и затова градовете и племената се присъединяваха към тях доброволно“. Всеки в България — бил той българин, славянин или дори грък — знаел, че с доблест и чест може да стане командир, велможа или дори пръв болярин в царството. Затова в старите български надписи откриваме боляри с най-различен произход: българи като Исбул, Мостич, Чепя, Корш и Тук, славяни като Славун и Драгомир и дори византийци като Кордилас и Грегорас. Но оня, който ставал в тази държава богат и големец, трябвало да помни, че голямото богатство е дар от Бога и затова трябва да помага на държавата да устои.

Докато българите се водели по своя стар закон, трудно било някой да ги победи, защото нито оръжията, нито подкупите и хитростите помагали срещу тях. Но когато държавата им се разширила, защото към нея се присъединили доста много съседни племена, у някои хора започнал да се проявява стремеж да се обогатяват с хитрост и лукавство и да се издигат не по доблест, а по произход.

По онова време рухнала от своите пороци и от чуждите врагове една голяма държава — Аварският каганат. Тогава царувал Крум — победителят на Никифор. И понеже канът знаел, че това, което станало с аварите, може да се случи и с България, решил да изнесе на своите боляри малък урок. Извел пред тях пленени от него авари и ги запитал: „От какво мислите, че погина вашият предводител и целият ви народ?“ Те отговорили: „Понеже взаимните клевети се умножиха и погубиха по-смелите и по-умните; и още, понеже насилниците и крадците станаха съобщници на съдиите; също така и от пиянството. Освен това и от подкупничеството, също и от търговията. Защото всички станаха търговци и се мамеха помежду си. И от това произлезе нашата гибел.“

Така предават разговора на Крум византийските летописци, а ето какво направил той след това: „Като чул думите им, обърнал се към всички българи и им заповядал да спазват следните закони: Ако някой обвини някого, да не бъде слушан преди да бъде вързан и разпитан. И ако се окаже, че той клевети и лъже, да бъде убит. Не се позволява да се дава храна на онзи, който краде. Или ако някой се осмели да направи това, имотите му да бъдат отнети. Заповядал също да се строшават краката на крадците и да се изкоренят всички лозя. На всеки, който проси, да не се дава малко, но да бъде достатъчно доволен, за да си създаде имот и да не изпадне пак в нужда.“

Тези разпоредби Крум направил, за да може всеки българин да живее не от измама и клевета, нито от кражба или просия, а единствено от своя труд. А също, за да не могат по-слабите хора да разсипват своя живот и имот чрез пиянство, както направили някога аварите. Чрез всичко това Крум укрепил българското царство и показал на българите по какъв начин трябва да ръководят себе си, за да бъдат винаги силни и богати.

Някои казват, че великият Крум сам измислил тези закони и преди него българите не са ги познавали. Но това не е вярно, защото и днес в планината Имеон се срещат закони, които твърде много приличат на Крумовите. Така например на 15 август 1999 г. в древния град Балх (днес в Афганистан) трима крадци, откраднали от държавата три милиона долара, са наказани със счупване на краката. Макар там вече да живеят други хора, а не древните българи, в онези места още се тачи стария български ред и дори нещо повече — когато там искат да похвалят някой човек, казват „Красив като българин“ или „Работлив като българин“, или „Стегнат като българин“, защото за онези хора българите са олицетворение на ред и красота. И в някогашната Волжка България е имало същите строги закони като тези, които е обявил Крум. Там крадците и измамниците, и дори просто нехайните войници, се наказвали със смърт, защото волжките българи не можели да търпят дори и обикновеното човешко нехайство.

Навсякъде, където са живели някога българите, е имало едни и същи строги, но справедливи закони. Ето защо Крум не е измислил своите прочути закони, а просто ги е припомнил на българския народ, защото виждал, че се появяват изкушения да се хитрува, клевети и

пиянства, а с хитрости, интриги и безгрижие силна държава не се гради.

За чуждите народи българските закони изглеждали прекалено строги. Но за българите те са били винаги най-добрите закони на света и ако някой не ги е спазвал, те му казвали с упрек: „Ти българин ли си? Как може да лъжеш или клеветиш.“ До миналия век в Македония — най-старото българско гнездо на Балканите, когато хората е трябвало да обяснят какво значи българин, казвали: „Българин е който не лъже, не краде, не сменя вярата си за печена кокошка.“

Византийците заради тези строги закони и нрави смятали българите за груб и варварски народ. За тях била дива и груба и старата българска вяра в слънцето, макар че именно на нея се опирал българският закон. Когато веднъж един византиец започнал да се присмива на българската вяра и никак не искал да се съгласи, че Слънцето е бог, Омуртаг строго му казал: „Не унижавай нашите богове. Те победиха цялата ваша империя.“ Защото Омуртаг — синът на великия Крум — съзнавал, че всичко, което са постигнали българите, се дължи на техните традиции: древната им чест и слънчевата им вяра. Циментът, чрез който българите изградили своето силно царство в тези земи, били техните закони. Чрез тях те успели да споят в едно цяло различните народи, които заварили тук и да направят от тях здрава и силна сплав — българската държава.

4.3. КАК Е ВЪЗНИКНАЛ СЕГАШНИЯТ БЪЛГАРСКИ НАРОД

Когато българите на Аспарух дошли на Балканския полуостров, те заварили в Дунавската равнина свои стари сънародници, заселени още през VI и VII век, а заедно с тях и седем славянски племена, които преди това служели като византийски федерати. Тези племена имали свои закони, различни от българските, но когато Аспарух създал своята държава, българите повсеместно въвели своя строг закон на честта, който станал общ и за българите, и за славяните. Навсякъде, където в балканските земи обитавали двата народа — българи и славяни, животът вървял по строгия български ред и понеже той позволявал на всеки, без разлика дали е българин и славянин, да се издига чрез своята доблест и труд, славяните го приели като свой и обединени от общия ред твърде скоро двата народа — българи и славяни — започнали да наричат себе си с едно и също име — българи.

От тези два някогашни народа, които заживели по един начин и с един закон, е възникнал днешният български народ. И това личи най-добре от нашия сегашен език. Когато два народа се обединят един с друг и създадат общ език, обикновено става така, че за всяко нещо в техния език се появяват по две и повече различни думи. Точно така е и в съвременния български език — в него за всяко по-важно понятие има и до днес по две различни думи — древнобългарска и славянска.

Всички славяни казват на красотата красота, но ние, българите, имаме и думата хубост, която не е славянска, а е донесена от най-старата земя Балхара при планината Имеон. Всички славяни казват на любовта любов, но ние имаме и думата обич, която също е донесена от древната българска земя.

А най-важните думи, които имаме — като майка, баща, чичо, леля, кака, бате, момче, момиче, момък, мома — идват всички от стария български език. Славяните нямат такива думи, но в най-старата българска земя при планината Имеон те се срещат и до днес, защото те не са славянски, а стари български думи.

Много са старите български думи в нашия език, но за да разберем кои са точно те, трябва да отидем в далечната българска прародина — легендарната Балхара. Там хората и до днес казват на

къщата — къшт и къжда, а на кучето — кучи и дори цветята пред техните къщи се наричат КОКА и КОКИЧА, защото на техния език кока значи цвете, а кокиче — малко цветенце.

Древните българи са донесли в нашия език множество красиви думи, които лесно може да открием, ако отидем в тяхната най-стара земя — Балхара, откъдето са тръгнали повечето от техните думи по света.

Но и славяните, които са се заселили в нашите земи, са били твърде интересен народ. Те са говорили на специфичен говор, подобен най-вече на днешния полски език, в който на думата „дъб“ се казва „домб“, на думата „зъб“ — зомб, а на ръката — ренка. Приликата на езика, на който са говорили българските славяни, с полския език показва, че те са били по-близки до групата на източните славяни, наречени анти, отколкото до сърбите и хърватите. Ето защо в това, че българите и славяните са създали един общ народ, няма нищо необяснимо. Старите побратими на българите — антите — са заели тук заедно с тях тези земи, защото двата народа са били тясно свързани един с друг още от IV–V век, когато са живеели в Старата Велика България.

Когато Кирил и Методий създали писменост за славяните, те написали своите църковни книги на езика, на който говорели славяните в българските земи. Така езикът на българските славяни се превърнал в общ език на цялото славянство, а българските духовници от времето на цар Симеон станали просветители на всички славянски народи. И до днес в нашия български език са запазени множество особени думи, които се срещат само в старите църковни книги и не са познати на другите славянски народи.

Ето защо почти всичко в нашия днешен език е древно и интересно — древни са старите български думи и имена, които са дошли тук чак от далечната Балхара и от кавказките долини, но древни и забележителни са и нашите славянски думи, защото в никой друг език не може да се открият толкова много старинни и звучни славянски понятия като в нашия. Когато един народ се е образувал от два стари народа, той става по-богат, защото в неговия език се събират думите и на двата стари народа.

Затова нашият български език днес е един от най-богатите езици на света. В него са запазени множество думи от езика на древните

българи и хиляди славянски думи, които са се съединили с тях в неразривна сплав.

В науката дълго време се забелязваха само славянските думи в нашия език, които наистина са твърде много. Мислеше се също, че древните българи са били изостанал тюркски народ, който с нищо не е повлиял при нашето формиране. Но напоследък, когато беше открита древната българска земя Балхара, стана ясно, че древните българи не са били тюркски народ и че от тях сме наследили множество особени източни думи, с които и днес наричаме своите най-близки хора, къщите, в които живеем, цветята в нашите градини, нашите стари български облекла и музикални инструменти.

Дори самото наше име българи е една чудна и необикновена дума. Защото само нашият народ и още два други — потомците на бактрийците край Балх и келтите на Британските острови — могат да изговорят думата българи. Затова турците и татарите го обръщат на булгар, французите — на бюлгар и дори нашите стари побратими — славяните не могат да го произнесат, а го преобръщат на балгари, булхари и бугари.

Чрез това име, което никой освен нас не може да изрече, историята иска да ни каже, че ние — българите — сме народ с особен корен и трябва винаги да помним това. Зад нашия гръб стоят четири велики държави и безброй славни победи на нашите български деди и ако ние възкресим нашия златен български закон, който е карал крадеца и лъжеца да треперят, а юнака да лети, ще пожънем още много победи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: ЗАЩО ТРЯБВА ДА СЕ ВЪЗСТАНОВИ ИСТИНСКИЯТ ОБРАЗ НА ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ?

Ако в началото на българската азбука стоят великите букви АБ, то в началото на българската история стои друго велико АБ — Аспаруховите българи, а преди това и Авитохоловите българи. Но към първото АБ ние се отнасяме с висока почит и уважение, докато второто знаменито АБ е останало в сянка, въпреки че от идването на древните българи започва едно ярко българско начало на Балканите и в Европа.

Нашите древни предци са си давали сметка за това историческо начало. И затова по някаква неслучайна случайност техният най-стар летопис е създаден точно в годината, когато са се навършвали шест кръгли века от създаването на Авитохолова България — 165 година. Всеки, който се зарови в Именника на българските канове, ще открие тази проста истина. Но въпреки, че древните българи са изпитвали огромно уважение към държавата, създадена от легендарния Авитохол, тази особеност оставаше незабелязана, може би, защото темата за древните българи в течение на много десетилетия беше едновременно голямо бяло петно и своеобразна запретна зона, над която тегнеше тежката сянка на политиката.

През този период много редактори на учебници се уплашиха дори от внушителното название на Старата Велика България, макар че то е създадено не от българите, а от византийските историци. Вместо него бе въведен в употреба предпазливият термин Кубратова България, който с един замах съкрати историята на Старата Велика България от 515 години на няколко десетилетия и я преобърна надолу с главата, защото Кубрат е не неин основател, а последен неин велик кан. Това жестоко орязване бе извършено, въпреки че в най-старата арменска история, написана в средата на V век, се говори за българска земя в Кавказ, а от два други източника личи, че от тази земя част от българите се преселила в Армения в една твърде ранна епоха, когато

арменците все още са се кланяли на идоли, а това е времето преди покръстването на Армения в 301 година. Твърде много се зловидя на някого през онези времена, че дори ревнивите към българите чужденци са наричали първата българска държава в Европа Стара Велика България и ако бяха живи византийските хронисти, измислили това название, сигурно и те тутакси щяха да бъдат обвинени от някогашните наши интернационалисти във великобългарски шовинизъм. А не беше на мода преди половин век да се изтъква и това, че и русите са си служели с почти същия израз, когато са наричали столицата на волжките българи с името Велите Болгари или Великий город Болгар.

Когато във върховете на някоя държава проникне вирусът на безличието, дори и най-истинското и доказано величие става неприятна и нежелана тема, а миналата гордост започва да дразни политиците, както светлината е неприятна за нощните птици.

В резултат на всички споменати упражнения по национален nihilизъм, извършени от всякакви видове политически лилипути, днес нашата история е написана така, че не можем да си обясним защо дължим държавата си на българите на Аспарух и дори защо се казваме българи. Вече цял век в учебниците ни се разказва една наукообразна версия за нашия произход, според която е дошло отнякъде някакво малко племе от 10–15 хиляди души, наричано българи, победило една огромна империя и след това набързо изчезнало, като оставило за наследство само своето име. Повтаряме старателно този урок и не виждаме, че никъде във византийските хроники — дори в най-враждебно настроените — не пише, че Аспарух е довел една шепа народ, а точно в тях се твърди, че веднага след своето идване отсам Дунава, той поискал от славяните да се преместят на север и запад и да опразнят за новодошлите българи почти цялата Дунавска равнина.

Почти всяко изречение, вписано в уроците за образуването на България, е едно противоречие. Малкото българи победили огромната Византийска империя и пак малкото българи помолили своите съюзници, славяните, да им предоставят за заселване почти половината територия на днешна България. Но ето, че всички ние вече много години вярваме в приказката за малкото българи на Аспарух и сериозно сме си внушили, че едва ли не по случайност се казваме

българи, тъй като всичко, което имаме, било дошло от славяните и почти нищо — от древните българи.

Някой ще каже — неминуемо е било някогашните наши историци да сгрешат, след като преди век за българите на Аспарух е имало малко информация и въпросът за тях е бил едно от големите бели петна в българската история. Но струва ми се, че не е било толкова неминуемо след като във византийските хроники, включително и в тези на Теофан и Никифор, от които е било преписано началото на българската история, никъде не е казано, че българите на Аспарух са били малобройно племе и същевременно ясно и отчетливо се разказва за преместването на славянските племена.

— На мъдрия трябва малко! — гласи една латинска максима. Но ето, че в случая малкото е било налице, а мъдростта не се е проявила, и вместо нея нашите учебникари са си съчинили версията за малкото българи.

Най-печалното в тази версия е, че тя е съчинена не във византийската, а в българската научна лаборатория наскоро след Освобождението и за нея нашият народ трябваше твърде скоро да плати висока цена. Защото лесно е да се измисли произволното твърдение, че българите на Аспарух са били една шепа хора, които се заселили едва ли не на една педя земя в най-източните части на Балканския полуостров. Но трудно е след това да се пресекат чуждите измислици, че в най-западните български земи от Тимок до Вардар и Охрид живеят не българи, а чисти славяни, след като не някой друг, а самата българска наука е изпаднала в заблудението да твърди, че дори в жилите на населението на Източна България тече само една капка древна българска кръв.

Заблудата, че Аспарух е довел със себе си една шепа народ, или една орда кривокраки конници, се превърна в огромен троянски кон, който бе използван цял век за разцеплението на нашия народ, затова тя твърде допадна на всички подмолни сили, които работеха срещу България. А за да действа по-успешно този троянски кон в някои съседни страни бяха създадени следните стихове:

*От черната и дива кръв на Чингис хана
една-едничка капчица във вас е вляна!*

О, бугари, вие кръв татарска!

(Светозар Илич. Крвави
цветови)

Трудно е да се сърдим на тези злъчни пародии, след като в нашите учебници дори до днес се повтаря наивната басня за малкия брой и бързото претопяване на Аспаруховите българи в „славянското море“.

Но именно това претопяване, което нашите някогашни историци си създадоха най-вече за свое умствено удобство, всъщност трудно би могло да се състои не само през първите 50–60 години, но дори и през първите един-два века, защото съотношението между древните българи и славяните в някогашната Столична българска област, а също в Куберова Македония, едва ли е било в полза на славяните. Срещу представата, че там са преобладавали славяните, напоследък се възправи голям блок от автентични исторически данни, а именно откритите многобройни стари български дворцови надписи. Всички те — чак до средата на IX век — са написани или на гръцки език с отделни добавки на думи от езика на Аспаруховите българи, или изцяло на древнобългарски език. Сред тези надписи, съставени най-вече през първата половина на IX век, на брой повече от 100, досега не е открит дори и един-единствен със славянски произход.

Но след като българите на Аспарух не са били малобройно племе, /а някои източници като хазарският каган Йосиф, говорейки точно за тях — преселилите се край Дунава българи, ги наричат „по-многобройни от пясъка в морето“/ и след като дори непосредствено преди покръстването в България са се пишели надписи единствено на техния език, възниква въпросът има ли поне един пункт от досегашните учебникарски описания за този народ, който да почива върху здрава основа и не трябва ли стъпка по стъпка да се проследи и разгледа всичко, свързано с него, за да се постави най-после под нашето българско минало един здрав научен фундамент.

Известно е, че сграда без здрав и стабилен темел се клати и руши, а темелите на българската историческа сграда са градени за съжаление с некачествени материали, част, от които са били взети на

заем от чужди учебници, а друга част представляват лошо обработени български мисловни продукти.

Лошата обработка на историческия материал, свързан с древните българи, прозира почти на всяка крачка: така например, ако някой се опита да преброи в колко исторически източника за древните българи пише, че те са били номадски народ, той с изненада ще открие, че в цяла серия източници за тях се говори не като за номади-скотовъдци, а като за народ, който се изхранва със земеделие и живее в постоянни селища. Мовсес Хоренаци, който е писал своята история около 450–460 година, отбелязва, че българите, водени от своя вожд Вунд или Вананд, се заселили в Армения в хлебородни и плодоносни области. Това сведение се потвърждава и от данните на арменския патриарх Йоан Католикос /X в./, който в допълнение към него пише, че заедно с българите в арменската област Кох се заселили и някои евреи, които обитавали техните долини в Кавказ. Персийската география „Худуд-ал-алам“ съобщава следното за така наречените черни българи: „тези българи са планинци, те имат обработваеми полета и много добитък.“ Арабският пътешественик Ибн-Даста сочи като най-важно занимание на волжките българи земеделието. „Те, българите, са земеделски народ. Сеят всякакви култури“ — пише той, а същото сочи след него и Ибн-Фадлан. И най-после в България, в прабългарското селище при Дуранкулак, бяха открити от ст.н.с. Хенриета Тодорова следи от развито за времето си земеделие, но при все това в нашите учебници древните българи и до днес се рисуват като номадски народ, който се изхранвал със скотовъдство, лов и военен грабеж и едва след идването си отсам Дунава започнал да живее в постоянни селища. Тази номадска концепция така се е вкоренила, че дори когато някой цитира многобройните исторически факти, които стоят срещу нея, обикновено му се казва, че те датират от късно време, VIII–IX век, макар че заселването на българите в земеделските хлебородни земи на Кох е станало преди IV век, а и твърдението на Ибн-Даста в 903 г., че волжките българи са земеделски народ, е твърде показателно, защото рядко се случва някой скотовъден номадски народ само за 100–200 години тотално да се приобщи към земеделието.

За да охладим окончателно упоритостта на привържениците на номадската теория, ще съобщим няколко твърде ранни факта. В хрониката на Михаил Сирийски се съобщава, че веднага след своето

преселение от земите на Изтока към р. Танаис /Дон/ повечето от новодошлите българи отишли да живеят в Кавказ „в градовете на земята Аланска“, където българите и пугурите след време станали християни. Тези събития са се разиграли през VI век, но интересно е, че противно на теорията, че по онова време прабългарите са се намирали все още на първия или втори стадий на номадството, те не са останали да живеят в номадските степи край Дон, а са се насочили към кавказките градове.

Твърде ранни са и сведенията на арабския книжовник Бакуви, който описва българите като типичен земеделски народ, но не в земите край Волга, а в земите на юг от Каспийско море. „Те, българите — пише той — живеят там, където има много грозде, смокини и сини сливи.“ Не е известно за кой точно средно-азиатски край се отнасят тези сведения, но по принцип изобилието от грозде и споменатите южни плодове, е особено характерно за долините на Памир и Хиндукуш, а и лозата там вирее до 2000 м надморска височина, а в горите има цели плантации от диво грозде.

За ранната привързаност на българите към земеделието и уседналия живот говорят и сведенията на арабския книжовник Ат-Табари, който съобщава, че около 650 г. в Източен Кавказ имало град с име Булкар Балк /Български Балх/, разположен сред плодни ниви, градини и буйни лозя, който бил разрушен от арабските войски. И най-после, едно твърде ценно обобщаващо сведение се открива в преписите на арменската география „Ашхарацуйц“, където пише: „В Азиатска Скития /Апахтарпк/ живеят 15 стари търговски и занаятчийски народи, а между тях има и 43 номадски варварски племена. От 15-те стари народи са известни масагетите, чиято царица убила персийския цар Кир. След тях идват българите...“ (вж. по-горе)

Тези сведения се отнасят несъмнено за времето, когато българите са обитавали все още своята най-стара земя — и ето, че и в тях те са наредени не в кръга на номадските племена, а сред 15-те стари цивилизовани народи, при това на едно от най-видните места сред тях.

Да се опитаме да обобщим. Като цяло се наброяват 10 източника, в които българите се описват като народ, който се занимава със земеделие и строи градове — М. Хоренаци, И. Католикос, Худуд-ал-Алам, Даста, Фадлан, М. Сирийски, Бакуви, Табари, „Ашхарацуйц“ и археологическите находки от Дрункулак. Това не е никак малко.

Да видим сега колко са източниците, в които древните българи се описват като номади, т.е. чергари, които скитат със стадата си из степта, както сочи и до днес нашата история. Колкото и да се ровим из летописите и другите исторически извори, ще открием, че срещу десетте източника, разгледани по-горе, защитниците на номадството разполагат само с един ПРЯК ПИСМЕН източник, при това дори и той ги подкрепя само наполовина. Това са добре известните сведения на сирийския хронист Захарий Ритор от 555 г., който първо описва българите като народ, живеещ в градове, а след това ги споменава и сред племената, които живеят в палатки. „Зад Каспийските врати живеят българи... Те имат градове — пише той — и алани, те имат 5 града. От тях Даду живеят в планините.“ Дотук неговите сведения по нищо не се различават от сведенията на повечето цитирани летописци. Нещо повече дори — за разлика от М. Сирийски и Табари, които само бегло съобщават за български градове, при Захарий Ритор българите са поставени на първо място между трите народи, които са имали градове пред аланите и пред племето Даду. Но веднага след това той представя и един подробен списък на всички нови народи край Кавказ, в който освен българите и аланите влизат и още 11 други народа. И завършва списъка с бележката, че за изредените новозаселени народи край Кавказ е характерно това, че „те живеят в палатки и се изхранват с месото от добитък и лов и със своето оръжие.“

Тази бележка съвсем очевидно не се отнася за древните българи или най-малкото не се отнася за всички древни българи, защото непосредствено преди този пасаж самият Захарий Ритор специално е направил уговорката, че българите и аланите имат градове. Но някои автори са изтълкували споменаването на българите във втория пасаж като доказателство, че всички те са били номади и дори степни номади, въпреки че самият Захарий Ритор, на когото се позовават, е посочил като българска земя районът около големия град Дербент, известен от древни времена със своите ниви, лозя и градини. С един замах на перото древните българи не само са били превърнати в номади, но са били изпратени далеч на север, в степите край Кавказ, въпреки, че нито Захарий Ритор, нито някой друг пряк исторически източник не е посочил, че те са степен народ.

Всеки, който се потруди да се порови в историческите извори, ще открие също за своя голяма изненада, че във всички ранни

източници българите се описват по-скоро като планински, отколкото като степен народ. Михаил Сирийски сочи, че тяхната най-стара земя се е намирала в клисурите на Имеон. Мовсес Хоренаци в средата на V век сочи, че земята на българите е „във веригата на огромната Кавказка планина“. Географията „Худуд-ал-Алам“ ги нарича направо „планинци, които имат ниви и добитък.“ А арменската география „Ашхарацуйц“ сочи в VII в., че съседи на българите са племената „гарши, кути, свани“, т.е. народите от днешна Северна Грузия, където се намери земята на сваните — Сванетия. Името на планинската област Балкария, разположена непосредствено до Сванетия, напомня, че арменските географи и историци никак не са се лъгали като са твърдели, че земята на българите се намира в голямата кавказка планина. Местоположението на древните български градове в Кавказ също показва, че българите дълго време са обитавали най-вече планинските долини и едва по-късно — вероятно след изгонването на аварите — са се настанили и в равнините на север от Кавказ /в днешна южна Русия и Украйна/. Голямата крепост Хумар — най-прякото известно досега подобие на Плиска — се намира на запад от Балкария в планините на Карачаево-Черкесия. Град Булкар-Балк се намира в долината на р. Сулак, селището Балхар — в Дагестан. Практически няма нито един реален източник, в който за българите, в строгия смисъл на думата, да се говори като за степен народ. Такива твърдения се срещат единствено за намиращите се в орбитата на древните българи племена от огурската група, но не и за самите българи. Но в нашите учебници древните българи са описани не като планинци, каквито те всъщност са били в по-голямата си част през най-ранните исторически векове, а като типични обитатели на степта.

Натрупва се както виждаме цяла серия от куриози. Първо българите се обявяват за номади, въпреки че съотношението на историческите източници е 10:1 в полза на това, че те са били уседнал народ и става дори 10 към 0,5, ако се има предвид, че в текста на Захарий Ритор първата част слага българите на първо място между народите, които имат градове. След това по същия парадоксален начин българите се обявяват и за степен народ, въпреки, че никой, дори и половинчатият Захарий Ритор не е споменал дори и дума, че те живеят в степта. Следвайки сляпо тази илюзия, някои археолози се впуснаха да търсят старите български следи изключително в степите на север от

Кавказ, а не в самата планина. И тъй като в сухите степи се откриват най-вече номадски станове, решиха, че са доказали, че древните българи са били нискоразвити номади.

Вместо строг научен анализ и цялостно проучване на всички преки източници, в случая е бил приложен крайно порочен подход и на базата само на един частичен и половинчат източник древните българи първо са били обявени за номади, а след това дори без никакъв източник са били причислени към степните племена. Крайният резултат от тези волни упражнения е, че те са отместили погледа на науката от старите и развити народи на Изтока, към които са принадлежали древните българи, към слаборазвитите номадски племена.

В своя стремеж да обрисуват древните българи като нискоразвито степно племе, някои автори на учебници започнаха да представят дори своя единствен източник — хрониката на Захарий Ритор — в крайно изопачен вид. От нея те цитираха само втората част, където са изредени народите, живеещи в палатки, и изцяло пропускаха първата част, където древните българи са посочени на първо място между народите, които имат градове, а чрез това и на челно място в културно отношение между всички придошли от изток племена.

Една от причините за масовото увлечение да се представят древните българи като степни номади е свързана и с широко разпространената и до днес теория, че те са говорили на език от тюркски или алтайски тип. И тъй като за тюркските и алтайски народи в древността и средновековието най-характерна форма на съществуване е бил номадският живот, това караше повечето наши автори да гледат на древните българи като на част от номадските конни орди, кръстосващи източните степи със своите стада. В това отношение обаче е допуснато също недоглеждане. Думите, с които древните българи са наричали яздените от тях коне, коренно се различават от думите, характерни за тюркските езици, и практически не могат да се открият в нито един тюркски език. Така например всички тюркски народи наричат конете с думите ат и йилки, а не с думите теку и имен-шегор, характерни за древните българи.

Втори още по-голям удар получи тюркската теория, когато след дълги търсения най-после бяха открити цялостни надписи, оставени на езика на Аспарух. Те бяха идентифицирани по това, че в тях широко се

срещат древните български титли БОИЛА, КАВХАН, ИЧИРГУ, ЖОПАН, ЗЕРА и др. Тези надписи поднесоха на науката най-голямата изненада: езикът, на който са написани, се оказва в граматично и лексикално отношение различен от тюркските езици и същевременно близък с езиците, които се говорят в долините на Памир и Хиндукуш — в онзи район, където според историческите източници се е намирала българската прародина.

Да направим сега кратка равносметка. Крайъгълен камък на нашата ранна история в течение на целия XX век е била теорията, че древните българи са били малобройно, номадско, степно племе от тюркски произход. Същевременно разборът на тази теория показва, че всички елементи, от които тя се състои, са обременени от сериозни научни недоглеждания и недоразумения. Вместо малко племе древните българи се оказват голям и многоброен народ, вместо номади — народ с древна култура, който дори след сътресенията, преживени при преселението към Кавказ, в по-голямата си част е живеел в постоянни селища и градове. Вместо степен народ, те се оказват народ, който през най-древните периоди от своя живот е предпочитал да живее в плодородни и защитени планински долини. И най-накрая вместо тюркско племе, те се оказват народ, чийто език е бил сроден със специфичната група памирски езици.

Голямото бяло петно, каквото дълго време е представлявал проблемът за древните българи, е било запълнено вместо с добре премерени и проверени научни истини, с разнопосочни заблуди и илюзии. Някои от тях са породили метастази в научното мислене, каквато е например стихийно появилото се увлечение да се считат всички тюркски народи по света за наши преки роднини и да не се забелязват нашите истински роднини, скрити в далечните долини на Памир и Хиндукуш.

Повечето от тези научни грешки нямаше да се случат, ако бяха анализирани внимателно поне византийските хроники, от които личи, че българите са били древен и голям народ — достатъчно голям, за да изтласка от Балканите многобройните готи, а след това да поиска и от славяните да опразнят за него една обширна плодородна област.

Ето защо днес е крайно време да се коригират основите на нашата българска история — да се възстанови точно и грижливо нейният най-древен фундамент. За да стане това, са нужни дружни

усилия на множество изследователи, а не непрекъснати спекулации, водещи до отклоняване на историческата наука от руслото на научната обективност и истинността.

В заключение ще отбележа и това: има народи, които от едното нищо са създавали история, а има народи, които са превърнали великата си история в едно жалко нищо. За да избегнем такава участ, трябва най-после да започнем да гледаме на историята си не като на придатък към политиката, а като на свещен и неприкосновен храм, в който се допускат само добре проверени и отсети от вековете исторически истини.

Затова беше написана тази сага за най-загадъчния и най-опростодушен от историята народ в Европа — древните българи.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Niconorov. The Armies of Bactria (700 BC–450 AD) Montvert, 1997.
2. Димашки. Нокбат ед-дар (на араб. ез.), Копенхаген, 1874 г.
3. Ancient Cities. A Special Issue of Scientific American. 1994.
4. Б. Литвинский, А. Седов. Земледельцы древней Бактрии. М., 1976
5. Macoudi. Les Prairies d'Or. Paris, 1950
6. N. Sims-Williams. Bactrian Inscriptions. Oxford, 2000, Glossary
7. Geographical Data in Early Puranas. Calcutta, 1972,
8. Цитатите от МАХАБХАРАТА са по изданието: Mahabharata Chicago, 1975
9. R. Singh, Ancient India in a New Light, Calcutta, 1970, p. 248
10. В. Бешевлиев. Първобългарите. Произход, бит и култура. С., 1981

Издание:

Издательство „Кама“, 2005

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.